

Årsbok 2007

Föreningen Svedala-Barabygden

Bild på bokens framsida:

Åbjörn Andersons kontors- och verkstadsfasad.

Datorbehandlat foto och akvarell av Bertil Lundahl.

Bilder på bokens baksida:

Överst Baras och Svedalas gamla kommunvapen

före sammanslagningen 1977 och därunder

Svedalas nuvarande kommunvapen

Sandvik AB, Svedala har givit ett frikostigt ekonomiskt bidrag till produktionen av denna bok.

© 2007 Föreningen Svedala-Barabygden

Redaktionskommitté:

Kjell Bergman, Bo Sahlée, JanAnders Persson och Mats Olsson.

Bildbearbetning och grafisk formgivning: Mats Olsson.

Tryckeri:

Wallin & Dalholm Boktryckeri AB, Lund.

ISSN 1653-0454

ISBN 91-975638-3-8

INNEHÅLL

TORDERUP I BARA SOCKEN

Anders Reisnert..... 5

”GJUTERIET” 125 ÅR En kulturhistoria

Kjell Bergman..... 37

LEMMESTRÖKÄRRET

Per Blomberg..... 115

BÖRJE LINDBERG OCH ”FAMILJEGRUPP”

Av Karin Leeb-Lundberg..... 124

LINDVALLS CONDITORI & CAFÈ En familjehistoria

Lars-Olle Svensson..... 126

FOLKETS HUS I SVEDALA 100 ÅR

Bo Sahlée..... 146

I TIDNINGEN FÖR 50 ÅR SEDAN – 1957

Bo Sahlée..... 158

FRÅN BILDARKIVET

Mats Olsson..... 165

FÖRORD

Detta är Föreningen Svedala-Barabygdens fjärde årsbok. Den är också den hittills mest omfattande, mycket beroende på att 2007 varit fyllt av olika jubiléer. För 125 år sedan grundade Åbjörn Anderson det företag som också blev grunden för Svedala tätort. Den lilla byn blev en betydelsefull industriort som också fick sitt Folkets Hus, för 100 år sedan.

Vår kommuns historia kan också skildras i ett längre tidsperspektiv. Stadsantikvarien i Malmö, tillika Barabon, Anders Reisnert, skriver i denna årsbok om bland annat om Torderup, föregångaren till Torups slott.

Lars Olle Svensson skriver om Lindvalls Café och dess historia. Per Blomberg skildrar även i år ett stycke svedalanatur och vi är glada över att för första gången kunna göra hans bilder full rättvisa genom att trycka dem i färg. Även andra av årsbokens artiklar har blivit berikade med färgbilder.

Vi tackar artikelförfattarna för deras bidrag och hoppas att andra svedalabor ska känna sig inspirerade att skriva för vår årsbok. Om någon fått för sig att han eller hon inte kan skriva så hjälper vi gärna till. Alla har något intressant att berätta.

Även i år är vår förening skyldiga Mats Olsson ett stort Tack för att han samordnat arbetet med årsboken och givit den dess grafiska utformning. Mats har också fungerat som bildredaktör. Redaktionskommittén har bestått av Kjell Bergman, Mats Olsson, Jan-Anders Persson och Bo Sahlée.

Tillkomsten av denna årsbok har möjliggjorts genom ett frikostigt ekonomiskt bidrag från Sandvik AB, för vilket vi vill framföra vårt stora Tack.

Vi tackar också Bertil Lundahl för den fina omslagsbilden.

För Föreningen Svedala-Barabygden

Kjell Bergman
ordförande

TORDERUP I BARA SOCKEN

Av Anders Reisnert

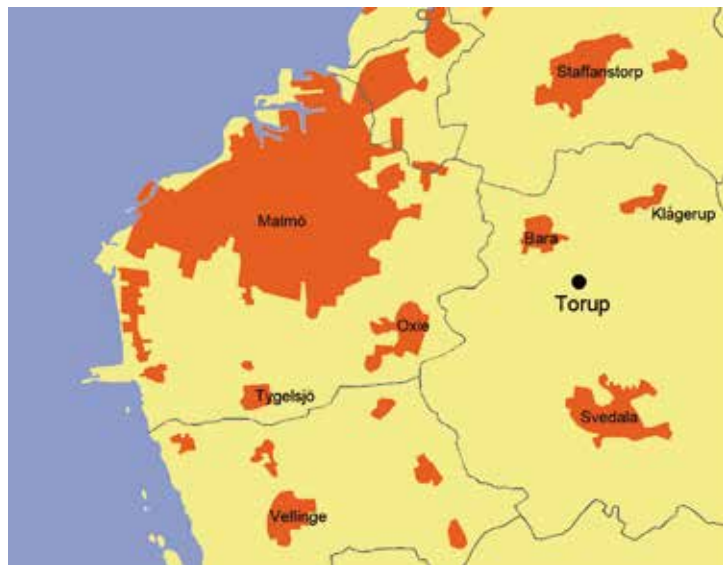
Inledning

Två mil öster om Malmö reser sig en ståtlig tegelborg från 1500-talets första hälft. Borgen kallas Torup och är i dag ett välkänt centrum för rekreation och kultur för boende och besökare i trakten.

Torups slott. Foto: Anders Reisnert.

Byggnaden och den närmaste omgivningen har en lång och spännande historia. Christina von Leithner har, i andra utgåvan av denna skriftserie, framhållit Torup som rekreationsområde och beskrivit dess betydelse över tid för skåningar i allmänhet och Malmöbor i synnerhet (Leithner 2005 s 5 ff). Själv bor jag i Grönetorp i Bara by, vars hyresgäster drog nytta av malmöbornas förkärlek för bokskogen under 1800-talets senare del (Leithner 2005 s 9).

Torups läge.

Många är de författare och forskare som beskrivit den röda tegelborgens äldre historia, men i det följande skall vi trampa i det närmaste orörd mark. Vi skall besöka den herregård som var den nuvarande borgens föregångare. Därmed skall vi bege oss tillbaka till medeltidens värld.

Landskapet

Högt reser sig Bara kyrka mot horisonten och behärskar det omgivande, vackert böljande landskapet. Denna kyrka, uppförd under 1100-talet och helgad till S:ta Maria, är sockenkyrka i Bara socken och tillsammans med byn namngivare åt Bara härad. Ett par kilometer söder om kyrkan är Torups borg belägen och på en kulle nära borgen finns spåren av äldre byggnadslämningar.

Landskapet kring Torup består i dag, liksom under medeltiden, av varierad terräng där höga moränkullar reser sig över ett kuperat backlandskap. Mellan kullarna finns här och var fuktiga sänkor, dödishålor eller flackare ytor. Denna för Skåne delvis karakteristiska landskapstyp skapades under den senaste istiden. Redan under stenåldern nyttjades detta landskap av människan, något som syns i resterna efter gånggrifterna vid Flängadvägen. Att bronsålderns människor även brukade området framgår av den stora gravhögen mellan Bara och Klågerup. Vid denna tid öppnades landskapet upp och lövskogarna högs ned och ersattes av vidsträckta beteslandskap och mindre odlingsytor.

Den för området så karakteristiska bokskogen fanns förmodligen inte under bronsåldern. Denna anlades troligen som jaktpark under medeltiden av herremännen på Torup. Under övergången vikingatid - medeltid skapades så det bylandskap som skulle prägla Skånes landsbygd fram till de stora skiftesreformerna i början av 1800-talet.

Införandet av allt effektivare lantbruksredskap och nya odlingsmetoder under slutet av järnåldern och början av medeltiden gjorde att större ytor kunde nyttjas av bysamfälligheterna. Speciellt de flacka partierna i backlandskapet lämpade sig väl för de nya

Utdrag ur den Skånska Rekognoceringskartan från 1820. Original Krigsarkivet, Stockholm.)

hjulplogarna medan kullar och sankmarker användes för höproduktion. Bybildningarna i Värby och Bara är typiska exponenter för detta bosättningsmönster. Samhället var hierarkiskt uppdelat där fria bönder nyttjade trälar i lantbruket. Hövdingar styrde över bygderna som i sin tur samlades till kungariket Danmark i mitten av 900-talet. Vid denna tid kom kristendomen till Skåne och många träkyrkor byggdes.

Själva platsen för borgen kallas Askebacken och är belägen strax nordväst om dagens stora maskinhall på Torup. Herrgården har anlagts på en naturligt avgränsad moränkulle som likt en halvö sticker ut i ett sankt och låglänt område. Från dagens "smeddammar" skär en bäck ned igenom moränkullen och bildar en effektivt avgränsande ravin i väster. I söder har vägen mellan Värby och vidare mot Hyby–Skabersjö utgjort en konstgjord avgränsning. Därefter lyfter terrängen skarpt och går över i ett kuperat backlandskap.

Vid tiden för bebyggelseetableringen under 1100-talets mitt omgavs halvön av en mer eller mindre öppen sjö. Trots flera arkeologiska undersökningar vet vi inte med säkerhet vilken karaktär denna äldsta bebyggelse haft. Möjligen skulle en bybebyggelse kunna ha avknoppats från den närliggande byn Värby eller från socken- och häradscentrat Bara (Riddersporre 2004 s 15 ff). I så fall skulle det röra sig om ett försök till att etablera en ny byenhet, något som är typiskt för det expansiva 1100-talet (Carelli 2001 s 29 ff).

Det dramatiska läget, med små möjligheter till utvidgning av boplatsen, talar dock emot att platsen valts primärt för en lantbruksinriktad bosättning. Tillgängligheten till åkrarna har varit begränsad, liksom möjligheterna att expandera bebyggelseenheten. Här har halvöns kraftigt sluttande sidor, liksom den på två sidor ursprungligen omgivande vattenspegeln satt effektiva naturliga barriärer. Läget för bosättningen förefaller däremot vara valt med stor omsorg och med tonvikt på både skönhet och befästningsmöjligheter. Detta förhållande tyder snarast på att även 1100-talsspåren härrör från en tidig storgård på platsen. Att vägen från Bara kyrkby mot Hyby och Skabersjö passerar alldeles intill herrgårdsplatsen understryker ytterligare detta förhållande. Vägavgifter från resande var en av flera inkomstkällor för herremännen när delar av vägnätet anlades och underhölls på deras villkor.

Under 1100-talet växte frälset fram i Norden och som namnet antyder var dess medlemmar befriade (frälsat) från skattläggning. Här skall vi inte närmare fördjupa oss i denna samhällsgrupp som historiskt fenomen. Detta har redan gjorts på ett förtjänstfullt sätt av Anders Olsson i förra årsboken av Svedala – Barabygden (Olsson 2006 s 8 ff).

Godset och ägorna

Första gången vi möter det samlade jordagodset som tillhörde Torup är 1647 då riksrådet Corfitz Ulfeldt köper godset av Jochum Beck. Det bestod då av huvudgården, d.v.s. Torup, och 21 gårdar i Värby med två möllor och 11 gatehus samt Risemölla och Svanehuset. Till kärngodset hörde också 12 gårdar i byn Bara med fyra gatehus och Skammarp med 6 gårdar. Utöver detta fanns ytterligare ett 20-tal gårdar spridda över Söderslätt och byarna kring Malmö (Corfitz Ulfeldts köpehandling original i Torups arkiv). Mera detaljerade kunskaper om godsbeståndet möter vi i de första jordeböckerna från 1660 och framåt. Att döma av dessa så är godset mycket väl arronderat, dvs. väl samlat. Erik Ulsigs forskningsresultat kan tolkas som att ett väl arronderat gods möjligen kan tillhöra tidig medeltid eller början på högmedeltiden (Ulsig 1968 s 19 ff samt s 360). Till Torup hörde 1660 (Torups Jordebok 1660) den egna nyttjandearalen, det s.k. "Fånget", och samtliga gårdar i de båda byarna Värby och Bara, men man förfogade också över gårdar kring Malmö, på Söderslätt och i städerna Malmö och Trelleborg. Sammantaget låg 93

gårdar, 38 gatehus, fyra möllor och två stadsgårdar samt en öde plats i Beddingeläge under Torup. När jordeboken upprättades låg 9 gårdar och 9 gatehus öde medan 33 gårdar var "förarmade", det vill säga att arrendatorerna inte kunde betala landgille. De många ödegårdarna och de fattiga visar på de onda tider som rådde i Skåne under de första åren av svenskt styre. Skåne hade genom freden i Roskilde 1658 erövrats av Sverige och de första tjugo åren var mycket turbulenta då krig rådde i Skåne.

Under tidigmedeltid brukade godsens sina jordar via brytar (förvaltare) och trälar. Redan under 1200-talet började godsägarna att arrendera ut marken och istället för att själv odla upp jordarna fick ägarna sina inkomster genom arrendatorernas avgifter, det så kallade landgillet. Därmed blev det mindre intressant var jorden rent fysiskt var belägen. Det viktiga var att landgillena betalades och att inkomsterna kom jordägaren till del. I Torups fall skulle man kunna tänka sig att ägarna kring slottet och byarna Värby och Bara utgjorde den äldre strukturen med ett stordriftssystem, medan de utspridda gårdarna i Söderslättområdet snarare skulle vara en reminiscens av det hög- och senmedeltida driftssystemet med arrendatorer. Under senmedeltid och början av nyare tiden (1400–1500-talen) börjar storgodsen åter samla sina marker för att bedriva stordrift. Detta skedde samtidigt som adeln blev allt mer elitiserad med färre men rikare medlemmar (Skansjö 2006 s 90).

I Torups fall vittnar de tidiga arkeologiska dateringarna av godsbildningen att vi här kan vara den tidigmedeltida brukningstypen på spåren. Å andra sidan var 1500-talet en nydanande tid för godset då exempelvis en ny borg och nya ekonomilängor uppfördes. Detta kan ha varit kulmen på en förändring som även gällt själva ägostrukturen, en förändring som i så fall skapat nödvändigt kapital för förnyandet av godsets bebyggelse.

Under 1600-talet hade Torups ägare tillgång till betydande delar av godset Hyby i grannsocknen men detta förhållande är efterreformatoriskt (efter 1536).

Själva läget, mellan skogen och det öppna jordbrukslandskapet, vittnar om ett intresse från godsets ägares sida att nyttja olika ekonomiska resurser så gott man kunde. Skogen gav timmer till nya byggen, ved för uppvärmning, möjligheter att hålla svin på ollonbete och inte minst jakt, det stora nöjet för tidens frälsemän. Den rika tillgången på bete gav också möjligheter till en annan av frälsets viktiga ekonomiska nischer, uppfödandet och inskolningen av stridshingstar. Lantbruket gav intäkter i form av naturaprodukter för egen konsumtion men också försäljning. Arrendebönderna i Värby och Bara bidrog genom sitt hoveri (dagsverken) till den egna huvudgårdens arbetskraft. Gårdarna i städerna Malmö och Trelleborg utgjorde viktiga ekonomiska enheter där överskottet från arrendebönderna kunde omsättas i både lyxbetonade varor och nyttoprodukter.

Denna ekonomiska sammansättning, där mångfald var ett nyckelord, var typisk för de skånska godsen långt fram i tiden.

Utdrag ur 1694 års karta. Torup ägde, bortsett från den egna huvudgården (fånget), hela den egna socknen där alla gårdar i Värby och Bara stod till godsets disposition).

Genom inkomsterna från arrendebönderna skapade sig herremännen ett ekonomiskt övertag. Deras roll i statsbildningen blev tydligare, speciellt i slutet av 1100-talet då det gamla militära systemet med folkuppbåd ersattes med pansarklädda ryttare till häst. De senare kom att bilda en egen samhällsgrupp, riddare och väpnare, vilka spelade en allt viktigare roll på samhällets komplicerade arena. Det var ur denna grupp som det högre prästerskapet rekryterades, liksom medlemmar till kungarnas edsvurna råd d.v.s. regeringen.

Därmed krävdes ett starkt politiskt engagemang från herremännens sida. Att satsa på ett politiskt parti kunde nämligen få förödande konsekvenser för både individ och släktkrets men kunde också leda till väldiga framgångar. I samband med politisk instabilitet lämnade många herremän sina gårdar i byarna och flyttade till geografiskt nya platser

som kunde befästas i orostider. Denna utflyttning blev vanlig under början av 1300-talet men processen följde de politiska konjunkturerna och hade därför påbörjats tidigare (Skansjö 1992 s 27 ff. Reinsnert 1989 s 65 f. Ödman 2002 s 20).

Namnet Torup

Första gången vi säkert kan identifiera namnet Torup i Bara socken är år 1310. Då stavades namnet Torderup, men stavningen av namnet kom att skifta under 1300- och 1400-talen och stavas omväxlande Torderup 1310, Torderup 1445, Togarp 1447, Tordorp 1471, Tordorpp 1480, Torderop 1490, Torop 1487 för att endast nämna några av stavningsformerna.

Namnet består egentligen av två delar med förleden Tord- och efterleden rup. Dessa båda delar har av senare tids människor dragits samman till Torup. Förleden är mansnamnet Tord, medan efterleden i dagligt tal skulle uttalas torp. Tord är ett mansnamn som går tillbaka till hednisk tid och har sitt ursprung i den hammarsvingande åskguden Tor. Den andra delen, torp, betyder nyodling eller nyetablering av en bebyggelse. Torpnamnen går tillbaka till vikingatiden d.v.s. till 800–1000-talen. Namnet betyder alltså Tords nyodling (Hallberg 1991 s 30).

De arkeologiska undersökningarna har visat att Torup dock inte har de vikingatida anor som namnet antyder men ändå är av en betydande ålder. Någon gång under 1100-talets andra hälft har människor här skapat en boplats. Det vore självklart spännande att veta vem denne Tord var som här beslutade sig för att etablera sin gård. Tyvärr hjälper oss inte ens vågade spekulationer i detta fall. Vi har helt enkelt inget samtida eller senare källmaterial att förlita oss till. Vi får nöja oss med att någon med namnet Tord, troligen hemmahörande i Baraområdet, haft tillgång till marken och etablerat en storgård här.

Platsen för ruinen efter det medeltida Torup kallas idag Askebacken (Swanander 1796 s 26, Richardt-Ljunggren 1854 Torup, Coyette 1904 s 18 f. Andersson 1976 s 111). Troligen har platsen fått sitt namn efter de stora askträd som vuxit och delvis fortfarande växer på kullens topp. I äldre lantmäterihandlingar benämns platsen ”den gamble applahave” respektive ”Källarhustofthen” (Reinsnert 2004 s 8), alltså den gamla äppleodlingen eller åkern med stenhuset (Lantmäteriakt 1693 i Torups bibliotek). Det förra namnet går troligen tillbaka till Sigvard Grubbe som enligt egen utsago lät importera 600 fruktträd från Nürnberg i Tyskland (Coyet 1904 s 56). Dessa träd planterades på platsen för det forna herrgårdsläget. Ett markstycke i närheten kallas ”källarhustofthen” något som troligen associerar till de lämningar efter källare som fortfarande syntes och nyttjades på platsen under slutet av 1600-talet.

Det äldre Torups historia

Vid ett första betraktande kan det tyckas spela mindre roll vilka personer eller släkter som innehåft ett gods under medeltiden. De medeltida släktkonstellationernas ägande av olika gods säger dock en del om den lokala politiska situationen men berättar också hur man fick tillgång till nya egendomar, vilka områden som ansetts vara viktiga, vilka familjer man valt att göra sina allianser med för att bara nämna några problemområden som kan belysas.

I Torups fall är tyvärr det dokumentariska källmaterialet av skånskt standardmåt d.v.s. ganska dåligt. En förutsättning för en säker identifikation är att ett dokument försetts med ett sigill. Ett medeltida adligt sigill består av en bild av släktens vapenmärke med omgivande text (legend) där personens namn och sociala status framgår. I de dokument som behandlar Torup under 1300-talet saknas dock sigillen eller så utgörs breven av s.k. regester, d.v.s. de är avskrifter i sammandrag av äldre dokument. En annan komplikation är att medeltida namn kunde stavas på olika sätt. Johan och Jens är exempelvis synonymer liksom Niels och Nicklas. En och samma person kan därför kallas Jens/Johan Nielsen/Nicklasen eller det latinska Nicklasum i olika kombinationer. En liten hjälp har man av att den äldste sonen nästan alltid fick namn efter sin farfar medan den näst äldste fick namn efter sin morfar (Bøgh 2006 s 112 och där anförd litteratur).

De äldsta beläggen

Första gången Torup nämns i ett skriftligt dokument är den 11 juli 1310 (DD/DRB 2Rb6 nr 275). Denna dag befinner sig Jens Nilsen till Torup på Skånes landsting i Lund och är en av de mer perifera figurerna i samband med att Cecilia, änka efter marsken Jens Kalv, skänker gods i Vragerup och Vragerups mark till Lunds domkyrka.

Denne Jens Nielsen nämns åter 1349, men är då död. Detta år lånar nämligen hans änka Kristina ut 20 skånska mark till änkan Gunhild mot att gården Musthuse (möjligen belägen i Mosshedinge) ställdes som säkerhet (DD/DRB 3Rb3 nr 118).

Den 1 maj 1371 överläter Niels Jensen till ”Torp” ett pantbrev om gods vid Ellinge och Dammstorp till ”välbördig man Peder Axelsen Tott till Härlöv” (DD/DRB 3Rb9 nr 31 Vidimering före 1380 nr 35). Det är dock högst osäkert om det är Torup i Bara härad som åsyftas med namnet ”Torp” även om det inte är omöjligt. Om så skulle vara fallet får vi en bindning vidare till nästa generation med namnet Jens Nielsen.

År 1398 skriver sig nämligen Jens Nielsen/Niecklisen till Torup. Han titulerade sig väpnare och bevittnade den 1 maj detta år hur kaniken i Lund, Jens Most, sålde sitt fädernegods i Skåne och norra Halland till riddaren Niels Svarteskåning (DD/DRB 4Rb6 nr 579).

År 1414 upprättar samme Jens Nielsen sitt testamente, som tyvärr endast är bevarat i ett sammandrag (Rep. I:III [5374]). Att han innehaft en god ekonomisk ställning framgår av att han donerar en mark silver till varje kloster i Skåne, troligen sjutton stycken. Dessutom skänker han en halv gård, liggandes i ”Gråbröders sträde” i Malmö till S:t Petri kyrka i samma stad. Det framgår också att han utsett sitt gravställe i denna kyrka som då var sockenkyrka i den snabbt växande stadsbildningen. Till Lunds domkyrka, den i religiöst hänseende viktigaste kyrkan i Norden, donerar han en gård i Rängs socken och till Fuglie kyrka skänker han en gård i Östra Kattarp. Till Bara kyrka ger han en ”vaccam etc”, d.v.s. en ko. Det kan ju tyckas väl snålt att endast skänka en ko men det kan ha sin förklaring. Om vi utgår ifrån att Bara kyrka, då liksom senare, var patronatskyrka under Torup, så har gåvan haft en mer privat karaktär. Patronusrätt innebar rättigheten att tillsätta präst samt att ägaren hade möjligheter att få del av inkomster från samma kyrka. Gåvan skall kanske snarast betraktas som en förstärkt löneförmån för kyrkans tjänare som stod i ett anställningsförhållande till ”just patronus.

Trots att testamentet endast är bevarat i fragment får vi en rad upplysningar av skiftande karaktär. Att det rör sig om Torup i Bara härad råder det ingen tveksamhet om. Gåvan till Bara kyrka talar här sitt tydliga språk. Vid en kontroll av Torups jordebok, från 1660 (Original i danska riksarkivet, Topografiske samlingen), återfinns också en gård i Östra Kattarp. Torup har alltså innehaft åtminstone en gård i denna by. Gården i Räng kan ha ingått i en större samling gårdar i Vellingeområdet som Torup fortfarande disponerade över ca 1660.

Torups ägare under medeltiden

Vi ska i det följande avsnittet försöka reda ut till vilka släktkretsar de ovan nämnda herremännen har hört.

Ljunggren menar att ”De äldsta ägare, man känner, äro av familjen Glob, hvilken i sitt vapen förde en svart fogel på guldfält. De kalla i allmänhet Truidsönerna till Svenstorp och Torup ” (Richardt & Ljunggren 1854 2a: bandet). Möjligen härstammar uppgiften från en släktboksanteckning från 1500–1600-talet eller så har Ljunggren haft tillgång till originalbrev med bevarade sigill. Det ovan nämnda brevet från 1310 har i dag ett starkt fragmenterat sigill efter Jens Nilesen till Torup bevarat. Möjligen var detta sigill mera komplett under 1800-talets första hälft och har visat släkten Globbs eller släkten Due, som denna släkt i dag brukar benämnas, en svart örn med utbredda vingar.

Henriette Coyet framlägger i sitt verk ”Torups krönika” de vid det förra sekelskiftet kända förhållandena kring det äldsta Torup (Coyet 1904 s 2 f). Torups knytning till Truidsönerna på Svenstorp förefaller henne ”fullkomligt osannolik”. Hon anger dock

med citattecken utan källhänvisning Ljunggrens berättelse från en ännu äldre källa – Tre herrar- ”af de Globber- som have til vaaben en sort flyvende örn”. Även om källhänvisning till uppgiften saknas anas här en av 1500-talets skäktboksskrivande adelsdamer, troligen Thale Ulfstand eller Sofie Brahe.

Henriette Coyet framhåller istället en koppling till släkten Passow och menar att rid-daren Anders Nilsen till Skabersjö skulle ha tillhört denna släkt. Den ovan nämnde Jens Nielsen skulle i så fall kunna ha varit en okänd bror till Anders Nielsen. Genom dennes brorsdotter Kerstin Owesdatter skulle sedan Torup genom äktenskap med Henrik Gertsen gått över till släkten Ulfstand (Coyet 1904 s 5).

Enligt en av de ledande heraldikerna, Jan Raneke, är testamentatorn Jens Nielsen identisk med Jens Nielsen Galen som han anser skrev sig till Torup (Raneke 1982 s 17). Uppgiften om att Jens Nielsen Galen verkligen skulle ha skrivit sig till Torup är emel-lertid osäker och kan ej beläggas i samtida källor. Alternativet att Jens Nielsen på Torup tillhört släkten Galen faller troligen tillbaka på den danske 1600-talskrönikören Arild Huitfeld (Huitfeld 1652 s 630). Enligt honom ägs Torup under 1300-talet av Marsk Stig, tillhörig den själländska Hvideätten. Hvideätten och Galensläkten hade nära band till varandra och troligen har en sammanblandning mellan de båda släkterna ägt rum. Huitfeld har i sin krönika gjort en geografisk sammanblandning av olika gods som vid hans tid benämndes Torup. Det Torup som Marsk Stig innehade är identiskt med det nuvarande godset Frisenvold på Själland och inte Torup i Bara härad.

Enligt Styffe tillhörde samme Jens, här kallad Nicklisen till Torup, släkten Ulfstand (Styffe 1911 s 73). Problemet är bara att någon Jens Nielsen/Nicklisen inte kan inordnas i den relativt välkända Ulfstandska släktkronologin.

Kristine Dues sigill,
ur Thiset DXVII 11.

Trots att turerna blir minst sagt invecklade när det gäller de första kända ägarna till Torup skall vi göra ett försök att reda ut omständigheterna kring de äldre ägarnas familjeförhållanden.

Om vi utgår från den förste med visshet identifierbare ägaren till Torup möter vi Jep Henricksen. År 1449 skriver sig väpnaren Jep Henricksen, med tillnamnet ”Stor” till Torup (Rep. I:III nr 7429). Han var av släkten Ulfstand som vid denna tid var en mycket expansiv ätt. Jep Henricksen var gift med Kristine Due, dotter till Jens Truidsen Due till Svenstorp i Torna härad. Hon förde släktens svarta örn mot silverfärgad botten i sin sköld. Släktens till-

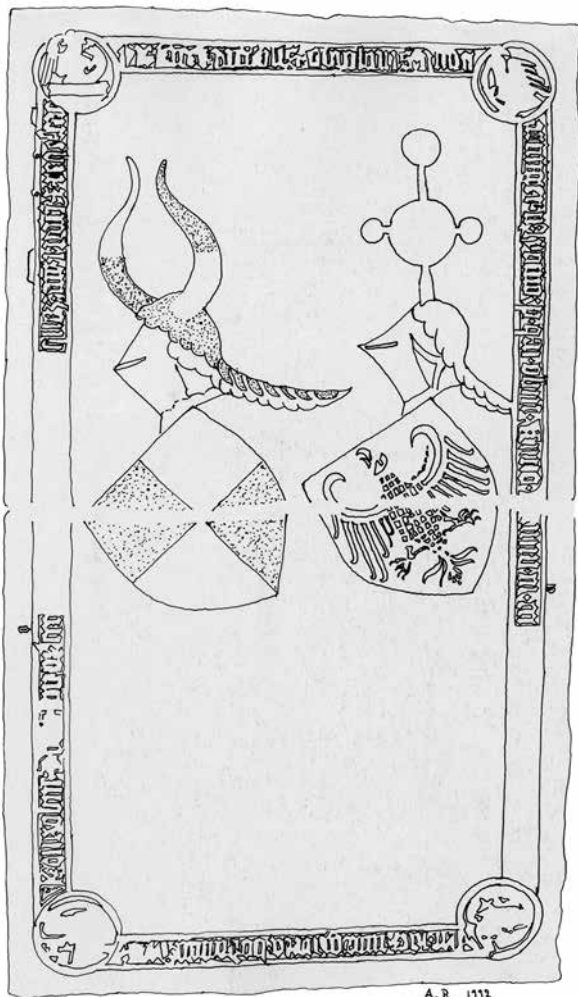
namn kan möjligen härledas till tidens sinne för humor. Lite ironiskt har omgivande personer kallat örnen en duva eller en "Due".

Sådana öknamn är inte ovanliga bland den skånska adeln under medeltiden. Exempelvis bör släkten Krognos (svart örnvinge mot silverbotten) fått sitt namn efter släktens framträdande näsor – kroknäsa – Krognos.

Flera andra tillnamn är knutna till släkten Due men Glob är det vanligast förekommande, vilket ibland framhållits i äldre släktbeskrivningar (Coyet 1904 s 5). Tillnamnet Glob kommer sig troligen av att vissa av några av släktens medlemmar bar en hjälmprydnad föreställande en rund spegel. På avbildningar ser denna ut som en kula eller en glob.

Uppgifter om att släkten Passow (kluven sköld) skulle varit ägare till Torup under 1300-talet förekommer även i äldre framställningar (Swanander 1796 s 23). För att ytterligare förvirra förhållandena för en nutida forskare bar släkten Passow även namnet Has. Enligt Tor Flensmark (Brev till Anders Reisnert daterat 14/8 1985) var Kristine Due via sin farfars mor släkt med ätten Has. Här finns alltså en viss koppling mellan släkterna Passow/Has och Glob/Due som kan förklara varför Swanander menar att släkten Passow innehaft Torup.

Gravsten över Jep Axelsen Thott och Margareta Bondesdatter Due från 1300-talets sista år, lagd över parets grav i Franciskanernas klosterkyrka i Ystad. Notera släkten Dues hjälmprydnad, en spegel som ibland tolkades som senare misstolkades som en glob. Teckning: Anders Reisnert

Flera individer ur släkten Glob/Due har ägt det närliggande Skabersjö (Exempelvis riddaren Anders Nilsson känd 1330–1365) och Torup har i vissa sammanhang hävdats ha sitt ursprung i Skabersjö. Den Anders Nielsen som Henriette Coyet nämner i sin krönika är alltså inte, som hon menar, av släkten Has/Passow utan av ätten Due/Glob.

Troligast är att Jep Henricksen Ulfstand kom i besittning av både Skabersjö och Svenstorp via sin hustru Kristine. Det är därmed inte helt osannolikt, men långt ifrån belagt, att han också genom samma äktenskap fått Torup. Om så vore fallet är det inte omöjligt, men ingalunda bevisat, att de båda ovan nämnda Jens Nielsen tillhört släkten Due/Glob.

År 1349, som ovan nämnts, garanterar Jens Nielsens änka Kristina ett lån till änkan Gunhild. Sigillvittnen till Gunhilds lån är hennes söner, bl.a. Alexander Jensen Urne som i egenskap av kung Magnus Ericksons fogde så tragiskt skulle mördas på marknaden i Skanör 1354. Enligt Åke Tott var Alexander, via sin hustru Katarina, som var systerdotter till riddaren Anders Nielsen Due, befryndad med släkten Due (Thott 1983 s 181 f). Här finns en släktkoppling, även om den inte kan föras så långt att Jens Nielsen till Torup var bror till Anders Nielsen till Skabersjö.

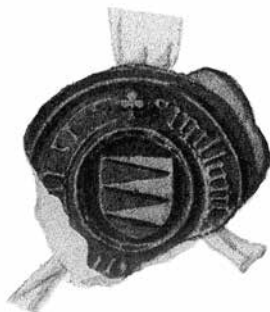
En kort sammanfattning av ovanstående kan onekligen behövas.

Vi kan konstatera att flera försök gjorts av äldre historiker att inordna Jens Nielsen under åtminstone fyra olika släkter och att Galen, Ulfstand, Has/Passow och Due/Glob har varit på förslag. Personligen lutar jag nog mot att godset Torup före Jep Henricksen Ulfstand tillhört släkten Due. Väpnaren Jep Henricksen skulle i så fall, via äktenskap med Kristine Due, ha kommit att disponera över Torup. Resonemanget bygger dock snarare på intuition och en kedja indicier än konkreta historiska fakta. Släkten Due tillhörde en viktig släktkrets i Skåne och östra Danmark under 1300-talet och medlemmar av släkten ingick i kungens edsvurna råd och deras godsbesittelser var omfattande. I sydvästra Skåne innehade dess medlemmar bland andra godset Skabersjö och byn Aggarp (Reisnert 1995 s 59). Torup kan möjligen också räknas till släktens godsinnehav i området.

Släkten Ulfstand på Torup

Jep Henricksen är den förste säkert identifierade ägaren till Torup. Han sigillerar ett antal brev under 1440-talet men var död 1469 då hans hustru Kristine omtalas som änka (Rep. 2:II nr 2595).

I äktenskapet hade fem kända barn fötts och det blev mellanbrodern, Greger Jepsen, som ärvde Torup. Han var gift två gånger, först med Else Torbernsdatter Bille och därefter med Johanna Pedersdatter Brahe. Uppenbarligen hade Greger Jepsen kung Hans förtroende och han var medlem av hans edsvurna råd. Han bevittnade ett stort antal

Övre raden:
Jep Henricksens Ulfsttands
sigill Thiset L XXXVII 3–5.

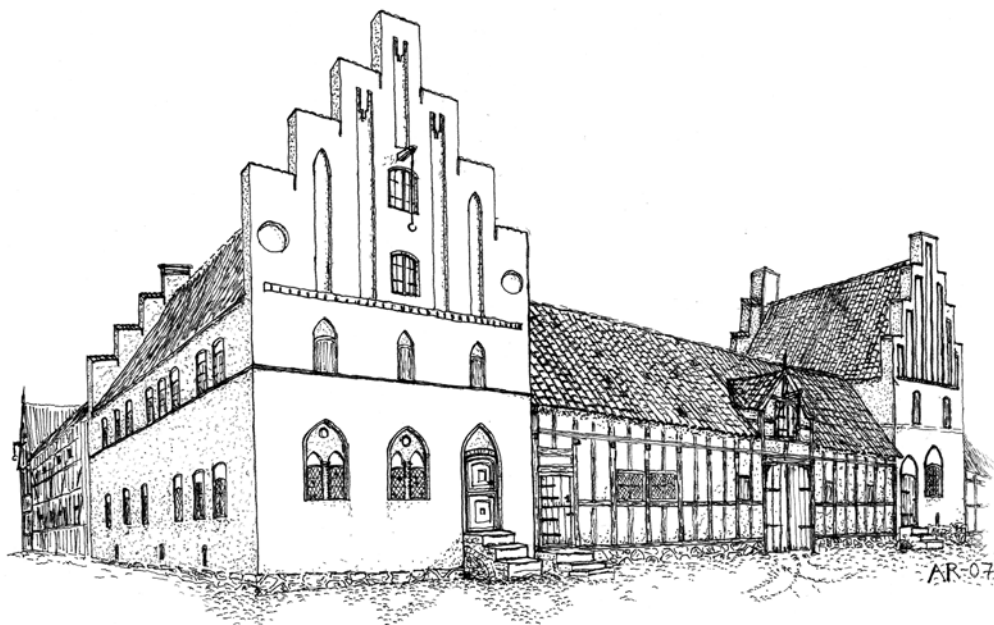

Nedre raden:
Greger Jepsen Ulfsttands sigill
Thiset L XXXVII 8–9.

fastighetsaffärer, men sålde också själv gårdar som troligen tillhört hans hustru Else Bille. Omfattande donationer till kyrkliga institutioner gavs också av Greger Jepsen. Om dessa reflekterade en personlig fromhet eller var en del av tidens allmänna religiösa strömningar undandrar sig vår kunskap.

En intressant handling från 1506 berör en gård i Malmö. Greger Jepsen hade sedan en tid tillbaka arrenderat "Strandgården" i Malmö av Roskilde kapitel. Denna gård låg i västra delen av nuvarande kvarteret Squalperup, där hotell Savoy i dag reser sig. I hyreskontraktet ingick att underhålla och förnya gårdens byggnader. Troligen har klagomål framförts på hur underhållet skötts och åtta "Dannemænd" bland stadens borgare gick husesyn på gården som konstaterades vara i ett bedrövligt skick "oc ej skeligt bygt eller forbedret, som god Købstadbygning burde bygges oc forbedres" (Rep. 2:6 nr 10687).

Greger Jepsens efterlämnade tre vuxna barn, alla födda i äktenskapet med Else Bille, varav Truid Gregersen kom att ärva Torup. Det är under den senares levnadstid som den nuvarande renässansborgen uppfördes. Truid Gregersen Ulfstand har en diger meritlista som vi varken har plats eller anledning att gå in på i detta sammanhang, men en aspekt

"Strandgården" i Malmö. Rekonstruktion av gårdsfasaden mot Adelgatan som den kan ha sett ut ca 1500, efter senare bouppteckningar och värderingsinstrument. Rekonstruktion och teckning: Anders Reisnert

bör dock inte förbigås. År 1534 gifte sig Truid med den unga Fru Görvel Fadersdatter Sparre. Hon var ägare till det väldiga Giske-goset i Norge och innehade också stora besittningar i Sverige. Görvel Fadersdatter torde ha varit en av de rikaste kvinnorna i Norden vid denna tid. Efter att giftermålet ägt rum besökte Truid två av sina söner från ett tidigare äktenskap som gick i skola i Malmö. Han kom därmed att bli en av Grevefejdens första offer.

Malmöborna hade tillsammans med Köpehamn och Lübeck påbörjat ett uppror och krig mot den nyttillträdde monarken Christian III. Truid var kungens man och medlem av dennes råd och blev därför tillfångatagen av Malmöborna. Han satt nio veckor i fångenskap i Malmö och lovade sedan att vara neutral i den kommande konflikten. Herr Truid lämnade Torup och reste med sin familj och sin unga hustru till sin länsborg Varberg och höll inledningsvis sitt löfte till de upproriska. Så småningom blev dock hans stöd för Christian III allt uppenbarare och då den tillfångatagne kondottiären Marcus Meyer,

en av de upproriskas bästa legoknektsanförare, fördes till Varberg i bojor blev Truid Ulfstands neutralitet ifrågasatt. För Malmös borgare har detta troligen uppfattas som ett klart svek av givna löften vilket krävde hämnd. Det är kanske mot denna bakgrund vi skall se förstörelsen av detta medeltida Torup. Malmös borgare lät helt enkelt storma den gamla borgen. Den stod sedan som ruin fram till 1537 då de sista resterna bröts ned och byggnadsmaterialet fördes till dagens Torup. Den gamla herrgården på Askebacken hade spelat ut sin roll och nya befästningsideal, som prioriterade artilleriets eldkraft och vattnets skydd framför monumental placering hade vunnit insteg i herrgårdsarkitekturen. Därmed valdes en ny geografisk placering när Torup skulle återuppföras efter inbördeskriget.

De arkeologiska undersökningarna

Under fyra utgrävningskampanjer har arkeologiska undersökningar gjorts på platsen för Torups föregångare. Den första genomfördes redan 1933 av Nils Gösta Sandblad. Inom det byggnadshistoriska facket är han ett känt namn och har publicerat artiklar, böcker och en doktorsavhandling i ämnena byggnadshistoria och konsthistoria. Dock har han aldrig skrivit om resultaten av sina insatser på Torup 1934. Inte heller finns några kända efterlämnade anteckningar av hans hand bevarade som gäller denna grävning. Korrespondens i Torups arkiv samt två tidningsartiklar är de enda skrivna resultaten av undersökningen. I en artikel införd i tidningen Arbetet 22/9 1933 berättas att borgplatsen avslöjats genom plöjning, att en tolv meter lång byggnad, ursprungligen uppförd av tegel och gråsten i två våningar undersökts. Enligt artikeln hävdar Sandblad att byggnaden varit ett s.k. fast hus och att den troligen varit omgiven av ringmur och vallgrav (Arbetet 1933 22/9). Några veckor tidigare har en liknande artikel under signaturen Karzo varit införd i Sydsvenska Dagbladet Snällposten. Här konstateras dock att den påträffade byggnaden är 20 meter lång. Det framhålls också att platsen av tradition utpekats som det ställe där det nuvarande Torups föregångare varit beläget (Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1933 17/8). Sandblad påpekar i båda artiklarna att det intressantast vore att avslöja rumsindelningen i den påträffade byggnaden.

En del fynd från denna undersökning finns bevarade på Torup, liksom de framtagna ruinerna på Askebacken. Inför efterundersökningen 1982 så genomförde undertecknad en uppmätning av den 1933 rekonstruerade ruinen. Den får här utgöra resultatet av Nils Gösta Sandblads undersökning då annat material saknas.

Mynt från 1933 års undersökning
Foto: Mats Olsson

Följande fynd uppges komma från Sandblads undersökning 1933 och förvaras nu på Torup.

Mynt:

1 st mynt slaget i Lund under Erik Menveds regering 1286–1319

1 st brakteat slagen i Meklenburg 1300–tal

1 st mynt slaget i Lund under Magnus Ericksons regering 1332–1360

1 st mynt slaget i Malmö? under Christian den II:s regering 1513 – 1523

Skattemärken, ensidigt präglade i bly:

1 st med gotiskt A

1 st med gotiskt B

1 st med krona

Keramik:

Ett bottenfragment av stengods, tillverkat i Siegburg i nuvarande Tyskland. Datering: 1300–1400-tal.

Ett stengodsfragment med en rödaktig lerengobe, tillverkad i Westerwald

Skattemärken av bly påträffade vid 1933 års undersökning. Sådana märken användes på höstmarknaden i Skanör som kvitto på att man erlagt skatt och hade tillstånd att fiska.
Foto: Mats Olsson

eller Siegburg i nuvarande Tyskland. Datering: 1200–1300-tal.

Ett stort fragment av B-gods s.k. ”Blau-graue ware”, kärlformen är sen Kugeltopf. Datering: 1200-tal.

Ett fragment av s.k. B-gods från en rödbränd, profilerad flat hank till rödgodskanna. Datering: ca 1350–1400.

Byggnadsdetaljer:

3 stycken golvplattor med inristat liljeornament.

Ett brunglaserat tegel med ulfstandska vapenskölden i tarsch som kan dateras till 1400-tal.

Taktegel av munk- och nunnetyp, två pannor.

En profilerad sockelsten av gotländsk kalksten med inhugget spår till gångjärn.

Fragment av profilerat bildkaket. 1500-talets första hälft.

Kanonkulor

Ett antal hela och halva kanonkulor av kalksten påträffades också. Dessa har använts av en eller flera mindre kanoner, förmodligen av typen ”slinga”.

Till de **osäkra fynden** hör även tre kistbeslag av järn och några kopparnubb. Dessa fynd kan eventuellt häröra från vallgraven kring dagens Torup. Två lösa kamrar till bakladdade järnkanoner påträffades nämligen i samband med grävningar i den forna vallgraven på 1800-talet (Swanander 1796 s 32). Dessa förvaras i dag på Torup.

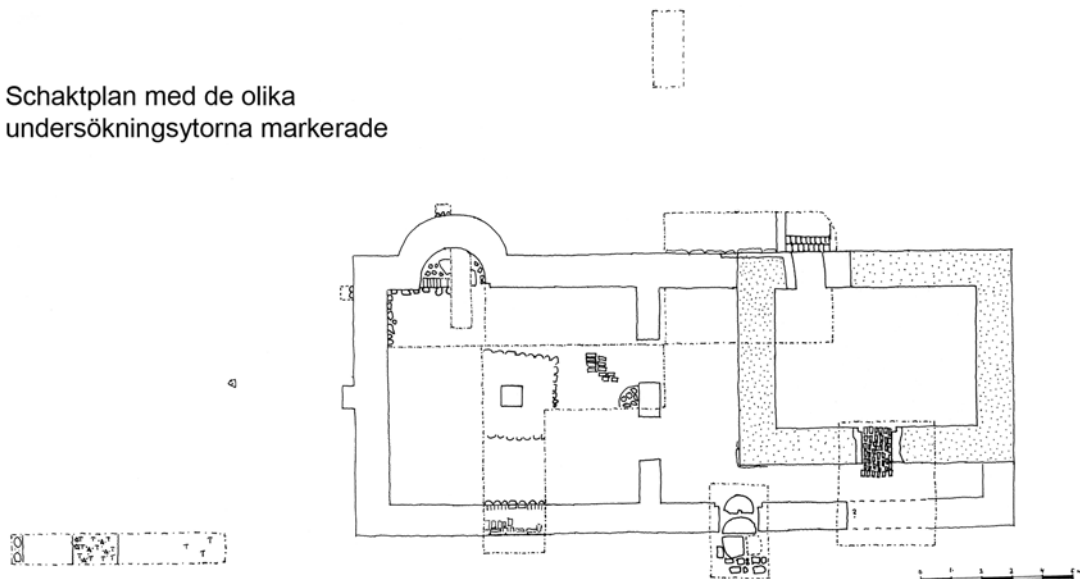
Kanonkula av kalksten påträffade vid 1933 års undersökning.
Foto: Mats Olsson

1982 års undersökning

År 1982 skulle de 1934 restaurerade ruinerna åter skyddas. Betesdjur hade trampat ner delar av de täckande betongskivorna och även det underliggande murverket. Malmö Museums stadsantikvariska avdelning fick uppdraget från Riksantikvarieämbetet att säkerställa lämningarna. I detta sammanhang beslutades, på dåvarande intendenten Sven Rosborns inrådan, att en mindre arkeologisk efterundersökning skulle göras. Undertecknad fick både uppdraget att utföra undersökningen och att säkerställa ruinernas status. Arbetet genomfördes på hösten 1982 tillsammans med arkeolog Gert Persson medan personal från Skogsvårdsstyrelsen utförde restaureringen av ruinerna. Med nödvändighet blev utgrävningarna av begränsad omfattning, dels beroende på en begränsad budget men också för att så lite som möjligt av de kvarvarande kulturlagren skulle förstöras.

Därför togs sju mindre schakt upp så att maximal kunskap om ruinens uppbyggnad och datering kunde utvinnas.

Schaktplan med de olika undersökningsytorna markerade

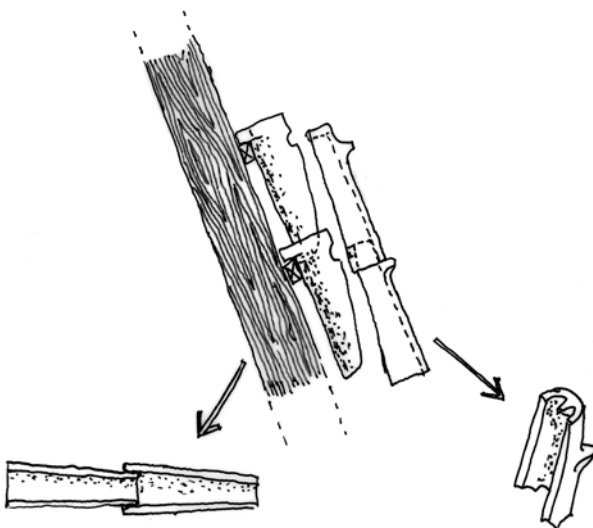

Det visade sig att den undersökta byggnaden hade varit uppförd av tegel och gråsten i två våningars höjd och att taket varit täckt med rött taktegel. Dess yttre längd var närmare 22 meter och dess bredd 9 meter. Fynden av taktegel bestod av s.k. munk/nunnetegel, ett taktegel som var mycket vanligt under medeltiden. Dessa taktegel låg dubblerade och krävde genom sin tyngd både starka och branta takkonstruktioner.

Principen för hur ett tak med Munk och Nunnetegel var konstruerat. Teckning: Anders Reinsnert

Vi skall inte här gå in på tröttnande detaljer från grävningen utan endast sammanfatta resultaten.

Tillträdet till huset har skett via en centralt placerad ingång vars trappsteg tillverkats av stora flata stenhäl-
lar och två kluvna kvarnstenar. En av de senare var gjorda av norsk granatglimmerskiffer (Carelli 1997s 123) och har varit balanserad i en s.k. fyrklo.

Innanför dörröppningen öppnade sig en förstuga vilken delat bottenvåningen i två ungefär lika stora delar. Här har funnits väggfasta bänkar med fronter och täckning av trä medan fyllningen i bänkarna bestått av sand. Vid något tillfälle har konstruktionen brunnit och det var spåren efter denna eldsvåda som visade hur den ursprungliga konstruktionen gestaltat sig.

Från denna förstuga kunde man via två dörröppningar nå ett större välvat rum. Att rummet varit välvat var uppenbart då ett pelarfundament murat i tegel stod centralt placerad i rummet. Detta fundament var rekonstruerat på 1930-talet men kunde nu konstateras vara jämgammal med tegelbyggnaden. Kring fundamentet hade man

Entrén till den östra byggnaden. Trappstegen lagda med två kvarnstenar. Foto: Anders Reinsnert.

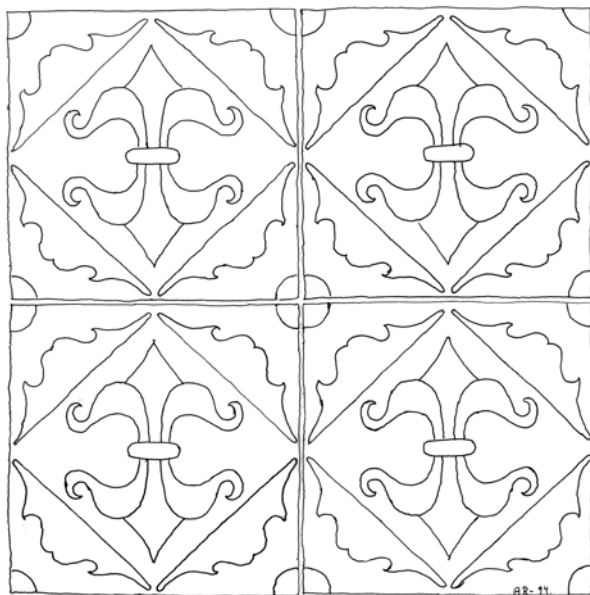
vid restaureringen satt en yta med kullersten. Här påträffades spår av 30-talets utgrävare i form av fragment av äldre pilsner- och brännvinsflaskor mellan stenarna. Mittfundamentet har ursprungligen burit fyra bågar som i sin tur burit fyra kryssvalv. Det välvda rummet, ”stugan”, har haft en öppen spis mellan de båda dörröppningarna och en spiraltrappa till andra våningen i den nordöstra delen av rummet.

Rummet har onekligen haft en tydlig gestaltning och medvetet utrustats för vissa funktioner. Värmekällan, den öppna spisen mellan dörröppningarna, visar att rummet var tänkt att nyttjas även under den kalla årstiden. De stenrader som påträffades i golvet tolkades under utgrävningen som fragment av ett ursprungligt kullerstensgolv då liknande kullerstenar även fanns under ytterväggens inre skalmur. Fragment av ett tegelgolv påträffades emellertid även strax innanför dörröppningen. Förmodligen har hela golvytan ursprungligen varit belagd med tegel.

Då mittpelaren hade en kraftfull konstruktion har valven troligen varit av den höga, gotiska typen. Från detta rum har man via en väl utformad spiraltrappa nått den övre våningen. Nedre steget var uppbyggt av tegel men de övriga stegen har varit tillverkade i trä.

På andra sidan förstugan leder en korridor fram till ett annat rum under vilken en

källare påträffades. Denna källare har ingått i en äldre, ursprungligen fristående byggnad, helt uppförd av kluvna gråstenar och utan inblandning av tegel i själva murkonstruktionen. Senare, möjligen när resten av tegelbyggnaden uppfördes, togs en dörröppning upp mot en gallerigång. Öppningens omfattningar var murade i rött, medeltida tegel. Ännu senare, förmodligen i samband med att källaren åter togs i bruk för förvaring av äpplen på Sigvard Grubbes tid, togs ännu en öppning upp i byggnadens västra del.

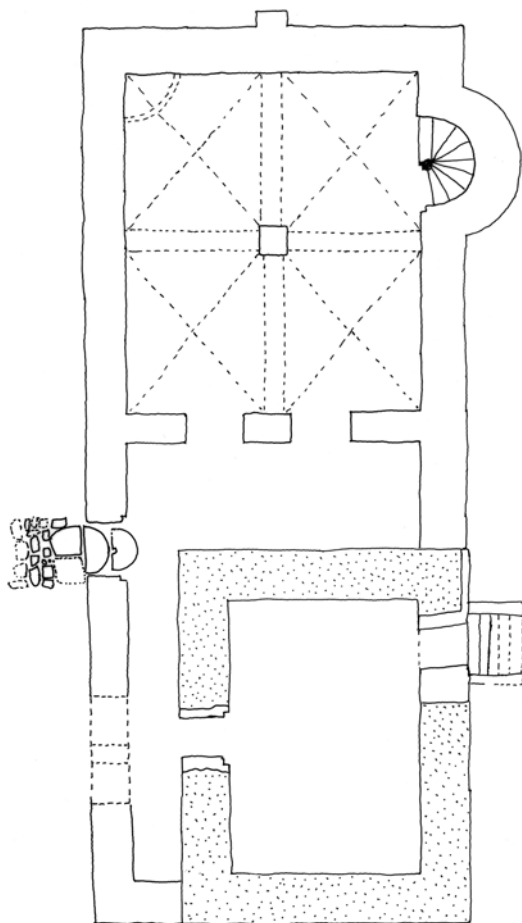
Grön- och rödglasserade golvtegel som påträffats i det östra huset har täckt den andra våningens golv. Teckning: Anders Reisnert.

Hur den övre våningen varit utformad vet vi inte med säkerhet men några indikationer finns dock som ger ett någorlunda säkert underlag för en rekonstruktion av andra våningens planlösning. Vi vet var trappan kommit upp och vi känner också en eldstads placering i bottenvåningen. Den senare har anordnats i bottenvåningens mellanvägg. Då rökgången till denna eldstad måste ha löpt i densamma bör mellanväggen ha förts upp genom hela byggnadens höjd. Därmed borde ovanvåningen i stort sätt ha följt bottenvåningens planlösning.

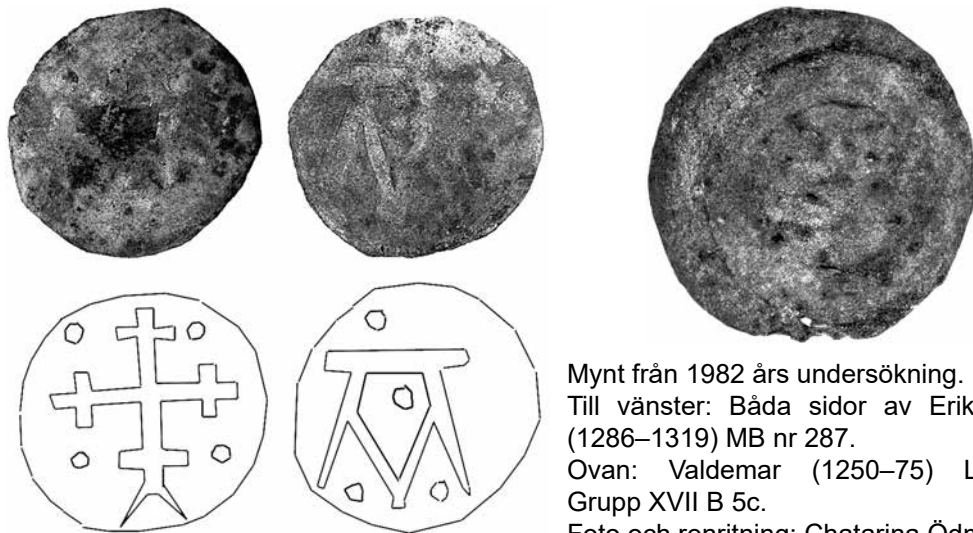
Vid undersökningarna 1933 påträffades mönstrade och glaserade golvtegel som gissningsvis täckt andra våningens salsgolv.

Det äldsta dateringsunderlaget utgörs av keramik påträffad i två olika anläggningar och som även förekommer som lösfynd i senare lagerbildningar. Denna keramik brukar benämnas östersjökeramik då den förekommer frekvent i länderna kring Östersjön. Keramiktypen har införts från slaviskt område och finns både som importerad vara men har också producerats lokalt i Skåne (Roslund 2001 s 47 ff). Denna keramik har påträffats i stolphål och några grunda gropar. Möjligen har här stått en byggnad av trä eller korsvirke intill den av gråsten uppförda äldsta stenbyggnaden.

En första större ombyggnad där en representativ tegelbyggnad som inorporerat den äldre gråstensbyggnaden har gjorts under Erik Menveds regering 1286 – 1319. Ett mynt med denna datering påträffades i byggnadslagret omedelbart öster om den östra muren. Man kan här notera att liknade mynt påträffades 1933. De funna mynten från kung Eriks tid är slagna vid myntverket i Lund. Keramik av typen äldre rödgods verifierar dateringen. Ett äldre mynt av svenskt ursprung skall troligen hänföras till 1260-talet

Rekonstruktion av det östra husets plan.

Mynt från 1982 års undersökning.
Till vänster: Båda sidor av Erik Menved
(1286–1319) MB nr 287.
Ovan: Valdemar (1250–75) Lagerqvist
Grupp XVII B 5c.
Foto och renritning: Chatarina Ödman.

1994 och -95 års undersökningar

1993 genomförde Niels Christian Clemensen från ”Skov og Naturstyrelsen” i Köpenhamn en uppmätning i 3d-teknik av det gamla Torup. Själva metodiken är beskriven av Håkan Thorén i boken om Lindholmen (Thorén 1995 s 143 ff) och skall därför inte tynga denna framställning. Vi fokuserar därför direkt på resultaten.

Med hjälp av denna teknik kunde ytterligare två byggnader konstateras på herrgårdsområdet, att en förborg tydligt kunde skönjas söder om anläggningen och att något som tolkades som en yttre befästning kunde anas utanför denna (se figur 14 och 15).

För att få klarhet i om datamodellen över herrgårdsplatsen verkligen stämde initierades en ny arkeologisk undersökning i september 1994 och maj 1995. Finansieringen löstes genom att medel tillställdes av Fastighetskontorets Lantbruksbyrå i Malmö Stad, Malmö Förskönings- och Planterings förening, Malmö Museer och Nordenstedska stiftelsen. Vuxenskolan i Svedala anordnade en arkeologikurs med författaren som lärare och de praktiska övningarna hölls på Torup. Ett antal personer kom att medverka i undersökningen. Undertecknad ledde grävningen, assisterad av arkeolog Anette Gruber. Bland övriga deltagare kan nämnas Christina von Leithner, Gustav Jantoft, Lars Kockum, Bo Sahlée, Jan Anders Persson med dottern Julia, Erik Nordström, Thomas Löfqvist, Hans Andersson, John Wallén, Håkan Guldstrand, Harry Bengtsson, Eva Hovstadius med flera.

Undersökningen frilade delar av den norra längan på platsen. Under 1400-talets första hälft hade här uppförts en länga ca 30 meter lång och nio meter bred. Fundamentet

Personal från undersökningen 1995. På bilden syns Thomas Löfqvist, Anette Gruber, Eva Hofstadius, Christina von Leithner och Håkan Guldstrand. Foto: John Wallén 1995.

bestod av två till tre skift med stora gråstenar lagda i kalkbruk och lera. På denna grund hade en tegelbyggnad uppförts i två etapper. Åt gården var väggarna i bottenvåningen ca en och en halv sten tjocka, d.v.s. ca 45 cm tjock, medan ytterväggen i norra var av en tvåstenskonstruktion och ca 60 cm tjock.

I bottenvåningen av denna byggnad låg herrgårdens kök med en stor bakugn, brygg-hus, bostadsrum, stall och en större förråds-källare.

Förråds-källaren var troligen nedre botten av en äldre byggnad på platsen. Denna var helt uppförd av gråsten men med en vackert murad nedgång i omväxlande gult och rött tegel. Nedgången var sekundär i förhållande till källaren och troligen har tillträdet till källaren ursprungligen lösts via en invändig trappa och en lucka i bottenvåningen golv.

Byggnadssättet var i det närmaste identisk med den 1982 undersökta källaren. Troligen är dessa båda byggnader uppförda vid samma tillfälle.

Köket har bestått av ett 60 m² stort utrymme, vars nordvästra hörn upptogs av

Bakugnen. Foto: Anders Reisnert

ett stort spiskomplex med bakugn. Golvet var lagt med storstenstegel i mönster och köket har onekligen varit en imponerande anblick för en samtida besökare med betydligt mer plats för matberedning än en normal bondgård. Närmast köket fanns ett mindre rum, troligen en spiskammare eller skafferier, med golv av stampad lera. Tillträde till detta rum kunde dels ske från köket, dels från en dörr mot gården. Mellanväggs grund var här av en klen konstruktion som troligen endast burit en korsvirkesvägg. Denna typ av kök var vanliga i Skånes allmogehem långt fram i tiden. I prästgården i Bara, Tirup nr 1, Stora Mölleberga 4, Lomma nr 12 och inte minst Tottarp nr 3 finns snarlika köksplaner (Ingers & Nilsson 1930 s 26 ff)

Till denna köksfunktion har senare två rum fogats, där det närmast spiskammaren troligen varit ett bostadsrum med trägolv och öppen spis. Längst i öster fanns spåren efter

ett mindre rum med kullerstengolv. Mycket lite undersöktes av detta rum som verkar ha förråds- eller stallkaraktär.

Byggnaden har varit uppförd i två våningar. Olika typer av golvtegel, som troligen härrör från ovanvåningens golvbeläggning, påträffades löst i rivningsmassorna på nedre våningens golv. En del konstruktioner längs byggnadens södra vägg, mot gården, antyder att här funnits en utvändig trappa och en svalgång som förmedlat kommunikationen till övre våningen. Den begränsade tjockleken på yttermuren åt denna sida gör det troligt att andra våningens yttervägg åt gården varit uppförd i korsvirkesteknik.

Dateringen av byggnaden vilar här endast på keramik, som bestod av fragment från oglaserat rödgods, stengods från Siegburg i Tyskland samt ”pottkakel”. Pottkakel ingick i en typ av ugn som var uppmurad med hjälp av en speciell typ av krukor. Då inga fun-

dament till en kakelugn påträffades i bottenvåningen bör en sådan ha funnits på ovanvåningen.

Under denna byggnad påträffades spår efter en äldre byggnadskonstruktion. Detta var väntat då den tidigare beskrivna gråstenskällaren var äldre än den övriga byggnaden men också av själva läget på den undersökta byggnaden. Allt sedan stenåldern har människan i våra trakter uppfört sina hus med långsidan mot söder så att gavlarna låg i öster respektive väster. Det första huset på Torup borde ha en sådan placering.

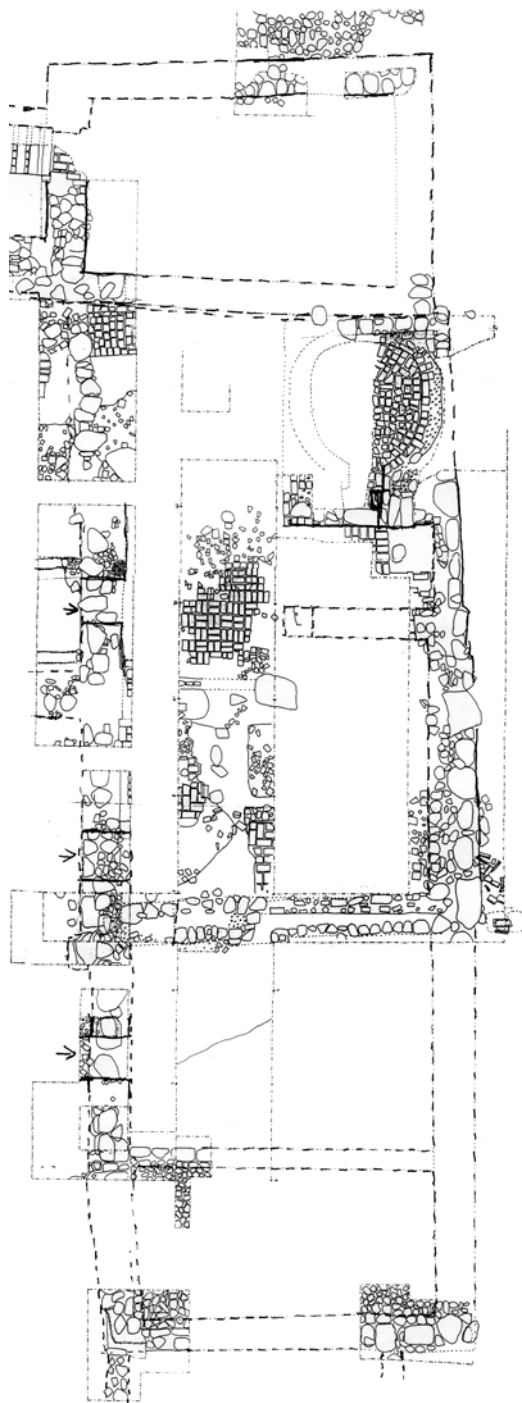
Mycket riktigt så påträffades rester av en s.k. "hypocaust" (en varmluftsanläggning som för upp värme genom kanaler i väggar och golv från en centralt placerad eldstad) omedelbart utanför södra väggen. Denna anläggning sträckte sig in under den ovan beskrivna byggnaden från 1400-talet. Endast begränsade delar av denna konstruktion kunde undersökas och tolkningen att anläggningen är rester efter en varmluftsanläggning har inte säkert kunnat verifieras. I skrivandets stund förefaller det dock vara den troligaste förklaringen till konstruktionen. Detta skulle betyda att en byggnad som haft ett centralt värmesystem tidigare funnits på platsen. Ett mindre schakt togs upp en bit från "hypocausten" där kraftigt brandskadade byggnadsrester påträffades.

Två armborstpilspetsar var bland fynden. Den ena spetsen är av typen "Dalpil", en spets som fästs in i pilskaftet via en tånge. Dalpilen är som namnet antyder hemmahörande i Dalarna. Den andra pilspetsen är dansktillverkad med en holk som skaftet sticks in i.

Bland övriga fynd från denna byggnadslämning kan mynt, en klädesplomb från importerade tyger, hushållskeramik, sporre, hästsko, och knivar nämnas.

Hästsko s.k. toffelsko, sporre med dekorativa hängen från 1400-talet samt två armborstpilspetsar från 1300-talet. Spets till vänster är en s.k. Dalpil. Obs! Ej i skala. Foto: Mimmi Tegnér.

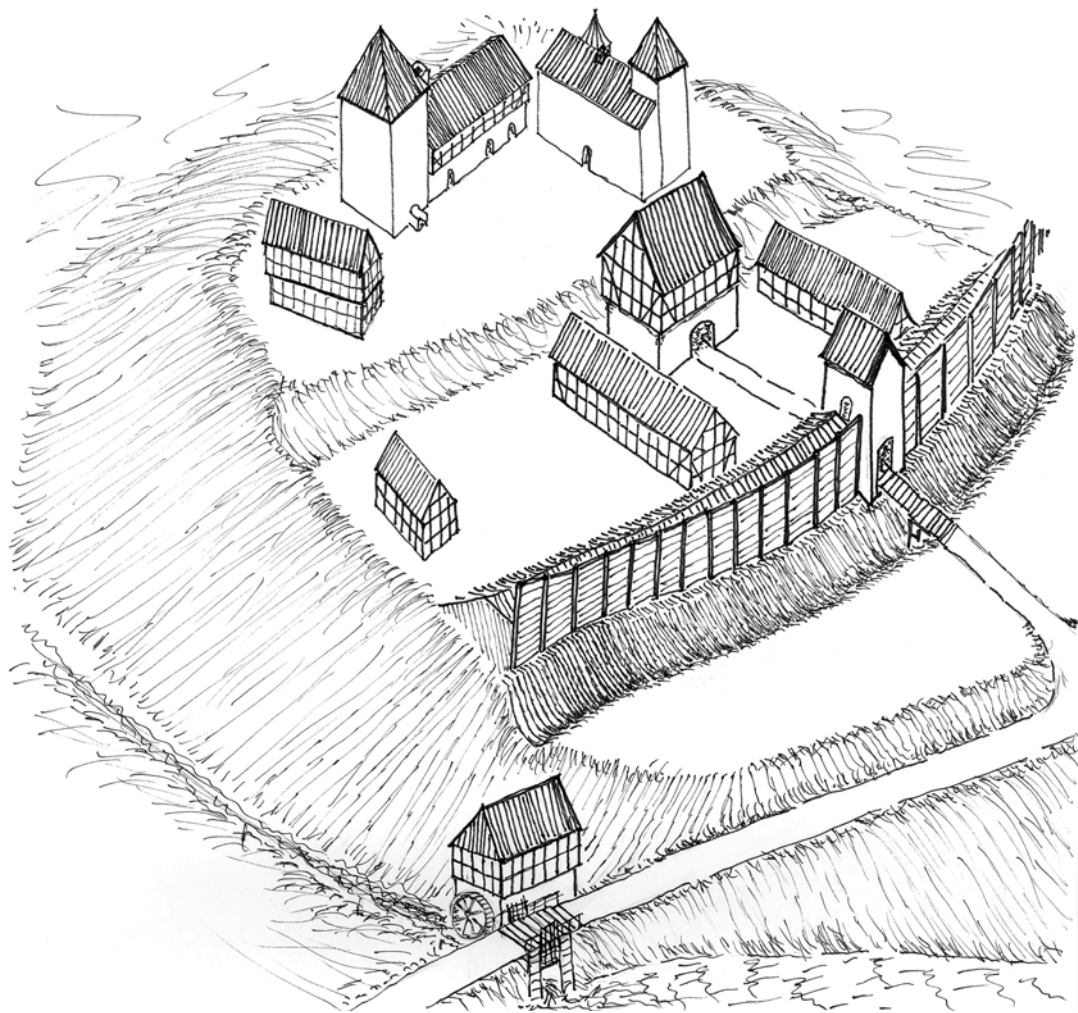

Plan av det norra huset med grävningsytorna markerade.

Undersökningen 2003

De senaste grävningarna har utförts på förborgen. I samband med att en halmeldad centralvärmeanläggning inrättats skulle en kulvert dras över själva förborgen. Dessa arbeten hann påbörjas innan undersökningen startade. Schaktet för kulverten var ca 1 meter brett och ca 150 meter långt. Bortsett från någon mindre utvidgning kom dokumentationen i huvudsak att ske genom att rita och fotografera kulturlagren i schaktets väggar. Trots den begränsade insatsen kunde en hel del information utvinnas. Ungefär mitt på den flacka ytan framför borgen påträffades spåren av en cirka 5 meter bred vallgrav som minst varit 1,5 meter djup (Jönsson 2004 s 7). Innanför graven dokumenterades spåren av en jordvall och i vallens front fanns även en palissad. Några daterande fynd påträffades inte men vallgraven hade grävts igenom en äldre byggnadslämning från 1100–1200-talet.

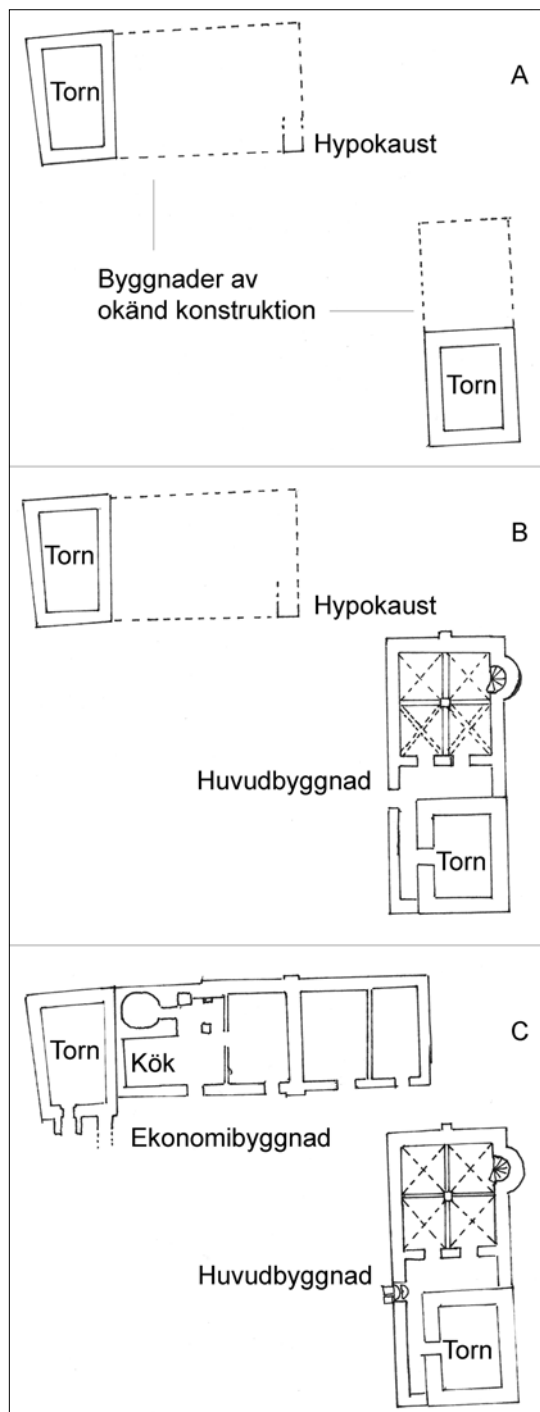
Närmare herrgårdsplatsen påträffades resterna efter ett större hus som kunde dateras till övergången 1400–1500-talet (Jönsson 2004 s 6). Mellan denna byggnad och vallgraven påträffades även rester av en äldre ladugårdsanläggning från 1200–1300-talet (Jönsson 204 s 6 och 10 f). En förklaring till den skarpa kanten i terrängen mot landsvägen, som tidigare tolkats som en befästningsvall, kunde också erhållas. Det visade sig att det var spåren efter den äldsta landsvägen mellan Bara, Hyby och Skabersjö (Jönsson 2004 s 8).

Rekonstruktion av Torderup som det kan ha sett ut under 1400-talets sista år. Rekonstruktion och teckning: Anders Reisnert

Sammanfattande kommentarer

Arkeologiska dateringarna visar att herrgårdsplatsen tagits i anspråk under 1100-talet då någon med förnamnet Tord anlade en stor gård på den yttre spetsen av en halvö. Läget var dramatiskt och har snarare valts med tanke på dominans och skönhet än på praktiskt lantbruk. Redan på 1200-talet uppfördes nya mangårdsbyggnader, magasin och stallbyggnader och en större herrgård skapades på platsen. Någon gång under medelti-

den, möjligen redan under 1200-talet, omgavs herrgårdsplatsen med palissader och vallgravar. Under 1300-talets andra hälft har Torup varit skådeplatsen för krigiska handlingar och herrgården har stormats av fiender och delvis avbränts. Troligen har den anfallande parten haft en kontingent med svenska trupper till sitt förfogande då en s.k. dalpil påträffats i brandlagren. Svenska trupper kan möjligen ha opererat i detta område vid två tillfällen under 1300-talet. Dels under inbördeskriget mellan kung Magnus Eriksson och dennes son Erik Magnusson 1356–1359 (Sjöstedt 1954) och dels under striderna mellan Albrekt av Meklenburg och Valdemar Atterdag 1368–69 bör rimligen svenska trupper ha ingått i de stridande förbanden (Skansjö 1981 och 1995).

I början av 1400-talet har anläggningen åter satts i stånd och kökslängan har uppförts, troligen på platsen för den ursprungliga karaktärsbyggnaden. Möjligen ser vi här resultatet av Jep Henricksen Ulfstands övertag av Torup i början av 1400-talet.

Troligen har dennes son Greger Jepsen fortsatt upprustningen och försett anläggningen med en ny tegelbyggnad. En rest av en korsvirkesbyggnad kan vara spår av Truid Ulfstands sista försök att modernisera Torup.

I samband med den så kallade Greve-

Det medeltida Torup i olika utvecklingsstadium. A: 1100-tal. B: 1200-tal C: 1300–1400-tal.

fejden, ett inbördeskrig som skakade Danmark mellan 1534 och 1536, raserades anläggningen helt. Grevefejden hade till stor del karaktären av ett krig mellan olika sociala samhällsskikt. Slutligen segrade de kungliga trupperna i allians med frälset över de upproriska styrkorna som bestod av borgerskapet i städerna och bönderna. Möjligen har Malmöborna känt sig svikna av Truid Ulfstand och menat att han inte höll sitt löfte till staden i samband med att Marcus Meyer blev fånge på hans länsborg Varberg. De kanonkolor som påträffades 1933 kan möjligen härröra från Malmöbornas beskjutning av Torup. Staden Malmö förfogade vid denna tid över betydande militära styrkor som dels bestod av ett borgargarde och dels av legoknektar. På 1520-talet organiserade man också ett rörligt fältartilleri, som mycket väl kunnat användas i ett angrepp på det närliggande Torup. Troligen har inte anläggningen helt raserats vid detta tillfälle utan endast satts ur brukbart skick. Själva rivningen tycks ha föregåtts av en relativt noggrann städning av byggnaderna. När så Görvell Fadersdatter Sparre återkom till Torup efter inbördeskriget lät hon riva de sista resterna av byggnaderna på Askebacken. Byggmaterialet har bl.a. använts vid uppförandet av den nu stående östra ladugårdsflygeln. Här har en stor mängd kvaderhuggna stenar nyttjats i murverket. Möjligen kommer dessa från någon byggnad, möjligen har de ingått som hörnkedjor i de kvadratiska källarförsedda byggnaderna, på Askebacken.

Det ”nya Torup” kom fru Görvell istället att uppföra ca 400 meter sydväst om Askebacken under åren 1538–1542 men det är en helt annan historia.

Litteratur

Andersson Helge: Slott och herremän, Bara kommun. red Helge Andersson. S. 111–144. Malmö 1976.

Bøgh Anders: Om Vittskövles kendte ejere før ca 1400 – En slægthistorisk oprydning. Gods och bönder från högmedeltid till nutid Kontinuitet genom omvandling på Vittskövle och andra skånska gods, s 111 - 126. Red Mats Olsson, Sten Skansjö & Kerstin Sundberg. Nordic Academic Press. Riga 2006.

Carelli Peter & Kresten P: Give Us This Day Our Daily Bread. A study of Late Viking Age and Early Medieval Quernstones in South Scandinavia s. 109–137. Acta Archaeologica. Vol. 68, 1997. København.

- Carelli Peter: En kapitalistisk anda – Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark. BTJ Tryck AB. Lund 2001.
- Coyet Henriette: Torups Krönika. Handskrift i Torups arkiv. 1904.
- Danmarks Riges Breve1 I ff. Utgiven av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1938 ff. (förkortas DRB)
- Diplomatarium Danicum 1 I ff. Utgiven av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1938 ff. (förkortas DD)
- Hallberg Göran: Skånes ortnamn, serie A, Bebyggelsenamn, Del 2, Bara härad. Gleerupska Universitetsbokhandeln. Lund 1991.
- Huitfeldt Arild: Danmarks Krønike. København 1652.
- Ingers Ingmar & Nilsson Albert: Gamla gårdar och Hus i Bara härad II. Bidrag till Bara härads beskrivning 8. Bara härads hembygdsförbunds förlag. Lund 1930.
- Jönsson Lars: MK 142. S 24:00 Rapport över arkeologisk förundersökning Torup 1:1 Bara socken, Svedala kommun. Malmö Kulturmiljö.
- Lagerqvist, Lars O. 1970. Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt. Numismatiska bokförlagets handboksserie nr 4. Stockholm.
- von Leithner Christina: Bokskogen vid Torup har varit Malmöbornas käraste fritidsområde sedan ett par hundra år tillbaka, i Årsbok 2005 Föreningen Svedala – Barabygden. S. 5–20. Wallin & Dahlholm Boktryckeri AB, Lund 2005.
- Mansfeld-Büllner, H. V. 1954. Afbildninger av samtlige hidtil kjendte danske mønter fra tidsrummet 1241-1377. Köpenhamn.
- Olsen Rikke Agneta: Borge i Danmark. Fremad A/S. København 1986.
- Ohlsson Anders: Borgar, gods och frälse i backlandet, i Årsbok 2006 Föreningen Svedala – Barabygden. S 8-46. Wallin & Dahlholm Boktryckeri AB, Lund 2006.
- Reisnert Anders: Borgar och huvudgårdar i Danmark och Skåne By, huvudgård och kyrka – studier i ystadsområdets medeltid, Red. Hans Andersson och Mats Anglert. S. 63–70. Almqvist & Wiksell International. Kungshult 1989.
- Reisnert Anders: Stormän och deras borgar kring Lindholmen, i Lindholmen medeltida riksborg i Skåne, Red Mats Mogren & Jes Wienberg. S. 57–71. Almqvist & Wiksell International. Stockholm 1995.

Reisnert Anders: Torups gods ur ett historiskt och arkeologiskt perspektiv. Kulturmiljöutredning inför planerad golfbana mellan Bara tätort och Torups slott. Malmö Kulturmiljö 2004-02-23 s 7–11. Malmö 2004.

Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fotegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med uddrag af de hidtil utrykte, 1085–1513. Utgivna av K. Erslev m.fl. København 1928–39. (förkortas Rep)

Richardt Ferdinand & Ljunggren Gustaf: Skånska Herregårdar, Andra bandet, Torup. C.W.K. Gleerups förlag. Lund 1854.

Riddersporre Mats: Landskapshistorisk utveckling. Kulturmiljöutredning inför planerad golfbana mellan Bara tätort och Torups slott. Malmö Kulturmiljö 2004-02-23 s. 13–19. Malmö 2004.

Roslund Mats: Gäster i huset – Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900–1300. Vetenskaps societeten i Lund. Lund 2001.

Sjöstedt Lennart: Krisen inom det svensk-skånska väldet 1356–1359. Gleerupska Universitetsbokhandelns förlag. Lund 1954.

Skansjö Sten: Svedalabygden från tidig medeltid till dansktidens slut, i Svedala genom tiderna s. 77–176. Tryckeri AB Allehanda. Trelleborg 1982.

Skansjö Sten: Från vikingatida stormansgård till renässansslott – Bjersjöholm under äldre historisk tid, Bjersjöholm Gods och slott Red Sölve Johansson m.fl. Skånsk senmedeltid och renässans 13. Lund 1992.

Skansjö Sten: Lindholmen som riksfäste och länscentrum, i Lindholmen medeltida riksborg i Skåne, Red Mats Mogren & Jes Wienberg, s. 72–96. Almqvist & Wiksell International. Stockholm 1995.

Skansjö Sten: Medeltida skånska godslandskap i dokument och monument Kyrkor och huvudgårdar Helgeådal, i Gods och bönder från högmedeltid till nutid. S. 21–111. Red. Mats Olsson, Sten Skansjö & Kerstin Sundberg. Nordic Academic Press Lund. Riga 2006.

Styffe Carl Gustaf: Skandinavien under unionstiden. 3:e upplagan 1911. P.A. Nordstedts & söners förlag. Stockholm 1911.

Swanander Frostensson Jonas: Dissertatio Gradualis de territorio Bara, i översättning av Helge Andersson, Bara i slutet av 1700-talet. Bidrag till Bara härads beskrivning 15. Bara härads hembygdsförbunds förlag. Lund 1958.

Thorén Håkan: Lindholmen och digital mätteknik, i Lindholmen medeltida riksborg i Skåne, Red Mats Mogren & Jes Wienberg, s. 143–150. Almqvist & Wiksell International. Stockholm 1995.

Thott Åke: Ätten Thott under medeltiden. Bloms boktryckeri AB. Lund 1983.

Ulsig Erik: Danske adelsgodser i middelalderen. Skrifter/udg. Af Det historiske institut ved Københavns universitet II. København 1968.

Ödman Anders: Borgar i Skåne. Historiska media. Riga 2002.

Förkortningar

DD. Diplomatarium Danicum

DRB. Danmark Riges Breve

Rep. Dipl Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis.

”GJUTERIET” 125 ÅR - En kulturhistoria

Av Kjell Bergman

Den bördiga bygden

Över kullarna, skogarna och byarna rådde en till synes uråldrig frid. I människornas liv hade denna stillhet rått i generation efter generation. Det årstidsbundna arbetet hade präglat deras tidsuppfattning och livsinställning. Att leva av jorden och boskapen var en livsform som återupprepats genom årtusenden. Kontakterna med omvärlden gick på gropiga grusvägar eller hjulspår, på vintrarna ofta oframkomliga. Den leriga jorden bjöd på tungt arbete, och rika skördar.

Gradvis, nästan omärkligt, hade olika förändringar under de senaste 150-200 åren smugit sig in i denna stillsamma värld. Sveriges befolkning hade ökat dramatiskt, mycket som en följd av förbättringar inom jordbruket och bättre levnadsförhållanden. Även om det hade blivit gott om arbetskraft så hade arbetstillfällena inte ökat, men industrialismen var på väg med nya produktionsmetoder och försörjningsmöjligheter. Jordbruken fick en allt större avsättning för sitt överskott i städerna och på kontinenten. För detta krävdes transportmöjligheter. Sydvästra Skåne kunde knappast ha legat bättre till med sina bördiga jordar och närhet till exporthamnar.

På 1870-talet bröts den lantliga stillheten av ljuden från hammarslag och ångvisslor. Efter många och långa förhandlingar byggdes en järnväg mellan Malmö och Ystad, rakt genom det bördiga jordbrukslandet. Bygget skedde på privat initiativ, staten beviljade inte några bidrag på grund av ”ortens rikedom”. Därför hade en kommitté bildats, i vilken ingick en del tunga namn, som Thott på Skabersjö, Corfitz Beck-Friis på Börtingekloster, Stjernblad på Marsvinsholm och Posse på Charlottenlund. Denna adliga konstellation medförde att den nya järnvägen i folkmun fick namnet ”grevebanan”. I kommittén ingick även de kända malmököpmännen Flensburg, Luttrop och Kockum.

Den nya järnvägen låg färdig 1874. Med visslingar och frustanden rullade en ångmaskin på hjul fram genom landskapet. En av de nya stationerna hette Svedala, efter den gamla kyrkbyn som låg cirka 700 meter norr om stationsbyggnaden.

Ystad och Malmö blev portar mot kontinenten, medan Trelleborg riskerade att hamna på efterkälken. Den lilla landsortshamnen fick dock draghjälp av nya järnvägssträckningar på den tyska sidan. Intressenter i Lund och Trelleborg tog initiativ till en järnväg mellan de två städerna och år 1875 öppnades den nya järnvägen Lund-Trelleborg. En av dess stationer var den nya järnvägsstationen i Svedala vid Malmö-Ystadsjärnvägen.

Inom loppet av två år hade den lilla byn Svedala blivit en välplacerad och betydelsefull järnvägsknut, med fyra öppningar mot omvärlden. Kyrkbyn hamnade allt mer i

skymundan, Svedala blev efter hand synonymt med det nya samhälle som växte fram vid järnvägsstationen.

Varje samhälle har sin egen skapelseberättelse, som ofta söker efter sin början så långt bakåt som möjligt. Så är inte fallet med Svedala, vars folkligt förankrade berättelse inte tar sin början i den gamla kyrkbyn, utan i järnvägens tillkomst. Detta är skapelseberättelsens ena del, den andra skulle ta sin början några år därefter. Det var nästan som om den hastigt framvuxna järnvägsknuten låg där och väntade på att någon skulle se hur välplacerad den var.

”Vaktepågen”

Den tidiga industrialismens framgångsberättelser börjar ofta med en berättelse om fattigdom, så även vad gäller Åbjörn Anderson, vars fattiga barndom har blivit en del av Svedalas historia, trots att han inte var född och uppvuxen på orten. Han föddes 1846 i Värmö, Billeberga socken, som son till smeden Anders Jönsson och dennes hustru Elna Esbjörnsdotter. Hemmet beskrivs som mycket torftigt, dessutom blev Åbjörn faderlös vid sex års ålder. Modern fick improvisera sig fram med eget arbete och vänners hjälp, för att försörja sig själv och de fyra barnen. Vid sju års ålder fick Åbjörn arbete som ”vaktepåg”.

Åbjörn och hans fattiga, faderlösa familj hankade sig fram i en tid då ”Den sociala frågan” dominerade samhällsdebatten. Befolkningsökningen, och framväxten av en allt större egendomslös befolkning utan försörjning, gav upphov till hotbilder som orsakade livliga debatter i Riksdagen. Även om en miljon svenskar utvandrade till Amerika under de följande decennierna så ökade inte försörjningsmöjligheterna.

Åbjörns skolgång blev rudimentär, om ens det. Hans regelbundna skolgång inskränkte sig till sex veckor. Modern lärde honom dock att läsa, medan det blev klenare beställt med skrivkunnigheten. Kunskaperna i räkning innefattade inte ens multiplikationstabellen. Den lille pojken saknade för övrigt lusten att lära, tills han ”i livets hårda skola” gjorde upptäckten att matematikkunskaper kunde vara nyttiga, om man inte ville bli lurad. När han en dag hjälpte sin husbonde att mäta upp spannmål såg han att denne skrev siffror med krita på porten. Även om siffrorna i sig var honom bekanta så var husbondens laborerande med dessa någonting obekant för Åbjörn. Han kände igen siffrorna för antalet säckar och för antalet skäppor som mätts i varje säck, och insåg nyttan med multiplikation, av bara farten lärde han sig också division. Det var således först i det praktiska arbetet som hans kunskapslust väcktes och på egen hand lärde han sig nya färdigheter.

Han lärde sig också att stiga upp tidigt, den långa arbetsdagen började klockan fyra

Åbjörn Andersons barndomshem i Värmdö, Billeberga socken.

på morgonen. Som alla andra drängar ingick han i hushållet och som vaktpojke stod han lägst på rangskalan, på åkrarna och kring matbordet. I de dåtida hushållen utövades ”husagan”, vilket innebar att husbonden hade rätt att aga inte endast sina barn, utan även sina anställda. Åbjörn framhårdade, men spejade efter ett annat liv. Han ville bli smed, som sin far, i en tid och värld där yrken och levnadsbanor oftast gick i arv, bondsonen blev bonde och smedsonen blev smed.

Åbjörns husbonde hade dock lagt märke till hans duglighet och när ”vaktepågen” så på sitt femtonde levnadsår började tala om smedyrket blev han en sommarsöndag medbjuden av sin husbonde att gå ut och ”se på säden”. Detta var en vanlig inbjudan till en anställd att stanna i tjänsten, men Åbjörn lät sig inte bli övertalad.

Smedlärlingen

Så blev då ”vaktepågen” smedlärling, okänt hos vem. Anställningen som lärling i en bysmedja var av samma typ som dräng hos en bonde. Åbjörn arbetade, åt och bodde hos sin arbetsgivare, likt övriga anställda. Kontantlönen var låg och kunde närmast betraktas som fickpengar. Hans ingångslön var 10 riksdaler om året, varefter han under de fyra första åren fick fem riksdalers löneförhöjning varje år. Som nyanställd lärling hamnade han i samma position i smedjans interna rangordning som han tidigare haft som ”vaktepåg”. Även här gällde husagan och det dagliga livet tillsammans med mästare och gesäller

var fritt från ”all onödig klemighet”. Login som bestods den nyanställda lärlingen var ett oeldat bås intill svinstian, fullt av råttor, löss och annan ohyra, med otäta väggar och orenlighet som sipprade in från svinen, men:

”...springorna höllo å andra sidan luften friske, solen kom daggpärlorna att glänsa i gräset på sommarmorgnarna och snön att glittra på vinterdagarna, medan röken från smedjan steg högt mot skyn...”

(Aktiebolaget Åbjörn Anderson, 1867-1917)

Smedjan var ingen generös värld, om lärlingen ville lära sig något fick han vara påpasslig. Här fanns många oskrivna lagar och det gällde att hålla sig väl med gesällerna. För att lära sig smida hästskosöm fick Åbjörn muta en gesäll med två styver för varje söm, vid ett tillfälle fick han betala sex skilling för att få smida 12 stycken.

Smederna tillhörde den gamla skråordningen, med dess hävdvunna hierarkier och ritualer. Befordringsgången byggde på de tre stegen från lärling till gesäll och slutligen mästare. Varje skråhantverk hade också sina egna hemligheter, inte endast vad gällde yrkeskunskaper, utan också vad gällde ordningsregler och invigningsriter. Den unge, oerfarne lärlingen förväntades finna sig i pennalistiska skämt, ofta av rent fysisk art, och att bli behandlad som allas driftkucku. Dessutom tilldelades han de smutsigaste och mest okvalificerade arbetsuppgifterna. Om han fann sig i detta, och uppövade sin yrkesskicklighet, blev han upptagen i gesällernas krets, efter att ha uthärdat olika hemliga upptagningsritualer. Det fanns ingen egentlig tidsangivelse för lärlingstiden. För att bli gesäll måste han avlägga ett gesällprov, som bedömdes enligt fastställda regler och kvalitetskrav.

Även Åbjörn blev så småningom gesäll. Han sökte sig till en annan mästare i det närbelägna Reslöv. Ett armbrott ingav honom dock en rädsla för att hans yrkesbana som smed var till ända. Han tog sig den långa vägen till Malmö där han sökte hjälp hos ”kokvinnan”. Konvalescensen blev lång och hans pengar tog slut. Han blev dock helt återställd och med förnyad framtidstro följde tankar på ny förkovran. På egen hand förbättrade han sina bristfälliga kunskaper i läsning, skrivning och räkning. Det var nu, under gesälltiden, som han skulle grundlägga sin skicklighet. Han förväntades skifta arbetsplats titt som tätt, för att förkovra sig inom olika områden hos olika mästare. Gesälltiden ansågs avslutad med mästarprovet, varefter hantverkaren hade rätt att öppna egen verkstad med gesäller och lärlingar, vilket var varje hantverkares slutliga mål.

Skråhantverkarna hörde hemma i städerna. Det var endast där de fick utöva sin verksamhet och hade i stort sett ensamrätt till handel och hantverk. De tillhörde borgerskapet, som endast utgjorde ett par procent av landets befolkning, ett av de fyra stånden i den gamla ståndsriksdagen. Skråna i varje stad bestämde hur många mästare och verkstä-

der som fick verka i staden. Det var således först när en mästare dog eller flyttade som en ny mästare kunde etablera sig. Denna strikta begränsning av antalet mästare inom varje skrå tjänade till att undvika överetablering och konkurrens.

Skråhantverkarnas rädsla för konkurrens gick stick i stäv med statsmakternas visioner om ökad produktion, fler arbetstillfällen och ekonomisk tillväxt. Industrialismens måtto var fri företagsamhet och konkurrens. I en ny fabriks- och hantverksordning år 1846 avskaffades skråväsendet. Hantverkare och handelsmän fick verka fritt var som helst, även på landsbygden. De gamla skråhantverkarna spjärnade givetvis emot, i kraft av sitt politiska inflytande, och genomdrev vissa undantag och restriktioner för att motverka övermäktig konkurrens. Effekterna av skråväsendets avskaffande gav dock mer smak och år 1864 genomfördes fullständig näringsfrihet i Sverige. Nu blev det möjligt för verkstäder att etablera sig på landsbygden, den gamla ekonomiska gränsen mellan stad och landsbygd suddades ut.

Det var inte endast lagstiftarna som bejakade företagsamhet och yrkeskunskaper. Olika organisationer och utbildningsinstitutioner etablerades. Bland dessa fanns hushållningssällskapen, som fick stor betydelse på landsbygden. En hovslagarkurs hade 1863 upprättats av Malmöhus läns hushållningssällskap på Alnarps lantbruksinstitut. Av en fullärd smed förväntades att han även skulle kunna sko hästar. Åbjörn genomgick kursen.

Det var under denna samhällsomvandling som Åbjörn Anderson växte upp, i en tid fylld av reformer och nya värderingar. ”Det gamla bondesamhället”, med sin fasta ståndsindelning, var på väg att ersättas av något annat som ingen riktigt visste hur det skulle se ut. Vi vet inte hur stor insikt i samhällsförändringen den hjälpligt läskunnige gesällen Åbjörn Anderson hade, men oavsett vilket så kvarstår frågan om han hade blivit den han så småningom blev om han inte vuxit upp i denna tidsanda. Fribrytare och nytänkare hade alltid funnits, skillnaden var att man nu gick in i en tid då sådana uppmuntrades. De gamla skråhantverken hade byggt på obruten social kontinuitet, inom dess hantverksutövning mottogs och införlivades nyheter efter långa prövningar och överväganden. Med en accelererande teknisk och ekonomisk utveckling, med full näringsfrihet och fri konkurrens, öppnades möjligheter för sådana som Åbjörn Anderson.

Håstad

Det var som om tiden inte gick fort nog för den unge Åbjörn. Samma år som han blev myndig, 1867, gifte han sig och skaffade en egen smedja. Med den fria etableringsrätten behövde han endast vara myndig för att bli sin egen.

Åbjörn Anderson övertog en liten smedja i Håstad, utanför Örtofta, norr om Lund.

Hustrun, Elna Jönsdotter från Reslöv, var född 1844 och som dotter till en lantbrukare och var hon inte främmande för hårt arbete. Verksamheten växte, och därmed hushållet. De allt fler anställda, i vars anställning ingick kost och logi, utvidgade hushållet.

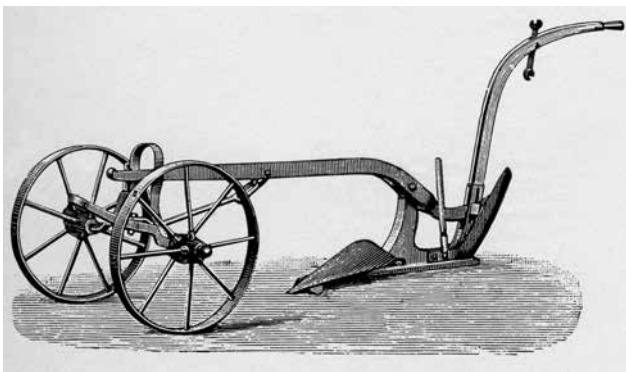
Trots att hushållet hade uppenbara likheter med de gamla skråhantverkarnas så vilade den nyetablerade verksamheten i smedjan ingalunda på det gamla och invanda. Kundkretsen var däremot densamma – traktens bönder. Men även jordbruket förändrades i accelererande fart. Med den nya tiden kom nya bruksmetoder och nya jordbruksredskap dessförinnan hade bönderna till största delen själva tillverkat sina jordbruksredskap. Redskapen hade övervägande varit av trä, med enstaka detaljer av järn, ofta tillverkade på egen hand i gårdens huggebod och smedja. En av de stora omvälvningarna var övergången från det enkla årdret av trä till den djupplöjande plogen med vändskiva, vilket krävde kraftigare och tåligare redskap. Järnredskapen och ”maskinerna” revolutionerade jordbruket, men hästen var fortfarande den allenarådande kraftkällan inom jordbruket. Med de nya bruksmetoderna kom nya hästhackor, ringvältar, harvar och

Åbjörn Anderson och hans anställda vid porten till smedjan i Håstad. Åbjörn Anderson står längst bak med plummonstop på huvudet.

kultivatorer, med allt mera invecklade konstruktioner, som krävde fackmannamässig tillverkning. Många smeder, vars gamla kunskaper inte räckte till för sådana nymodigheter som tröskverk och såmaskiner, fick se sig förbisprungna av tekniken och konkurrensen.

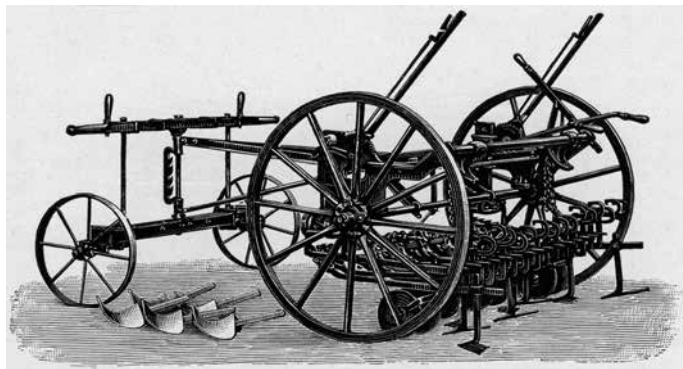
Den unge Åbjörn Anderson i Håstad stod sig i konkurrensen och om någon komplicerad reparation krävdes var det han som blev efterskickad, allt oftare och allt längre från Håstad. Han lärde sig den nya teknikens finurligheter på egen hand, som han tillämpade på egna konstruktioner och nya behov hos kunderna. De verktyg och hjälpmedel som behövdes tillverkade han oftast själv. Om verktygen var mera komplicerade fann han dem på annat håll, ibland efter idogt letande. Ett oundgängligt verktyg för tillverkning och reparationer av

Åbjörn Andersons tillverkning av lantbruksmaskiner i Håstad följde i mångt och mycket hävdvunna utformningar. Detta hjulårder av järn var identisk med den modell som varit den förhärskande i Skåne under århundraden, fast då av trä.

de nya jordbruksredskapen var järnsvarven. Åbjörn hade aldrig sett en sådan och sökte länge förgäves, de järnsvarvar som tillverkades på större verkstäder var inte för avsalu, eftersom de kunde falla i händerna på framtida konkurrenter. Till slut fick han tag på sin järnsvarv hos Carl Holmbergs mekaniska verkstad i Lund. Även om den drevs med en hästvandring så blev den ett stort steg framåt.

Maskinernas tid var uppfinnarnas tid. Åbjörn, som också var hovslagare, var ända sedan lärlingstiden uttråkad av att ständigt behöva smida hästskosöm för hand. Han hade en plan, och lyckades locka till sig en mekaniker från Lund, Anders Åberg. Allt måste

Fram till 1800-talet hade bönderna själva tillverkat en stor del av sina redskap. Med det allt mera utvecklade jordbruket fick maskinerna komplicerade konstruktioner, helt av järn, en tillverkning som krävde fackmannamässiga kunskaper. Här en fyrradig hästhacka från Åbjörn Andersons sortiment.

hållas hemligt, av rädsla för konkurrenter. Även en av hans gesäller, Hans Madsen Olsen, blev en av de invigda. De tre arbetade mest nattetid och på söndagsmorgnar, bakom stängda dörrar, under flera år. Resultatet blev en maskin för automatiskt hästskosömsmede. Som förtjusta pojkar stod de utanför smedjan och såg genom fönstret hur resultatet av deras ansträngningar spottade spik.

Glädjen blev kortvarig. Andra hade kommit på samma idé och hade nästan samtidigt introducerat maskingjorda hästskosöm på marknaden. Även om dessa inte höll samma kvalitet som de handsmidda, eller de som Åbjörn Andersons maskin tillverkade, så var de fullt användbara – och billigare.

Det ekonomiska slutresultatet blev bittert för Åbjörn Anderson. Kostnaderna för att frambringa maskinen hade lett till att hans skulder uppgick till 13 000 kronor, medan hans tillgångar uppgick till 11 000. Verksamheten var på väg att spåra ur. För att åter komma igång behövde han 3 000 kronor. Här kom hans yrkesskicklighet och goda rykte till hans hjälp, en lärdom inför framtiden. I Håstad fanns de som såg nyttan av en duktig smed och gav honom ett lån för en ny start. Åbjörn insåg värdet av att motsvara sina kunders förväntningar och arbetade ”på gränsen till det otroliga”. Det förefaller som om verksamheten nu allt mer inriktades mot tillverkning, medan reparationsverksamheten fick allt mindre utrymme. Han var hantverkare och konstruktör, i mindre grad ekonom, vilket arbetet med maskinen för tillverkning av hästskosöm hade visat. Grunden för hans självkänsla fanns i hans praktiska kunskaper.

Åbjörn Anderson tillbringade all sin vakna tid i smedjan. Helger och sällsynta fristunder ägnades åt kundbesök, för beställningar och försäljningar. Hans goda rykte spred sig långt utanför hemsocknen.

Svedala

Självförtroendet hos smeden i Håstad växte. Vid det stora lantbruksmötet i Malmö 1881 fick han tre prismedaljer och fyra hedersdiplom. Förutom de 300 kronorna i prispengar gjorde han försäljningar för inte mindre än 7000 kronor. Här föddes tanken på en utökad verksamhet och större kundkrets. Åbjörn Anderson hade dessutom fått en större familj att försörja, han hade nu fem barn.

Pengarna från lantbruksmötet var en början på ett startkapital, men det krävdes mer. Vid tillverkningen av vagnar och tröskverk hade han fått en del träarbeten utförda hos vagnmakaren P. Hansson i Lund. När dennes hustru vann 30 000 kronor på danska klasslotteriet beslöt Anderson och Hansson att bilda ett kompanjonskap på 10 år. Vad Hanssons hustru ansåg om saken vet vi inte. Enligt dåtidens lagstiftning var den gifta kvinnan omyndig och stod under sin mans målsmanskap. Hon hade ingen bestämman-

Åbjörn Andersons familj vid tiden för flytten till Svedala.

derätt över sina pengar och om hon köpte en lott och vann så var det hennes man som bestämde över pengarna.

Så bildades 1882 Åbjörn Anderson & Co.

Frågan var lokaliseringen av det nya företaget. Kanske var det på lantbruksmötet i Malmö som de två kompanjonerna hade insett att de stora och penningstarka kunderna fanns bland bönderna och godsägarna längre söderut, mot det rika Söderslätt. Här fanns också de stora transportmöjligheterna, i form av järnvägarna. Vilken plats kunde vara bättre än järnvägsknuten Svedala? Vi vet inte vilka informella kontakter som föregick just valet av Svedala, inte minst vad gällde platsen för verkstaden, mitt emot stationen.

Anderson och Hansson startade stort. Två stora verkstadsbyggnader uppfördes omedelbart, i vilka inrymdes smedja, gjuteri, maskinverkstad, måleri och lager. Dessutom inreddes ett kontor och ovanpå detta ett par vindsrum med kök som bostad för

Åbjörn Anderson och hans familj under de första åren. Därefter tillkom nybyggnader och ombyggnader nästan varje år, i takt med nya maskiner och verksamhetsområden. Den första kraftkällan bestod av en begagnad lokomobil av märket Munktell, senare användes en gammal balansångmaskin på cirka 15 hästkrafter.

Det stora språnget i tillverkningen var inrättandet av ett eget gjuteri. Därmed kunde man på egen hand tillverka och utveckla gjutjärnsdetaljerna till olika maskiner. Detta krävde nya kunskaper och en ny personalkategori – gjutarna – en stolt yrkesgrupp med sina egna yrkeshemligheter och egenheter. I likhet med smederna hade de gjort sig kända som en arbetararistokrati med rykte om sig för sina egenmäktiga friheter.

Nu som tidigare tillbringade Åbjörn Anderson en stor del av sin tid i verkstäderna och höll ofta själv i släggan. Sin vana trogen ville han ha ständig uppsikt över tillverkningen och i utarbetandet av nya maskiner och arbetsprocesser.

Kundkategorin och produktionsinriktningen förblev detsamma som i Håstad, fast i större skala och med ett utvidgat sortiment. Hos Åbjörn Anderson & Co i Svedala tillverkades plogar, skumplogar, klösar, mollitorharvar, ringvältar, cambridgevältar, frösåningsmaskiner, hästtröskverk med vandringer (Åbjörn Andersons patent), kastmaskiner, harpor, hackelsemaskiner, foderkrossar med mera. Dessutom såldes maskiner av olika utländska fabrikat till exempel slätter- och skördemaskiner, huvudsakligen från Cormick och Deering. Vidare såldes ångröskverk och lokomobiler, först engelska, men senare huvudsakligen Munktells. Maskinimporten från utlandet visade hur välplacerat företaget var vid järnvägen, med enkla transporter från importhamnarna till beställarna. Förutom alla jordbruksmaskiner tillverkades även ångpannor och maskiner till traktens mejerier.

Samtidigt försökte Åbjörn Anderson förbättra maskinerna inom verkstadsindustrin. Redan år 1886 uppfann han sin maskinhammare, som blev patenterad i åtskilliga länder. Den används för lättare smidesarbeten än idag. Såväl maskinhammaren som flertalet lantbruksmaskiner fick stor uppmärksamhet på olika utställningar. Åbjörn Anderson & Co samlade på sig en stor samling medaljer och hedersdiplom.

De två kompanjonerna fick dock ingen lön för sin möda, endast skulder. Affärerna gick dåligt, riktigt dåligt, till den grad att företaget ofta befann sig vid konkursens brant. Startkapitalet hade förbrukats nästan omedelbart och krediterna var inte obegränsade. De ständiga ekonomiska bekymren gjorde att de båda kompanjonerna tvingades leva ur hand i mun. Resultatet blev allt fler växlar, med ständiga bekymmer för växlar på väg att förfalla. Det hände ofta att de fick skrapa samman de pengar som kunde skrapas samman för att nått och jämnt betala ”växlarna för dagen”, utan att skönja några utvägar för att kunna betala nästa växel. De fick ofta vara glada om en växel inte förföll förrän nästa dag.

Växlar är inte bra för nattsömn. Arbetet och penningbekymren tog på kompanjonernas krafter, framför allt på Åbjörn Andersons. Det sades att han ”brände ljuset i båda ändarne”. Umgänget med kunderna gjorde inte hans situation bättre. I enlighet med de dåtida alkoholvanorna skulle kunderna ”trakteras”. Affärskontakterna försiggick på det gamla, hävdvunna sättet, genom att Åbjörn Anderson avlade besök hos gamla och nya kunder för att marknadsföra, sälja, leverera och inkräva betalning, ofta med ett besök för varje delmoment, med tillhörande traktering. Åbjörn Anderson, som var känd för sitt ”glädliga lynne”, blev den som ansågs vara mest lämpad att ta hand om kunderna. Han rökte ständigt cigarr. Det påstods att han rökte minst 20 cigarrer om dagen. Alkoholkonsumtionen blev aldrig omätlig, men så dagligen och stundligen återkommande att han aldrig var helt nykter. När han en dag kände sig frestad att gå ifrån arbetet för att dricka sprit insåg han det fruktansvärda som var på väg. Resultatet blev en måttfullhet som ganska snart övergick till total avhållsamhet, samma sak med cigarrerna.

Trots att han endast var i 40-årsåldern så kände Åbjörn Anderson att hans krafter var på upphållningen. Så kom dråpslaget, när han märkte att Hansson umgicks med planer på att köpa ut honom ur den till synes sjunkande skutan. Även om Åbjörn Anderson var praktikern och konstruktören så var han inte ekonom och kanske var det detta som Hansson insett och tröttnat på. Det var han som stått för en stor del av kapitalet vid grundandet och tillika skött kontorsgöromålen. Han ville rädda sina investerade pengar. Dessutom hade han fått agera i skymundan, vilket kunde utläsas ur firmanamnet.

Av uppenbara skäl hade Åbjörn Anderson inte byggt upp något eget kapital, utan endast skulder, stora skulder. Räddningen blev de vänner han skaffat sig utanför den egna yrkesgemenskapen. Vilka diskussioner som försiggick i skymundan är förborgat för eftervärlden.

Resultatet blev att Åbjörn Anderson istället köpte ut Hansson. Två av hans vänner, förre folkskolläraren Carl Berglin och fanjunkaren Måns Johnsson, hade erbjudit sig att ställa upp med det kapital som krävdes. Så bildades år 1891 Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads-Aktiebolag. Aktiekapitalet uppgick till 150 000 kronor, varav Berglin tecknat sig för 40 000 och Johnsson för 20 000. Återstående 90 000 kronor tecknades av Åbjörn Anderson. Företaget hade 90 anställda.

Hansson erhöll de 60 000 kronor han begärt och återvände till Lund, där han övertog Klosters Gjuteri och Mekaniska Verkstad och bildade bolaget P. Hansson & Co. Även hans nya rörelse drogs med ekonomiska motigheter. Hansson dog 1897, efter långvarig sjukdom.

Den ekonomiska situationen blev inte bättre för Åbjörn Anderson. Även om han räddat sitt stora livsverk, så var han nu ännu mer skuldsatt. Till råga på allt hade en stor del av verkstadspersonalen följt med Hansson till Lund, så även en del av kunderna.

Åbjörn Anderson såg hur allt vacklade. Trots att han köpt ut Hansson så hade han inte blivit ensam ägare, han var inte ens hälftenägare som tidigare. När rörelsen omvandlats till aktiebolag hade ägandet antagit en helt annan karaktär, något nytt och okänt för smeden från Håstad.

Med utköpet av Hansson hade företaget också förlorat dennes förtroget med kontorsgöromålen. Trots att han inte var fackman åtog sig den nye delägaren Berglin att sköta ekonomin, med titeln ”disponent”. Den vördnadsbjudande titeln till trots visade sig hans åtagande överstiga hans förmåga och kraft.

Det var som lugnet före stormen, som om företaget stod stilla och stampade i väntan på slutet. Det var nu som en gammal vän och trojänare kom med ett råd. Mannen ifråga var Hans Madsen Olsen, som hade följt med Åbjörn Anderson från Håstad och förblivit honom trogen som verkmästare. Det fanns således en samhörighet bakåt som sammansvetsade dem, de hade liknande ursprung och hade skolats in i yrket på samma sätt.

Kanske var det Olsen av de två som börjat inse att företaget nu blivit så stort att det krävde andra talanger och kunskaper än de som han själv och Åbjörn Anderson

Gjuteriarbetare, någon gång kring sekelskiftet 1900. Längst till höger står trojänaren Hans Madsen Olsen som följde med Åbjörn Anderson från Håstad.

kunde uppvisa. Den framrusande industrialismen frambringade en ny, högutbildad och inflytelserik yrkesgrupp – ingenjörerna. Antingen det var som ett hastigt hugskott, eller följden av långvarig begrundan, så framförde Olsen rådet att Åbjörn Anderson skulle anställa en ingenjör. Något år tidigare hade en ung teknolog arbetat som praktikant på verkstaden och samtidigt gett privatundervisning åt två av Åbjörn Andersons söner inför deras inträde vid Tekniska elementarskolan i Malmö. Den unge teknologen hade uppenbarligen gjort intryck på Olsen som ansåg att denne var mannen de sökte. Så blev det, den unge mannen som nu var färdigutbildad ingenjör, anställdes 1893. Han hette Nils Fredriksson.

Framtidspojken

Vid slutet av 1800-talet fick fortfarande majoriteten av befolkningen sin försörjning genom jordbruket. I det tätbebyggda sydvästra Skåne, där städerna låg tätt, kunde dock bönderna inte undgå den annalkande och högljudda industrialiseringen. Allt fler höjde blicken från plogfåran och såg löften om ett annat och bättre liv. Med näringsfriheten, folkskolan och ståndssamhällets upplösning uppenbarades möjligheter till helt nya livsvägar.

Fredrik Göransson från Torna Hällestad hade som ung kommit i snickarelära, trots att hans far och alla i hans släkt var bönder. När han gifte sig med Bengta Andersdotter från Hardeberga, även hon av bondesläkt, återgick han dock till lantbruket och övertog en liten gård mellan Dalby och Lund från en morbror. Gården var liten och bestod av endast 16 tunnland, plus en stenig fäladsmark på andra sidan byn. Djurbesättningen bestod av två hästar och två kor, plus några får, några grisar och fjäderfä. Med stor möda odlade han upp ena hälften av den åtta tunnland stora, och steniga, fäladsmarken. På den andra hälften planterade han skog. Detta slitsamma projekt blev så uppmärksammat att han belönades av Hushållningssällskapet med en silverpokal.

Så fort han hade övertagit det lilla jordbruket inrättade Fredrik Göransson en liten verkstad, ett ”huggehus”, där han tillverkade möbler åt sig själv och andra. Dessutom tillverkade han likkistor och annat på beställning. Han började tillverka olika redskap och gav sig till och med i kast med att tillverka tröskverk, drivna med hästvandring. Vissa delar beställdes hos Holmbergs Mekaniska Verkstad i Lund, medan bysmeden i Dalby gjorde smidet. Fredrik Göransson var således ingen människa som försjönk i förtvivlan över sin magra lott, en inställning som han gav i arv till sina barn.

För en bondson som växte upp i det gamla ståndsamhället var det ytterligt svårt, och tillika sällsynt, att kunna arbeta sig upp socialt till ett högre stånd. När det någon gång hände var det fråga om någon son till en mera välbeställd bonde. Det var då oftast den

näst äldste sonen som utvaldes, den äldste var självskriven att överta gården från fadern. Förebilden för det sociala avancemanget var den som fanns närmast till hands på landsbygden – prästen. Att bli präst var för många bönder det finaste man kunde bli. Nu hade det kommit en ny förebild – folkskolläraren.

Fredrik Göranssons arbetsamhet och framsynthet gjorde att han kunde betala av sina skulder och få råd till en mängd förbättringar som gav större skördar. Samtidigt verkar han inte ha tänkt sig att ens hans äldste son, Anders, skulle överta det lilla jordbruket. Ganska tidigt övergav Anders Göransson jordbruket och blev välbeställd folkskollärare i Stävie, på andra sidan Lund. Han tog sig även ett nytt efternamn – Dahlberg – ett bruk som blivit allt vanligare vid denna tid, som en markering att man ”kommit sig upp”, att man inte längre var ”vem som helst”. Så gjorde aldrig hans bror Nils, som föddes 1870. Enligt hävdvunnen praxis bildade denne sitt efternamn av faderns förnamn och tog sig således efternamnet Fredriksson.

I sin självbiografi, som Nils Fredriksson skrev vid 80 års ålder, beskriver han sina framgångar som ett resultat av slumpen. Hans liv hade kanske ändå inte blivit så framgångsrikt om han inte haft en fader och en uppväxt som på flera sätt bröt mot det gamla och hävdvunna.

”Dubbelprästen”

Fadern var sträng och hans uppfostran av sina barn var enligt sedvanan handgriplig. Även lille Nils fick smärtsam kontakt med faderns rotting eller handflata. Hans barndom var fylld av arbete, det skulle alltid hämtas ved, skalas potatis, lukas i köksträdgården eller hållas i härvan när garnet skulle nystas. Men Nils fick också tid för lek, en skolande sådan, och uppmuntrad av fadern tillverkade han egna leksaker av det som fanns att tillgå. Av träpinnar, korkar, potatisar, tygremsor, garnstumpar, tagel, halmstrån, lera, gåspennor, ”svinabläror” och trasiga paraplyer tillverkade den uppfinningsrike Nils allehanda leksaker, i ständig verksamhet.

Sedan han fyllt sex år fick Nils börja i Dalby småskola. Lärarinnan var ”ett präktigt fruntimmer, vänlig och rejäl”. Nils var väl förberedd av sin mor som hade lärt honom bokstäverna och att läsa så smått. Undervisningen försiggick i grupper, varvid en ”monitör”, en äldre och mera ”försigkommen” elev, fick hjälpa en eller flera yngre kamrater. Nils nästan njöt av undervisningen och alla nya kunskaper. I Folkskolan var det som om hans kunskapsiver accelererade, i hans ständiga jakt efter att få veta allt.

”Jag satte själv en ära i att, om möjligt, kunna något mera än som stod i läroboken. Detta mera kom jag över på olika sätt. Beträffande geografin hade jag hjälp av en karta, som upptog flera namn, än som stod i boken. Jag var stolt över att kunna

räkna upp även dem. Men en dag fick jag se en karta, som hade ännu flera namn, än dem jag sett förut. Då blev jag förargad. Vad var det för skoj? Skulle det få finnas flera städer och floder, än dem jag hade lärt? Och jag som trodde att jag lärt mig allt”.

(Fredriksson, 1950, sid. 13)

Enligt den gamla synen på begåvade bondpojkar trodde alla att Nils skulle bli präst – ”Du läser väl, så att du kan bli präst”, varvid Nils svarade att han skulle bli ”dubbelpräst”. Han ville bli något mer än vad omgivningen trodde han kunde bli.

Nils var intresserad av allt och visste inte vad han skulle bli, endast att han inte ville bli präst, även om han var intresserad av teologiska frågor och emellanåt försjönk i religiösa grubblerier. Under sin konfirmationsundervisning blev han ”starkt betänkt på att göra en stor tabell över hela den kristna läran”.

Vid 12 års ålder var hans tid i skolan formellt avslutad, men han hade redan hunnit utmärka sig för sitt läshuvud och sin kunskapsörst. Han fick lov att ”liksom fortsätta bredvid” och fick då och då hjälp av sin gamle lärare. Det var mest räkning som upptog hans intresse, när den ena räkneboken var genomstuderad fortsatte han med en som var mera vidlyftig, i en ständig jakt på ökande svårighetsgrad. Han lånade dessutom böcker i biblioteket och läste bland annat en hel del historia.

Nils var nu på väg att bli en ung man med en egen världssyn, men blev ingen inåtvänd teoretiker. Han tecknade mycket och började arbeta med mera ”nyttiga” saker i ”huggehuset”, med fadern som kunnig lärare. Här invigdes han i snickeriarbetets alla hemligheter och blev en fingerfärdig snickare som tillverkade:

”träskor och tofflor till mig själv och andra, fågelholkar, dunslog, barnslädar, pal-lar, räfsor, skoffor, skyfflar, rättfällor av olika slag, borstar och kvastar, askar och etuier, somliga polerade, andra klädda i sammet och med påtryckta monogram i silverbrons, skyttlar och andra vävredskap. Mest för att visa vad jag kunde gjorde jag en gång en fin garnvinda med räkneverk, som jag förärade Mor.”

(Fredriksson, 1950, sid. 30)

Nils var sin fars son och funderade ständigt på förbättringar och nykonstruktioner. Han skrev ner sina olika uppslag i en anteckningsbok som han ständigt bar med sig. Eftersom fadern inte hade någon svarv hade Nils snart konstruerat en sådan på egen hand. I en affär såg han ett så kallat gängsnitt, med vilket man kunde göra gängor i trä, och tillverkade ett sådant på egen hand, som han sparade och fortfarande hade i behåll när han skrev sin självbiografi.

En bondson på väg att bli vuxen fick tillbringa en stor del av sin tid med slitsamt

och enahanda arbete. Snart fick Nils köra med vagn och jordbruksredskap på egen hand. Han fick köra gödsel och mangel med en ”gumpakärre” och sedan sprida allt på åkrarna för hand. När han vaktade kor fördrev han tiden med att predika för dem med ljungande röst och bemödade sig om uttalet, något som han påstod sig ha haft nytta av i vuxen ålder. Medan Nils blev uttråkad av arbetet på åkrarna så hade han dock ett brinnande intresse för trädgårdsarbete och lärde sig alla namnen på de blommor som växte i trädgården. Hans bror, folkskolläraren, hjälpte honom att finna växternas latinska namn, inte endast för de som växte i trädgården, utan även för de som växte ute på fäladen. Sin vana trogen utvecklade Nils sina kunskaper när han hjälpte sin bror att samla växter till dennes herbarium. Göranssons pojkar bör ha väckt en viss förundran bland andra bondsöner.

Som alltid är fallet med självbiografier så skrivs de med facit i hand, med allt vad det innebär av tillrättalägganden, utelämnanden och idylliseringar. I sina skildringar av sin uppväxt framhäver Nils Fredriksson ett liv där man aldrig fick vara överksam. Om det någon gång fanns en stund över fick han ”knabba sten”, ett slitgöra av värsta sorten, som ofta försiggick på vintern. Dåtidens bönder hade var och en sin del av någon allmän väg att underhålla och använde sten från sina åkrar. De stenar som var för stora fick ”knabbas” sönder och Nils Fredriksson påstår i sin självbiografi att han redan då började reflektera över orsakerna till de dåliga vägarna, något som han senare i livet fick vara med om att avhjälpa. Självbiografier säger lika mycket om den tid då de skrivs som om den tid de vill skildra och frågan är om den tonårige Nils Fredriksson verkligen stod där vid stenhögen och funderade över framtidens vägunderhåll.

Förutom tecknandet odlade Nils även andra konstarter. Han var musikintresserad och ville lära sig att spela andra instrument än de egenhändigt tillverkade flärporna och visselpiporna. Han ville lära sig spela fiol och sin vana trogen tillverkade han en sådan själv, en enkel träskofiol. På sin 14-årsdag fick han dock en riktig fiol av sin bror. Lektioner ville Nils inte höra talas om, utan återigen sin vana trogen ville han lära sig på egen hand. Han hade lärt sig noter i skolan och sågade sig fram på fiolen till något som liknade melodier, till långt ut på kvällarna, tills hans mor ledsnade: ”Du spelar mig fördärvad”.

Så formades pojken Nils Fredriksson, i en värld som väckte hans nyfikenhet. Han var intresserad av allt och visste inte i vilken riktning han skulle gå. Han ville inte bli präst – inte ens ”dubbelprest” – och inte heller folkskollärare.

Valet och Slumpen

När Nils avslutat extraläsningen i skolan påmindes han av fadern om risken att glömma bort vad han lärt. Även brodern, folkskolläraren, uppmuntrade honom och lånade honom sina böcker. Givetvis gjorde Nils upp en plan, enligt vilken han skulle avsätta ett visst antal timmar i veckan för sin läsning. Detta försiggick i ett par års tid, och sin vana

trogen läste Nils mer än vad hans plan krävde. Han slukade flera band av ”Uppfinningarnas bok” och en del av Verdandis småskrifter, förutom att han utvecklade sitt tecknande genom att rita av bilder ur bland annat Familjejournalen.

Han nalkades det oavvisliga avgörandet – vad han skulle bli.

Fadern insisterade på att sonen skulle skaffa sig någon form av högre utbildning, medan Nils, enligt vad han själv senare påstod, hade lust att gå andra vägar. Han hade funderat på att bli trädgårdsmästare, han älskade ju blommor. Hans goda sångröst och lust för musik hade lett honom till funderingar på att bli klockare. Hans vidare funderingar kring just detta yrkesval är intressanta. Enligt Nils inskränkte sig en klockares tjänstgöring endast till söndagar och begravingar, därmed hade han sitt levebröd och kunde han på all övrig tid odla sina egna intressen. Resonemanget antyder att han rätt och slätt ville upptäcka världen, yrkesval och försörjning var av underordnad betydelse.

Någon gång hade han lekt med tanken att söka in vid Katedralskolan i Lund, vilket stämde bättre överens med faderns förhoppningar, men slog den ur hågen, på grund av kostnaderna. Modern och brodern föreslog något mera tryggt och säkert, utan risker och äventyrligheter – folkskollärare. Men Nils var inte speciellt intresserad av att följa sin brors levnadsbana.

Så en dag kom hans före detta lärare på besök och Fredrik Göransson frågade denne till råds om sin villrådige son och fick förslaget att Nils skulle söka in vid Tekniska Elementarskolan i Malmö. Här uppstod ett legendartat missförstånd hos Nils, något som han senare skulle beskriva som ännu en av flera slumpartade händelser under hans levnadsbana. Han var ju intresserad av teckning och trodde att ”tekniska” hade något med teckning att göra. Han fastnade för detta förslag.

Nils bror hjälpte honom att skaffa upplysningar, varvid det framgick att studietiden var tre år och att det fordrades vissa förkunskaper för att komma in, framför allt i matematik. Fadern erbjöd sig att täcka en del av kostnaderna, om Nils tog en livförsäkring och ett lån. Vad han egentligen skulle bli visste ingen i familjen. Brodern hade hört att man kunde bli lantmätare.

Detta var någon gång på sommaren 1887 och Nils var 17 år, i en tid när ingenjör för många endast var ett konstigt, svårstavat ord och när långt ifrån alla visste vad en sådan egentligen sysslade med. Vintern 1887-1888 bodde han hos sin bror i Stävie, för att med dennes hjälp fylla ut sina kunskapsbrister vad gällde aritmetik, algebra och Euklides. Ovanpå detta krävdes förkovran i svensk språklära, uppsatsskrivning, geografi och historia.

Så nalkades tiden för inlämning av en inträdesansökan och Nils gick till Hällestad för att hämta det erforderliga prästbeviset. Som 80-åring blev han högstäm i sin skildring av just denna dag.

"När jag gick tillbaka fantiserade jag om vägen såsom en bild av min framtid. Jag hoppades att jag skulle vinna inträde, och jag visste nu mera om vad de tekniska studierna kunde leda till. Vägen mellan Hällestad och Dalby var delvis smal och rätt backig. Men väl hunnen genom Dalby hade jag hela den vida och bördiga Lundaslätten framför mig. Och där borta låg Lund, och där bakom en ännu större vidd. Sundet och havet, som sträckte sig långt bort till främmande land. Så såg jag min levnadsbana framför mig och vandrade vidare, full av förtröstan och hopp".
(Fredriksson, 1950, sid. 46)

Vägen

I slutet av augusti 1888 började inträdesprövningarna vid Tekniska Elementarskolan i Malmö. Först vid uppropet fick Nils Fredriksson veta om han lyckats och hajade till när han hörde sitt eget namn.

Tekniska Elementarskolan i Malmö var en drivbänk för den nya tidens män. Eleverna kom inte endast från Skåne, utan från hela Sydsverige, vissa kom ända från Norrland. Nils förefaller att ha känt sig lite mindervärdig gentemot de elever som gått i läroverk, men sin vana trogen gjorde han mer än det som var "nödvändigt för dagen" och läste dessutom några timmar i veckan på aftonskola. Han blev en av de bästa i sin klass och vid årsavslutningen 1889 fick han ett premium på 15 kronor. Ett av de ämnen som han till en början haft mest besvär med var "beskrivande geometri". Han gjorde om sina anteckningar och ritningar efter eget huvud, så att det hela blev lite "snyggare", så till den grad att skolans ledning i februari 1890 beslöt att dessa ritningar "skulle med skolans samlingar införlivas". Som uppmuntran fick han vid samma tillfälle 25 kronor. Från aftonskolan erhöll han en atlas för sina framsteg. Även under andra och tredje läsåret fortsatte han sina studier på aftonskolan, samtidigt som han gav lektioner åt behövande kamrater. Ingen blev längre förvånad över att han vid varje avslutning fick goda betyg och premier.

Det stora problemet var dock hans totala avsaknad av språkkunskaper, ett problem som blev direkt akut när han ställdes inför kurslitteratur på tyska eller engelska. Nils blev sin egen språklärare, med hjälp av lexikon och gissningar under teknikföreläsningarna kunde han så småningom tillägna sig innehållet i den tyska och engelska litteraturen. Vad gäller hans uttal har den sentida läsaren all anledning att misstänka det värsta.

På sommarlovet gällde det att skaffa sig praktik inom tekniken. Nils fick klart för sig att han främst borde få praktik från något gjuteri, och fick en praktikplats på Kockums. Lönen var knapp – sex öre i timmen – men "till uppmuntran" fick han på obetald övertid gratis gjuta någon småsak till sig själv. Han steg ofta upp så tidigt på morgonen att han

hann med att forma något före arbetet. Resultatet blev bland annat ett paraplyställ och ett betyg att han ”inhämtat de första grunderna i gjuteriyrket”.

Efter det andra läsåret hade Nils inga andra planer än att under sommaren 1890 fortsätta sitt praktiserande hos Kockums. Under en promenad genom Kungsparken inträffar en av de många händelser som han senare återigen skulle tillskriva slumpen. I parken mötte han en kamrat från första årskursen, Anders Åbjörnsson från Svedala, Åbjörn Andersons äldste son, som undrade vad Nils skulle göra under sommaren, varpå denne redogjorde för sina Kockumsplaner. Anders Åbjörnsson kom då snabbt med förslaget att Nils lika gärna kunde praktisera hos hans far som hade gjuteri och mekanisk verkstad i Svedala. I förslaget fanns baktanken att den alltid lika duktige Nils samtidigt kunde ge privatlektioner till Anders och hans bror Joel. Anders befann sig i ett bryderi, han hade fått underkänt i matematik. Efter ett kort övervägande reste Nils till Svedala och träffade för första gången Åbjörn Anderson, som gav honom en förmånlig anställning.

Den då 44-årige Åbjörn Anderson hade insett att den mångåriga verkstadsvana som han själv hade skulle bli allt mindre värd. Framtiden var ingenjörernas, även om dessa i många fall var helt i avsaknad av erfarenhet och praktiska kunskaper från verkstadsgolvet. Kanske fanns det också en stolthet hos Åbjörn Anderson över att kunna skicka sina söner till ingenjörsutbildning.

Nu hade den äldste av dessa framtidshopp kommit hem och berättat att han redan under första läsåret blivit underkänd i matematik. Kanske såg Åbjörn Anderson i sonens egenhändigt utvalde privatlärare den arbetsamme och nytänkande framtidsman som han önskade att hans söner en gång skulle bli. Nils Fredriksson visade under denna sommar att han inte endast var en duktig teoretiker. Hans färdigheter i snickeri kom väl till pass när han fick göra några modeller i trä, samtidigt som han grubblade på hur man kunde utveckla en ”rotationsångmaskin”. Han funderade över hur man kunde slippa ifrån den vanliga ångmaskinen, med sina skrymmande kolvar och vevstakar, och istället ersätta den med en maskin som roterade direkt. Modellerna för en sådan gjorde han i Svedala, där han också göt efter dessa. Därefter avprovade han sin konstruktion i skolan 1891 och sedan på Malmö yllefabrik. Även om maskinen vid detta tillfälle utvecklade endast tre hästkrafter så var yllefabrikens direktör intresserad och imponerad, och erbjöd Nils Fredriksson att utveckla en maskin på 20 till 30 hästkrafter. Projektet lades emellertid ner när Nils Fredriksson efterhand insåg att hans konstruktion inte kunde tävla med ångturbinen som var på frammarsch. Redan under denna korta sommar började han således arbeta på egna patent, att upptäcka och uppfinna det världen saknade. Åbjörn Anderson och hans gamle trotjänare Olsen hade sett framtidsmannen. De hade sett hans begåvning och hans målmedvetna, för att inte säga besatta, experimenterande.

”Uppåt och Framåt”

Nils Fredriksson hade andra planer, stora planer. Han ville se världen och allt som var nytt. Under sina studier vid Tekniska Elementarskolan hade han valt den mekaniska linjen. Tyskland var det stora föregångslandet inom detta område. När examen nalkades förberedde han sig för att praktisera vid någon tysk mekanisk verkstad. Med hjälp av en tyskfödd kamrat fick han löfte om en anställning i närheten av Berlin. Men redan före examen var innehavaren av Elektriska Byrån i Malmö på skolan och sökte efter en ung ingenjör. Läraren i maskinritning rekommenderade Nils Fredriksson och rådde denne att söka platsen, med motiveringen att man som ny ingenjör lärde sig mer på ett litet företag. Den stora världen skulle finnas kvar för framtida äventyr.

Nils fick anställning på Elektriska Byrån, ett litet företag som endast bestod av innehavaren och ingenjören Fredriksson, plus några montörer och ”hjälparbetare”. Elektroteknik var något nytt, trefasssystemet hade blivit uppfunnit i början av 1890-talet. Även om Nils studerat elektricitetslära så visste han inte mycket om elektricitet. Den stora revolutionerande kraftkällan var fortfarande ångmaskinen och ångturbinen var det stora framtidshoppet. Frågan är om någon vid denna tid kunde föreställa sig hur elkraften skulle omvandla inte endast industrin, utan också hela samhället och den moderna livsföringen.

Enligt Nils Fredriksson sysslade man inte med några märkvärdigheter på Elektriska Byrån, det var mest åskledare, ringledningar och signalanordningar. Ibland var det fråga om någon enklare belysningsinstallation med likströmsgenerator och i något fall elektriska ackumulatorer. Man hade mycket besvär med krånglande bågglampor. Nils arbetade oftast tillsammans med montörerna och lärde sig en hel del. De elektriska kraftkällorna bestod av batterier eller dynamos av utländskt fabrikat, några stora elkraftsproducenter fanns ännu inte och därmed inte heller något kraftnät. Nils Fredriksson påstod 50 år senare, med facit i hand, att elkraften redan under hans tid på Elektriska Byrån hade väckt tankar hos honom som han inte haft förut. Men mest hade han funderat på sin framtid.

”Vad ville jag då? Det kunde jag ej angiva. Uppåt och framåt. Ja, men mot vilket mål? Var det inte bättre att gripa något närliggande gott än att jaga mot något obestämt fjärran?”

(Fredriksson, 1950, sid. 56)

Vid sidan om sitt arbete fortsatte Nils med att ge privatlektioner i matematik. Vi vet inte om detta var betingat av hans lön som nyanställd ingenjör, men han tyckte uppenbarligen om att undervisa. Att han närde drömmar om en framtid i utlandet framgår av att han på sin fritid också tog privatlektioner i franska, för en viss H.S. Hermod, självklart

med utmärkt slutbetyg.

Efter två år på Elektriska Byrån hade Nils fortfarande inte gett upp sina utlandsdrömmar, han ville fortsätta sin utbildning i Tyskland. Under den gångna tiden hade han också gjort sin värnplikt i Revinge. Nu kommer en mycket sällsynt passage i hans självbiografi. Hela hans skildring av sin barndom och ungdom präglas av hans ständiga verksamhetsiver, utan ett ord om det som vanligen dominerar en ynglings känsloliv – flickor och kärlek - ämnen som kanske var alltför irrationella och oberäknliga för en ung, kalkylerande ingenjör. Han skriver också om denna episod som ännu ett exempel på slumpens betydelse i hans livskarriär. Under sin militärtjänst hade han vid ett tillfälle stämt träff med en flicka i Bökeberg. Eftersom det regnade blev det ingen dans på utedansbanan. Det blev endast en kopp kaffe, varefter han och flickan skildes åt. Nils for tillbaka till Svedala, för att ta kvällståget till Malmö, men hade på grund av den förkortade träffen i Bökeberg fått ett par timmar till övers. Han avlade således ett besök hos Åbjörn Anderson, men visste inte vilka diskussioner som försiggått mellan hans gamle arbetsgivare och dennes gamle trojänare Olsen. Nils Fredriksson visste inte hur lägligt han dök upp.

Åbjörn Anderson berättade att företaget nu var ombildat till aktiebolag och tillade, liksom i förbigående, att man också sökte en ung ingenjör som var bekant med lantbruksförhållanden, med åtföljande antydningar om bra lön och goda framtidsutsikter. Utifrån sin egen skildring förefaller det som om Fredriksson inte alls förstod undermeningen och föreslog en kamrat som också var en nyutexaminerad ingenjör av lantbrukaresläkt. När Fredriksson tipsade kamraten var denne inte ett dugg intresserad. Inga ingenjörer fann det attraktivt att ägna sig åt lantbruksmaskiner, alla ville syssla med framtidens teknik, så även Nils Fredriksson. Kamraten framkastade lite tvärt att om nu platsen var så bra som Fredriksson påstod så kunde han ju själv söka den. Nils Fredriksson tänkte på sina funderingar om ”något närliggande gott” och efter endast en dags betänketid skrev han till Åbjörn Anderson att han själv var intresserad av anställningen. Nils Fredriksson fick svaret att det var han själv som hela tiden hade åsyftats, men att Åbjörn Anderson inte hade velat tala rent ut.

”Och så blev jag anställd som ingenjör i Åbjörn Andersons Mek. Verkst. Aktiebolag i Svedala och flyttade dit i september 1893.

Så hade mina framtidsplaner åter plötsligt förändrats. Om jag icke genom flickan i Revinge drivits att besöka Bökeberg just den överenskomna söndagen, hade jag säkerligen icke hamnat i Svedala utan farit till Tyskland och kommit att gå helt andra vägar än dem jag sedermera har gått”.

(Fredriksson, 1950, sid. 58)

Uppfinnarens uppgifter

Förväntningarna var stora på den nyanställda ingenjören, som själv brann av verksamhetsiver. Företagets grundare och chef, den gamle smeden med rötter i skråhantverken, hade nu fått en högerhand som var utbildad för den nya tiden och den nya tekniken.

Åbjörn Anderson hade planer. Först och främst skulle gjuteriet utvidgas. Som en följd av sockerbetsodlingens frammarsch skulle det byggas ett sockerbruk i Svedala. Till detta bygge behövdes en hel del gjutjärnsdetaljer, till exempel gjutjärnspelare och stora gjutjärnsfönster. För Åbjörn Anderson blev det en hederssak att få denna stora order. Ritningarna för det nya gjuteriet blev Nils Fredrikssons första arbetsuppgift. Dessutom behövdes en ny traverskran av särskild typ, en så kallad löpkran. Fredriksson fick nytta av liknande ritningar och beräkningar som han gjort under sitt tredje år på Tekniska Elementarskolan. Utbyggnaden av just gjuteriet kan sägas ha varit ett första steg mot den specialinriktning på olika former av gjuteriteknik som i framtiden skulle leda till att företaget i dagligt tal kom att kallas ”gjuteriet”.

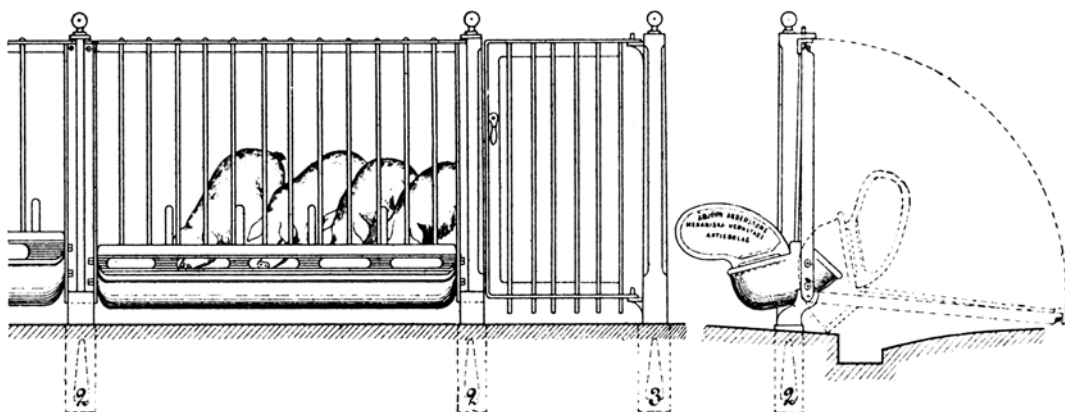
Nils Fredriksson, längst till vänster, tillsammans med modellsnickarna.

Året före Nils Fredrikssons anställning, 1892, hade ett annat stort steg tagits då företaget fick ett eget stickspår från den angränsande järnvägsstationen.

Mellan den gamle smeden och den unge ingenjören uppstod nu ett intensivt samarbete. 1890-talet blev en intensiv period i företagets historia, med nyskapelser som gav Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB dess framtida särprägel.

Åbjörn Anderson hade på bara ett par decennier sett hur maskinerna och tillverkningsprocesserna blivit allt mera komplicerade och avancerade. Själv hade han erfarenheterna, idéerna och det praktiska handlaget. Vad som nu krävdes var en utbildad ingenjör som kunde genomföra beräkningar, ritningar och patentansökningar. Nils Fredriksson fick den stora uppgiften. Nu ser vi början på den imponerande samling patent som skulle bli en del av hans livsverk. Vid 80 års ålder kunde han ståta med nästan 100 patent, varav några tillsammans med Åbjörn Anderson. Räknar man in hans patenträtter även i utlandet uppgick antalet till cirka 150.

En av Nils Fredrikssons första typritningar kan sägas ha varit av det lite enklare slaget, en utveckling av Åbjörn Andersons egna patent för svinkrubbor, som nu skulle utvidgas till att omfatta hela svinstallsinredningar. Den unge ingenjören fick ge sig ut och överlägga med olika svinuppfödare. Allt sammanfattades i skriften "Några ord om svinstallar", som trycktes och spreds över landet. Denna till synes blygsamma början pekade framåt mot det som skulle känneteckna Nils Fredrikssons verksamhet som ingenjör. Med utvecklandet av svinkrubborna till att omfatta en sammanhållen helhetslösning för hela svinstallar föddes en grundtanke i produktionen som skulle visa sig bli mycket framgångsrik. En rationell helhetslösning tilltalade kunderna, samtidigt som de band upp sig

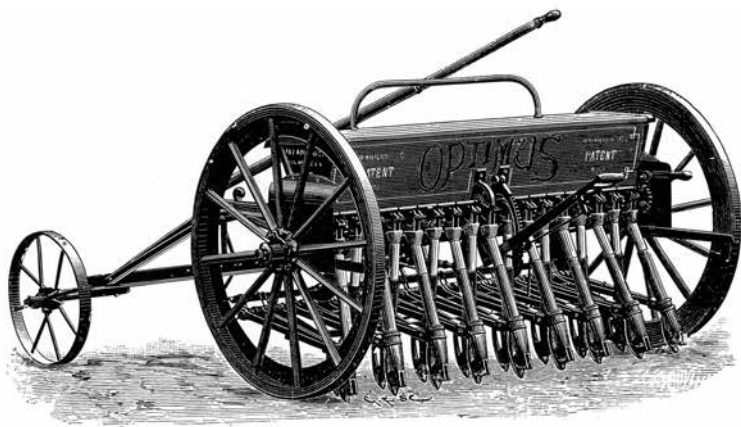
En av Nils Fredrikssons första uppgifter hos Åbjörn Anderson var att utvidga dennes patent för svinkrubbor till att omfatta hela svinstallsinredningar, ett första steg mot att utvidga en enstaka produkt till att omfatta hela anläggningar.

för en enda tillverkare, en ytterst konkurrenskraftig idé. Just denna tanke, att inte endast leverera en enstaka detalj, utan en hel anläggning, skulle föra fram Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB till en frontposition inom verkstadsindustrin. Den lilla skriften om svinstallar var också en början för Nils Fredriksson som författare. Nästan allt som han i fortsättningen företog sig avsatte också spår i hans litterära kvarlåtenskap. När han var 80 år innehöll hans litteraturförteckning 260 titlar.

Den största delen av produktionen var fortfarande helt inriktad på jordbruksmaskiner. Men även jordbrukets mekanisering gick allt hastigare, med allt fler sofistikerade lantbruksmaskiner som följd, även om de fortfarande drogs av hästar. Radsåningsmaskinen var nu på väg att slå igenom. Åbjörn Anderson hade umgåtts med tankar på att konstruera en radsåningsmaskin som var både bättre och billigare än Zimmermans maskin som dominerat på marknaden under några år. En radsåningsmaskin var en komplicerad konstruktion, med många detaljer som skulle fungera inbördes, för vilket krävdes en ritkunnig person. Efter det att Nils Fredriksson anställts på hösten 1894 såg Åbjörn Anderson möjligheterna att förverkliga sina planer. Det blev ett intensivt diskuterande och ritande under vintern, även på kvällarna, och när våren blommade 1895 var den nya radsåningsmaskinen färdigkonstruerad, med namnet "Optimus". Den första provkörningen vid lantbruksinstitutet i Alnarp firades med champagne. Åbjörn Anderson och Nils Fredriksson hade nu utprovat sitt samarbete och konstaterat att det fungerade.

Namnet "Optimus" hade maskinen fått för att den ansågs motsvara beställarnas alla önskningar, vilket även skulle komma att gälla försäljaren. "Optimus" blev enligt Nils Fredriksson en "vacker framgång", med en tillverkning som uppgick till flera hundra per år. Samtidigt blev den på sätt och vis också slutet på en epok. Dess framgång bidrog inte endast till företagets ekonomi, utan också till självkänslan och djärvheten inför framtiden.

Radsåningsmaskinen Optimus var resultatet av ett nära samarbete mellan Åbjörn Anderson och den nyanställda Nils Fredriksson. Dess många delar krävde en mera disciplinerad samordning mellan verkstadens olika hantverkare.

Komplicerade maskiner krävde komplicerade ritningar och modeller. Företagets blandade tillverkning hade lett till en lika blandad ordning på dess ritkontor. Som den vän av ordning han var satte Nils Fredriksson igång med att bringa reda i detta sammelsurium. Modellerna indelades i olika grupper för att allt skulle bli lättare att överblicka. Alla modeller fick ett nummer, man strävade efter en standardisering, som tog tre år att genomföra.

Tillverkningen av ”Optimus” ställde krav på exakta ritningar, olika för gjutare, smeder, snickare och plåtslagare. Detta var något nytt för många hantverkare som blivit upplärda till att i viss mån kunna arbeta ”på känn”, som en viktig del av yrkesstoltheten. De gamla skråhantverken, med sina många yrkeshemligheter, byggde mycket på att hantverkaren hade slutprodukten ”i huvudet”. Detta gick inte med de nya maskinerna.

För det som inte hade gått att göra ”på känn” hade man använt sig av mallar, modeller eller andra förebilder. När den unge, nyutbildade ingenjören kom med ritningar för sina nya konstruktioner kom arbetarna en efter en och bad om hjälp med att tyda dessa. Istället för att undervisa dem en och en föreslog Nils Fredriksson att de skulle slå sig samman och skaffa en lokal, varefter han själv på kvällarna skulle undervisa dem. Så bildades i början av 1894 ”Svedala tekniska aftonskola”, med Nils Fredriksson som lärare under de första åren. Han visade med detta initiativ att han redan nu inte endast var ingenjör och konstruktör, han bar också på tankar om en helt ny industriform, som så småningom skulle växa till en samhällsvision. Han var ingen inåtvänd ingenjör som inte kunde lyfta blicken från sina ritningar, han såg sitt arbete som en del av en större framtida helhet.

”Gjutarstilen”

Ingenjör Fredriksson och hans nytänkande ingick i den större industriella förändring som senare fått namnet ”den andra industriella revolutionen”, en industriell fortsättning vars tre viktigaste drivkrafter var ingenjörerna, elektriciteten och förbränningsmotorn. Åbjörn Anderson hade insett att en ny tid var på väg, en insikt som en del av hans anställda hade svårt för att ta till sig. I likhet med sin högste chef hade även de sett sig som föregångare några decennier tidigare, under det industriella genombrottet.

Den arbetsstyrka som sedan 1882 hade anställts på Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB uppvisade olika bakgrunder. Här fanns först och främst de hantverkare som varit med redan i Håstad, medan andra hade rekryterats bland Svedalas lokala hantverkare. Bland dessa var det framför allt smederna som byggde sin yrkesstolthet på sitt arv från skråhantverken.

Under de år som gått hade man försökt att omskola de egna smederna till ”verk-

stadsarbetare”, men det som krävdes var framför allt fler anställda med erfarenhet från moderna verkstäder och gjuterier. Med den nya och alltmer komplicerade produktionen efterfrågades en ny yrkeselit, samtidigt som verkstadsindustrin i Sverige under 1870- och 1880-talen led av en stor brist på yrkeskunniga hantverkare. Den nyetablerade verkstaden i Svedala var egentligen totalt felplacerad vad gällde tillgången till yrkeskompetens. Enligt den hävdvunna näringsgeografin hörde företaget hemma i Mellansverige, i vad som kallas Bergslagen. I inflyttningslängderna märktes också en inflyttning långväga ifrån, inte endast från Lund, Malmö eller Landskrona, utan också från Mellansverige.

Efterfrågan hade skapat en intensiv rörlighet på arbetsmarknaden. Det var gyllene tider för de erfarna yrkesmännen, en yrkeselit som också blev en arbetararistokrati. Gränsen mellan denna elit och de okvalificerade arbetarna blev mycket tydlig. Gjutarna räknades till denna nya arbetararistokrati, av sig själva och andra, vilket framgick av de ironiska beskrivningarna:

”Näst efter Gud kom ingenting, sedan ingenting...sedan kom gjutarna”
(Lindqvist, 1987, sid. 49)

Gjutarna såg inte sig själva som vanliga ”industriarbetare”. Grunden för deras starka självkänsla och stolthet var yrkets hantverksbetonade karaktär. De var kända för sin onådiga attityd mot nykomlingar och tog stor plats i verkstaden med sitt bullriga beteende. I deras yrkesutövning fanns många likheter med skråhantverkarna, framför allt vad gällde yrkets alla specialkunskaper och yrkeshemligheter. Gjutarna i Svedala ger intryck av att ha varit ett exklusivt och ganska slutet sällskap, angelägna om att markera sin hantverkarsstatus, återigen för att efterlikna de gamla skråhantverkarna. Den viktiga skillnaden var dock att det förindustriella skråväsendet hade varit sanktionerat av staten, medan verkstadsindustrins gjutare byggde sin stolta självuppfattning på ett informellt mönster som skapats av dem själva.

För att markera sin särart och sitt yrkeskunnande krävde gjutarna en speciell aktning från sina okvalificerade hantlangare. Gjutarna arbetade på ackord, medan hantlangarna hade en fast timlön. Gjutaren kunde således öka sin inkomst genom att arbeta snabbt och effektivt, men var samtidigt beroende av sin hantlangares insats, ett konfliktmoment mellan de båda grupperna som bestod långt in i våra dagar.

Gjutarna slog vakt om sin frihet och utvecklade en egen yrkeskultur som kallades ”gjutarstilen”. Med ackordsystemet gav de sig själva friheten att oberoende av verkstadens fastställda arbetstider lämna sin arbetsplats sedan arbetet var utfört. De gjorde sig kända för sina gemensamma badutflykter mitt i arbetsveckan eller för att ta måndagen fri, så kallad ”blåmandag”, ännu en likhet med de gamla skråhantverkarna. Bristen på utbildad och erfaren arbetskraft gav dem också en frihet att byta arbetsplats nästan efter

behag. Deras arbetsgivare visste detta och drog sig för att ifrågasätta deras oberäkneliga frihetsbegär.

I takt med att gjuteriavdelningen blev allt större förstärktes gjutarnas syn på sig själva som en aristokrati på Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB. De var också de första som startade sin egen fackförening år 1893, en fackförening som var avsedd att tillvarata flera av deras intressen, inte endast de lönemässiga. Med den fackliga sammanslutningen ville de formalisera den yrkesspecifika särställning och gemenskap som tidigare hade funnits endast informellt i deras yrkesvardag. De ville således slå vakt om sina självvalda friheter och markerade därmed sig själva som grupp, inte endast mot arbetsgivaren, utan även mot övriga anställda.

De gjutare som anställdes av kompanjonerna Anderson och Hansson hade ungefär samma bakgrund, värdemönster och yrkesinställning som sina arbetsgivare. Nu krävdes högutbildade ingenjörer som var mera införstådda med, och inskolade i, den framtida tekniken. Med den ”andra industriella revolutionens” intåg kom inte endast ingenjörer, utan också krav på ritningar, organisation, effektivitet, och arbetsdisciplin. Ingenjör Fredrikssons aftonskola var inte endast en första början till nya kunskaper, utan också en början till slutet för gjutarnas och smedernas särställning och egensinniga privilegier. Företagets utbildning av sin personal förutsatte också en trogen arbetsstyrka som stannade på sin arbetsplats. De specialkunskaper som tidigare burits upp av gjutarnas exklusiva skara var nu på väg att ersättas av den nya ingenjörskonsten.

Nya vägar

Med anställningen i Svedala hade Nils Fredriksson gett upp sina utlandsplaner, men hade för den skull inte gett upp sin nyfikenhet på världen utanför Sverige. Förutom att han var en läsande människa så ville han också resa och se. Med hjälp av ett statligt resestipendium reste han år 1895 på en lång rundresa till Tyskland, England och Frankrike, för att studera tillverkningen av lantbruksmaskiner. Han besökte en mängd maskinfabriker och fick därmed också inblickar i vad som hände inom industrin i stort, inte minst i England, ”industrialismens vagga”.

Denna första resa gav uppenbarligen mersmak och under åren som följde blev han en flitig utlandsresenär. Kanske insåg han att man hela tiden måste vara ”före” marknaden och upptäcka vad andra ännu inte sett. Industrialismen födde ständigt nya marknader, medan jordbruksmaskiner hade kopplingar till det gamla jordbrukssamhället.

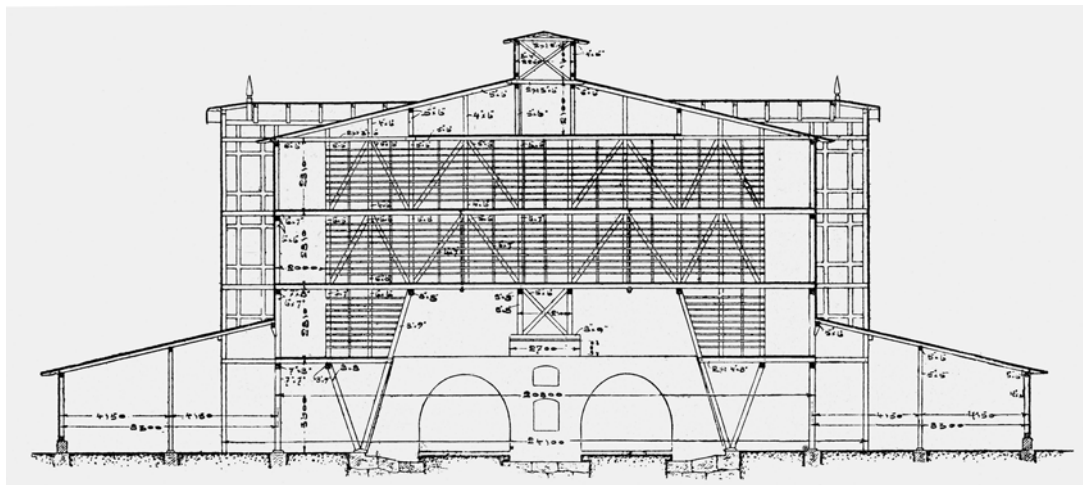
Med industrialiseringen följde byggnation, något som Nils Fredriksson såg rakt framför ögonen i det snabbt växande Svedala, där tegelarkitekturen dominerade såväl samhället som det egna fabriksområdet. Tegelindustrin växte fram där leran fanns, i

Svedalatrakten fanns det gott om denna råvara, men tegel är tungt för hästar och människor. Med sina goda järnvägsförbindelser hade Svedala även här ett försprång framför många andra. När byggnationen ökade så ökade också antalet tegelbruk och därmed nya möjligheter för Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB.

Tegelbruken i trakten vände sig då och då till verkstaden i Svedala för olika reparationer. Vid ett tillfälle fick Nils Fredriksson resa till Oxie för att ordna någon till synes obetydlig detalj vid tegelbruket där. Dess ägare nämnde då, liksom i förbigående, hur bra det hade varit om arbetarna vid skärbordet hade sluppit att lyfta det tunga teglet så högt. Skärbordet var nämligen lågt placerat, för att valsverket över pressen skulle få plats. Han hade helst velat ha teglet på en våning ovanför, men i så fall hade han fått bygga om tegelladan helt, vilket skulle bli för dyrt. Det blev således aldrig av i Oxie och tegelbruket lades ned sedan ägaren dött.

Sin vana trogen kunde Nils Fredriksson inte låta bli att fundera på en problemlösning och redan 1895 konstruerade han ”den automatiska elevatoren”, med tillhörande ”bortsättningsvagnar”, som gjorde det möjligt att torka det obrända teglet i flera våningar ovanför brännugnen. Han fick patent på sina konstruktioner. Systemet var i allra högsta grad ekonomiskt för tegelbruken, genom att de därmed fick dubbel nytta av värmen från brännugnarna. Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB hade plötsligt slagit sig in på en helt ny marknad. Under de kommande åren skulle tillverkningen komma att omfatta alla maskiner och installationer som behövdes för ett tegelbruk – valsverk, ältningssmaskiner, avskärningsbord, sänkstolar och olika typer av pressar. Med nya maskiner och nya tillverkningsmetoder följde nya torkinrättningar och ugnar. För att allt skulle fungera började verkstaden även befatta sig med byggnadernas konstruktion och uppbyggnad, för att till slut leverera rådgivning för helhetslösningar vid uppbyggandet av tegelbruk. Som en fortsättning började man även konstruera alla de maskiner som behövdes för upptagning och transport av leran. Systemet med torkfack i våningar ovanför brännugnen, och den helhetslösning som därefter utvecklades, skulle så småningom bli internationellt känt som ”Svedalssystemet”. Redan före sekelskiftet 1900 hade man byggt upp en omfattande export.

Året efter Nils Fredrikssons patent på den automatiska elevatoren, 1896, drabbades företaget av vad som just då såg ut som en stor olycka. Byggnaden som inrymde maskinverkstaden, smedjan, plåtslageriet och ångmaskinen härjades av en eldsvåda. Nu byggdes istället en helt ny maskinverkstad med smedja och med en ny, modern ångmaskin på hela 60 hästkrafter. Dessutom införskaffades en mängd nya maskiner. Förutom att byggnaden uppfördes enligt ”skedtakssystemet”, för bättre belysning, försågs den med löpkranar över större delen av sin golvyta. Det som först såg ut som en stor olycka vis-

Sektion av "Öfverbyggnadssystemet. Jämfört med vanliga torklador för tegel erbjöd "överbyggnadssystemet" den fördelen att spillvärmen från brännugnen steg upp bland det obrända teglet och underlättade torkningsprocessen. Dessutom gav dessa torkanläggningar ett gott skydd mot nattfrost, vilket medförde att tillverkningskampanjen kunde bli 6-8 veckor längre än tidigare.

ade sig istället så småningom bli dess motsats, man hade en splitterny maskinhall när tillverkningen av tegelbruksmaskiner plötsligt tog så hög fart. Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB i Svedala stod redo för nya tillverkningsområden, vadhelst den nye ingenjören fann på.

En dag år 1896 inträffade en till synes obetydlig och alldaglig händelse, som har berättats om och om igen, för att så småningom bli en del av företagets framgångsberättelse. Redan i jubileumsskriften från 1917 inleds kapitlet "Stenkrossar" med: "Det var en gång...", likt en början på en saga.

Åbjörn Anderson och Nils Fredriksson var ute på en åktur, med häst och vagn, någonstans på landsbygden, i något ärende. Vägarna var usla. Vägunderhållet ålåg fortfarande bönderna, enligt gamla hävdvunna fördelningar. Som "vägbeläggning" tjänade den obearbetade sten som samlades in på åkrarna. Vagnen stötte mot en stor sten, varvid Anderson och Fredriksson törnade ihop. Den förre lär då ha fällt sina bevingade ord:

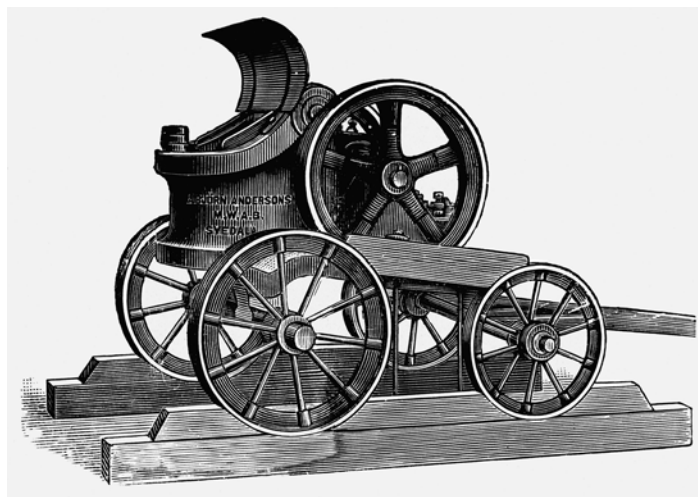
"Det vore väl också fan, om det inte skulle kunna göras en maskin, som krossade de här stenarna, utan att det skall ske med vagn".

(Fredriksson, 1950, sid. 61)

Fredriksson lär ha nappat direkt. Medan de två skumpade vidare spekulerade de om en liten, lätt och transportabel stenkross. Stenkrossar var ju i och för sig inget nytt, pro-

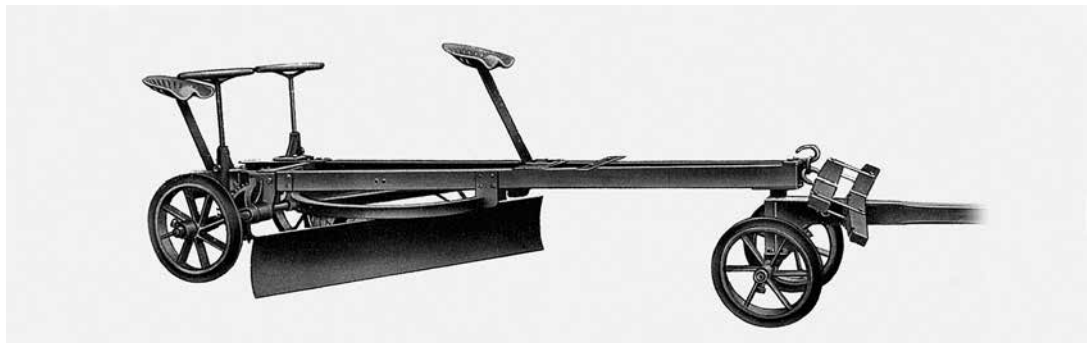
blemet var att de var stora, otympliga och i högsta grad stationära. De användes huvudsakligen vid stora stenfyndigheter. Fredriksson menade att man kunde vända på steken, istället för att forsla stenen till stenkrossen borde stenkrossen forslas till stenen. Samtidigt kunde en sådan maskin kombineras med en annan maskin som var på väg att bli allt vanligare på landsbygden, i varje fall hos mera välbeställda bönder. Den transport-able lokomobilen, hade slagit igenom som den nya tidens kraftkälla, främst för att driva de allt större tröskverken. Under största delen av året stod den således oanvänd, om den inte lånades ut till andra. Försök hade gjorts att utvidga dess användningsområden, till exempel för plöjning, men experimenten hade ofta förblivit experiment. Där och då föddes en idé för ett nytt experiment – stenkrossning!

Nils Fredriksson mindes när han fick ”knabba sten” i sin ungdom. Redan samma eftermiddag började han skissa på en stenkross och arbetade sedan som besatt. Någon månad senare fanns en maskin färdig för avprovning. Nyheten spreds vida omkring och i dagspressen spreds historier om ”en liten maskin, som gick på vägarna och klämde sönder sten”, som om det var för bra för att vara sant. Många tvivlade på maskinens framtid och kanske hade Fredriksson haft en aning för brått, den första maskinen hade många brister. Felen blev dock snart avhjälpda, spekulanterna blev allt fler och marknaden öppnade sig. Den lilla transportabla stenkrossen, så praktiskt kombinerbar med lokomobilen, blev en försäljningssuccé.

Den första stenkrossen 1897 blev ganska ”ofullkomlig”, men konstruktionen blev snart förbättrad. Dess kapacitet blev revolutionerande. När stenkrossningen tidigare skedde för hand kunde en van arbetare ”knabba” 10-12 hektoliter per dag. ”Svedala N:o 2”, 1897 års modell, krossade utan svårighet 300-400 hektoliter per dag, i gynnsamma fall upp till 500-600 hektoliter.

I likhet med tegelmaskinerna gav det ena det andra. Stenkrossen gav idéer till andra maskiner för att reparera de usla vägarna till en mera tidsenlig framkomlighet. Att kombinera en lätttransportabel maskin med en annan lika lätttransportabel maskin kan beskrivas som något av ett genidrag. Men också den fortsatta utvecklingen av vägmaskinerna

Man insåg tidigt att det inte bara var stenkrossar som behövdes för att underhålla vägarna. "Svedala väghyffel", en tidig variant, för hästanspanning.

var i högsta grad framsynt, även om inte ens Nils Fredriksson kunde förstå sig vad som skulle komma med förbränningsmotorn, bilismen och vägbyggandet.

Full fart!

Det var som om en helt ny värld hade öppnat sig, eller snarare att verkstaden i det lilla samhället Svedala hade öppnat sina dörrar för vad som komma skulle.

Tegelbruksmaskinerna utvecklades och förbättrades, kunderna blev allt fler, större och allt mera långväga ifrån. Samma sak med stenkrossarna. Eftersom krossad sten är en viktig beståndsdel i betong fann dessa nya användningsområden och marknader. Som en nästan naturlig utveckling följde tillverkningen av betongblandare. Även här gick man samma väg som man gjort med tegelbruken och började planlägga hela fabriker för framställning av betong och murbruk. Utvecklingen och tillverkningen av lantbruksmaskiner var på tillbakagång.

Att sälja hela fabriker, inklusive industribyggnader, krävde nya medarbetare med specialkompetens. I november 1898 anställdes en nyss från utlandet hemkommen ingenjör och byggnadskonstruktör vid namn Gustaf Bern.

I likhet med Nils Fredriksson var även han bondson, men blev tidigt moderlös och upptogs som fosterson hos sin morfar, riksdagsmannen Gustaf Jonsson i Skeppnetorp. Kanske var det hans morfar som uppmuntrade honom till studier, men som också satte honom i arbete vid jordbruket, till vilket även hörde ett tegelbruk, en kvarn och en såg. Det som fick störst betydelse för Gustaf Berns framtid var dock att han fick praktisera inom olika grenar av byggnadsteknik. Efter folkskoleutbildningen på den kända Skytteanska donationsskolan i Ålem blev han elev hos ingenjör- och byggnadsentreprenörsfirman Hultqvist & Ackzell i Mönsterås. Under sommaren och vintern 1887, endast 16

är gammal, utförde han avvägningar och gjorde upp utdiknings- och invallningsförslag för ett par mossodlingsföretag. Sommaren därefter arbetade han som elev vid en kyrkobyggnad på Öland.

Det var sålunda med en gedigen praktik i bagaget som den sjuttonårige Gustaf Bern på hösten 1888 kom till Tekniska skolan i Stockholm för att genomgå en förberedande byggnadsyrkesskola. Under sommarloven praktiserade han vid olika byggnadsföretag, än som verkmästare vid Örsjö kyrka, än vid sin fosterfars anläggningar. Under åren 1889-1892 fortsatte han vid byggnadsyrkesskolan, varje år med de högsta betygen.

Gustaf Bern hade en konstnärlig ådra, som kom att prägla hans yrkesinriktning. Under sin värnplikt gjorde han flera ritningar till skolhus och uppförde på entreprenad ett skolhus i sin hemsöcken. På hösten 1893 fick han anställning som arbetschef för en ombyggnad av Hornsö AB:s sågverk, han var då endast 22 år gammal. Här byggde han dammar och satte in turbiner, uppförde en ångtorkinrättning och ett ångpannehus och installerade olika specialmaskiner för träbearbetning. Dessutom installerades elektrisk belysning. Allt blev så väl utfört att han erbjöds en anställning i London, som föreståndare för en specialfabrik inom träförädlingsbranschen. Han antog erbjudandet och under sin tid i London förkovrade han sig ytterligare, bland annat genomgick han en specialkurs i arkitekturens historia, stillära och ornamentik i Chrystal Palace. Han var också verksam som uppfinnare och tog ut sex patent på olika anordningar inom träförädlingsbranschen.

Trots att han endast var i 20-årsåldern var han nära att duka under av överansträngning och började få hemlängtan. År 1898 såldes fabriken i London till ett engelskt företag, detta blev den slutliga anledningen för Bern att återvända till Sverige. På hösten samma år blev han anställd som byggnadskonstruktör vid Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB i Svedala.

Gustaf Bern var precis den person som behövdes för en vidareutveckling av tegelbruk enligt Svedalasystemet och andra typer av fabriksanläggningar. Specialutformade industribyggnader krävde en person som var både byggnadskonstruktör, ingenjör och uppfinnare. Bern uppvisade många likheter med Nils Fredriksson, inte endast vad gällde ursprung och uppväxt. Båda var intresserade av ämnen som inte kunde förknippas med vår schablonbild av ingenjörer. Fredriksson var intresserad av utbildning och samhällsfrågor, Bern var intresserad av konst och arkitektur.

Den nye ingenjören fick omedelbart kasta sig över alla ritningar till tegelbruk och andra industrianläggningar. Han blev med åren en viktig del av företagets verksamhet och framför allt då den del som sysslade med tegelindustri. Han kom att rita en mängd fabriksanläggningar och utvecklade ständigt dessa. Han kom att bli företagets ”chefsarkitekt” och ritade förutom industribyggnader en del andra byggnader i det växande

Gustaf Bern, porträttfoto av Olga Cedeholm från slutet av 1920-talet.

Svedala, bland annat Kommunala Mel-lanskolan ("Vita skolan") och Epide-misjukhuset (nuvarande Frejaparkens förskola).

Det började bli ont om kontorsloka-ler. Det var inte endast Åbjörn Ander-son och hans ingenjörer som krävde mer plats för alla ritningar. Det behövdes även plats för det ökande antalet konto-rister och ritbiträden.

Åbjörn Anderson hade 1893 flyttat ifrån sin gamla bostad över kontoret, istället hade denna lägenhet blivit bostad åt Nils Fredriksson, förutom ett av rum-men som blivit ritkontor. Även om hela bostaden senare blev ritkontor så räckte inte detta, det behövdes en helt ny bygg-nad. Området utvidgades 1899 med en tomt ut mot Stationsplan och året efter, som en början på det nya seklet, bygg-

des den representativa kontorsbyggnad som står där än idag. Den ritades av Gustaf Bern och var ursprungligen tänkt att bli dubbelt så stor, med den nuvarande huvudingången mitt på byggnaden. Fasaden blev ett ansikte mot omvärlden, inte endast för företaget utan också för Svedala som samma år blev municipalsamhälle, med en befolkning på cirka 1500 invånare.

Efter endast 18 år hade järnvägsknuten upphöjts till något mer än en by. Gränserna mellan företaget och samhället var svåra att definiera, det som ansågs vara bra för företag-et ansågs vara bra för orten och vice versa. Åbjörn Anderson och flera av hans ingenj-örer blev efterhand tongivande personer i municipalsamhället och uppbar höga positioner inom både förvaltningen och politiken. Deras dubbla positioner innebar förvisso en maktkoncentration, men medförde samtidigt att det nya municipalsamhället kunde få del av industrins kompetens och tekniska landvinningar.

Elektricitet!

Ångmaskinens tidevarv hungrade efter bränsle, främst stenkolk, en importvara som var planeringsmässigt otrygg vad gällde pris och tillgång. I slutet av 1800-talet, just när

Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB hade börjat få upp varvtalet, blev det svårt att skaffa stenkol, med stigande kolpriser som följd. Hela den industrialiserade världen gick för högtryck och det var nu som alternativet torv blev aktuellt. Det nyvaknade intresset för detta nygamla bränsle blev ett gyllene tillfälle att erövra ännu en marknad.

Det fanns förvisso konkurrenter, men fabriken i Svedala hade ett stort försprång. Med en del modifieringar av tegelmaskinerna kunde man snart även inom detta område presentera helhetslösningar för hela anläggningar. I princip behövde en torvfabrikant endast ta kontakt med Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB i Svedala och beställa allt som krävdes vad gällde maskiner och fabriksbyggnader, från upptagningen i torvmossen fram till den färdiga slutprodukten, precis som inom tegelindustrin. Inom något år hade företaget allt färdigt för den nya marknaden. Men precis som de stigande stenkolspriserna gett upphov till torvindustrin så ledde de sjunkande kolpriserna några år senare till att den tynade bort.

Däremot fortsatte produktionen av tegelmaskiner och tegelbruk sitt segertåg och under de första åren av det nya seklet lade man upp planer för ett försökstegelbruk med tillhörande tegelmästarskola i Svedala, som en experimentverkstad för det allra senaste inom tegeltillverkning. Detta blev ett av Gustaf Berns stora ansvarsområden, där han och Nils Fredriksson arbetade nära tillsammans. År 1900 hade Bern fått ett statligt resestipendium till den stora världsutställningen i Paris. Detta var de stora världsutställningarnas tid då allt som industrialismen hade gett, och skulle ge, presenterades. På den stora, berömda och optimistiska världsutställningen ville man visa allt som det nya seklet bar i sin linda. Gustaf Bern stannade fyra veckor i Paris och hade således gott om tid för att se och begrunda allt som skulle bibringas världen, bland annat elektriciteten. När han studerade det senaste inom tegeltillverkning så insåg han kanske hur oundgänglig den nya kraftkällan skulle bli även på detta område. Elektriciteten beskrevs som vägen in i framtidsvärlden, den skulle driva dess maskiner och lysa upp dess gator och bostäder.

Hemma i Svedala var det mörkt på kvällar och nätter. Längs Storgatan hade funnits fotogenlyktor som inköpts på privat initiativ, vilka kommunen sedan ersatt med nya fotogenlyktor. Även i bostäderna försiggick kvällslivet runt fotogenlamporna. I det nyblivna municipalsamhället längtade man efter att få belysningsfrågan löst, framför allt då vad gällde gatubelysningen. Frågan om elkraft togs först upp i samband med planeringen av Försökstegelbruket.

Plötsligt såg man kombinationsmöjligheterna med torvindustrin. I svedalatrakten fanns det gott om torvmossar, framför allt på de marker som tillhörde Skabersjö gods. Med den teknik som fanns var det som om torvmossarna låg där och väntade på att bli utnyttjade. Med detta ”inhemska” bränsle kunde Svedala också bli helt självförsörjande på elkraft och hålla sig utanför den nyckfulla stenkolsmarknaden. Nils Fredriksson tog

upp denna idé med greve Tage Thott på Skabersjö och föreslog att man på en torvmosse i Roslång skulle anlägga en kraftstation som drevs med torv. Förutom att den skulle leverera elkraft till godset skulle den även förse Svedala municipalsamhälle med den efterlängtrade elkraften.

Utredningen kring projektet och dess kostnader blev omsorgsfull, både vad gällde anläggningen och driften. Sedan Nils Fredriksson skaffat ett antal bindande abonnemang, för att därmed försäkra sig om att företaget skulle bära sig, byggdes anläggningen. De stora garantierna om köp av elkraften tillhandahölls av Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB, Försökstegelbruket, Svedala Municipalsamhälle och Skabersjö gods. Elektricitetsverket i Roslång utfördes av Gebr. Körting A.G. från Hannover och var det första i sitt slag som kom i bruk över huvud taget. Den oavbrutna driften under de första åtta månaderna visade dess driftsäkerhet. Anläggningen blev mycket uppmärksammas och fick efterföljare på andra håll.

Således fick man inte endast elektrisk ström till Försökstegelbruket, utan även till municipalsamhället, vad gällde såväl gatubelysning som bostäder. Andra mindre industrier på orten anslöt sig efterhand. Projektet visade på det nära samband som vuxit fram mellan Svedala municipalsamhälle och dess stora industri, i en samverkan där det ena blev till nytta för det andra.

Med elkraften och Försökstegelbruket kunde man nu satsa stort på tegelindustrin. Svedalasystemet gick segrande fram. Den lilla skånska orten blev internationellt omtalad.

Tegel, Tegel, Tegel

Där det finns lera kan man bygga tegelbruk. Tillverkningen av tegelmaskiner och hela tegelbruk enligt Svedalasystemet låg absolut rätt i tiden, för en internationell marknad som föreföll gränslös och omätlig.

Den snabba mekaniseringen av tegeltillverkningen krävde nya fackkunskaper och utbildning av dess personal, framför allt tegelmästarna. Som en följd därav bildades Sveriges Tegelmästareförening år 1895. En av dess huvudfrågor var att åstadkomma möjligheter till bättre utbildning av tegelmästare. Även här höll sig Nils Fredriksson i frontlinjen. Sedan de första tegelmaskinerna och tegelbruken hade börjat levereras från Svedala hade man efterhand också försett de nya fabrikerna med specialister på tegelbrukens igångsättning samt instruktionsbrännare och tegelmästare. Man var således på god väg att leverera inte endast en hel fabrik, utan också en specialutbildad personal, en konkurrensfördel om någon.

Sveriges Tegelmästareförening tillsatte en kommitté för att förbereda och lämna för-

Tegelbruksarbetare i Svedala 1916. I gruppen finns flera pojkar som idag skulle betecknas som minderåriga, men enligt dåtida uppfattningar inträdde man i arbetslivet under de tidiga tonåren. Även om konfirmationen räknades som slutet på barndomen var det ändå många som började arbeta ännu tidigare. Längst till höger i bakre raden står Sigfrid Jönsson, född 1902. Den finklädde mannen är förmodligen disponent Hilding Lundström.

slag om en systematisk, praktisk och teoretisk utbildning för tegelmästare på nationell nivå. I denna ingick, föga förvånande, Nils Fredriksson från Svedala. Den sentida läsaren kan också ana sig till att Fredriksson blev en av de tongivande i kommitténs fleråriga arbete. I det förslag som kommittén slutligen framlade angavs att den teoretiska utbildningen skulle uppdelas i två delar: en allmänbildande, förberedande kurs, förlagd till en folkhögskola, och en specialinriktad tegelteknisk kurs, förlagd till en tegelmästarskola, plus praktikarbete. För att vinna inträde krävdes av den sökande att han var minst 22 år gammal, att han hade en väl vitsordad tegelbrukspraktik på minst två år och en rekommendation från en medlem av antingen Sveriges Tegelmästareförening eller Sveriges Tegelindustriförening.

I förslaget ingick också planer på byggandet av ett försökstegelbruk för fortsatt teknisk utveckling av tegelindustrin, vilket borde höra nära samman med utbildningen av framtidens tegelmästare. Lämplig lokalisering föreslogs, förstås, vara i Svedala.

"vi hafva för den skull förvissat oss om lämplig plats och utvalt ett erbjudet välbeläget jordområde, tillhörande kakelugns-makaren Aug. Liljequist, gränsande intill allmän väg och järnväg tätt intill Svedala station och innehållande lämplig lera för såväl rött som gult tegel."

(Sahlée, 2005, sid. 53)

Sin vana trogen hade Fredriksson tagit initiativet och tänkt längre framåt än de övriga. Han föreslog inte endast hur och varför, utan också var.

Nu gällde det att skaffa pengar för byggandet och föga förvånande tecknades det största beloppet Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB i Svedala. Nu gick det plötsligt undan. När kapitalet anskaffats bildades AB Försökstegelbruket, dess första bolagsordning är daterad till den 19:e mars 1904. Byggandet påbörjades omedelbart och, som tidigare återgivits, var det just i samband därmed som elverket i Roslätt anlades.

Det gällde nu för Nils Fredriksson att ytterligare befästa sin auktoritet inom tegelindustrin, inte endast på det nationella planet, utan också genom internationella utblickar och kontakter. Samma år som AB Försökstegelbruket bildades fick han åter ett statligt resestipendium för en studieresa till USA, där han besökte världsutställningen i S:t Louis, varefter han besökte ett 30-tal tegelbruk och därmed besläktade industrier. Efter hemkomsten skrev han en utförlig reseberättelse "som på initiativ av Sveriges Tegelmästareförening blev genom Svenska Teknologföreningens försorg tryckt 1906". Genom sina nyförvärvade amerikanska vänner blev han nästföljande år kallad att bli medlem i "The American Ceramic Society", varigenom han årligen erhöll dess exklusiva medlemsblad "Transactions".

Samma år, 1905, började Tegelmästarskolan i Svedala sin verksamhet. Genom Försökstegelbruket och Nils Fredrikssons internationella kontakter fick skolan den kompetensmässiga pondus som krävdes. Tillverkningen bestod av både murtegel, taktegel och tegelrör. Undervisningen vid skolan omfattade alla slags tegelvaror. Bruket drevs kommersiellt, förutom att det svarade för de praktiska momenten i undervisningen. Försökstegelbruket i Svedala, med Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB som största aktieägare, var på väg att bli världsledande inom tegelindustrin. Ute i den vida världen blev ett modernt, högproduktivt tegelbruk liktydigt med Svedalasystemet.

Vid sidan av tillverkningen av stenkrossar och därmed sammanhörande maskiner blev produktionen av tegelmaskiner och tegelbruk en dominerande del av företagets verksamhet. Gustaf Bern fick mycket att göra. Han fick nästan brådstörtat ta tag i ritandet av de anläggningar som hopades i beställningslistorna. Han tog också en mängd egna initiativ till förbättringar, inte endast vad gällde byggnaderna, utan också inom maskinområdet och tillverkningen. Under sina resor som kontrollant av företagets anlägg-

ningar runt om i Skandinavien och Europa såg han vad som borde utvecklas. Under åren som kom fick han patent på flamugnar, ventilationssystem vid torkinrättningar för tegel, torklada för tegel och karusellvagn. Lite förenklat kan man säga att medan Tegelmästar-skolan var Nils Fredrikssons speciella skötebarn så blev Försökstegelbruket detsamma för Gustaf Bern.

Gustaf Bern, längst till vänster, därefter medarbetarna John Ericsson, Gösta Anbro och Alfred Johnsson.

Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB hade helt ändrat inriktning, nu var det arbetet vid ritbordet, de unga ingenjörerna, elektriciteten, stenkrossar och hela tegelbruk som tagit över. En viktig förbindelse till företagets ursprung försvann 1906, då tillverkningen av lantbruksmaskiner upphörde helt.

Leveranserna av tegelmaskiner och hela tegelbruk ökade med en sådan fart att fabriken i Svedala knappt förmådde hålla jämna steg med beställningarna. Det föreföll som om företagets ingenjörer, montörer och tegelmästare ständigt var på resande fot. Exporten av anläggningar enligt Svedalasytemet sträckte sig snart långt utanför de nordiska länderna. Förutom några tegelbruk i Tyskland, Polen och Italien var det främst österut som exporten tog fart, på en marknad som var så gott som jungfrulig och där konkurrensen var nästan obefintlig. Redan på 1890-talet hade ett flertal tegelbruk enligt Svedalasytemet byggts i Finland. Det blev dock Ryssland som blev något av ett Klondyke för exporten av tegelbruksanläggningar. Orderingången blev allt större, med beställningar inte endast från trakterna kring Petersburg och Moskva, utan också från så vitt skilda orter som Charkov, Rostov, Samara, Pensa, Saratov, Orenburg och Omsk. Den mest avlägsna ordern kom ända från Urga i Mongoliet. Det största tegelbruk som någonsin projekterades, med byggnader, maskiner och sakkunskap, låg vid Zaritzyn (senare Stalingrad). Nils Fredriksson började lära sig ryska.

Efter hand blev det så många åtaganden i Ryssland att moderföretaget i Svedala år

1909 såg det som nödvändigt att upprätta ett avdelningskontor i Moskva. År 1911 ombildades detta kontor till ett särskilt bolag, "Aktiebolaget Åbjörn Andersons Afdelning i Ryssland".

Ingenjörerna

Under 1900-talets första decennium anställdes en rad nya, unga ingenjörer. Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB var ett nytänkande, expansivt företag med en stor och löftesrik utländsk marknad. Här fanns möjligheter för nyutbildade, karriärsugna ingenjörer, flera av dem var utbildade på samma läroanstalt som Nils Fredriksson – Tekniska Elementarskolan i Malmö.

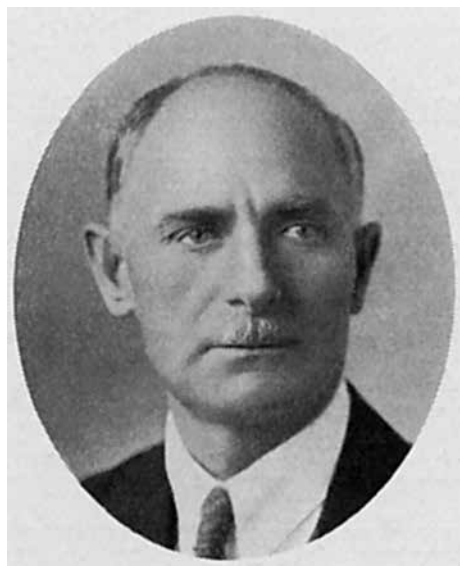
En av de mera namnkunniga var Herman Härstedt, född 1880, från Kristianstad. Fadern var smed och lärde sin son yrket. Den unge Herman fick således en uppväxt och yrkeskunnskap som liknade Åbjörn Andersons och i likhet med denne bör han inte ha varit främmande för praktiskt arbete. Men i motsats till Åbjörn Anderson bröt han upp från fadersyrket och gick till sjöss. Efter några år återvände han dock till landbacken. Därefter ägnade han sig åt studier och utexaminerades från Tekniska Elementarskolan i Malmö år 1903, vid 23 års ålder, varefter han omedelbart fick anställning som ritare hos Åbjörn Anderson. Vid sidan av sitt ordinarie arbete vid ritbordet fick han emellanåt leda företagets maskinuppsättningar, bland annat i Tyskland.

År 1906 reste Härstedt till USA, för att där arbeta på olika verkstäder. Han hade dock inte sagt upp sig i Svedala, utan förefaller att ha blivit beviljad någon form av tjänstledighet. Året dessförinnan hade Nils Fredriksson varit på sin stora resa till framtidslandet i väster och kanske fanns här ett samband. Efter hela fyra år i USA återvände Härstedt till Svedala. Det han lärt sig i väster skulle han nu omsätta i öster, där verksamheten gick på högvarv. Förutom varjehanda konstruktionsarbete ledde han maskinuppsättningar i Tyskland, Polen och Norge, men framför allt i Ryssland, där han verkade under en lång tid, även efter Första Världskrigets utbrott.

En annan av dessa tidiga ingenjörer bar det förpliktigande namnet John Ericsson

Herman Härstedt

John Ericsson

och kan sägas ha burit det med heder. Han var årskamrat med Herman Härstedt vid Tekniska Elementarskolan i Malmö och anställdes i Svedala samma år som denne. Trots att han vid sin anställning endast var 18 år fick han under sina första år på företaget leda maskinuppsättningar i Rom och i Omsk. Även han blev vidareutbildad i utlandet, med hjälp av ett statligt resestipendium. Från 1911 till 1913 praktiserade han som konstruktör och montageingenjör i Berlin. I början av 1914 var han åter i Svedala, nu som avdelningsingenjör.

Emil Ringmarck

Emil Ringmarck från Trelleborg sysslade från början med lantbruksmaskiner. Med en avgångsexamen vid 20 års ålder från Tekniska Elementarskolan i Malmö år 1900 praktiserade han i fem år vid olika gjuterier och mekaniska verkstäder. Därefter sysslade han på egen hand med att vidareutveckla en av honom själv uppfunnen betupptagningsmaskin. Detta arbete var under åren 1907-1909 förlagt till Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstad i Svedala, oklart hur och varför, eftersom tillverkningen av lantbruksmaskiner helt upphört i Svedala 1906. Förmodligen såg man hos Ringmarck talanger som var väl värda att ta vara på när man anställde honom 1909. Han utförde en mängd konstruktioner och uppfann bland annat valsverk, torktrummor, matarapparater, blandningsmaskiner och brikettpressar.

Företagsledningen sökte ständigt efter talangfulla konstruktörer. Men inte nog därmed, man gav dem utbildning och utlandspraktik, med inriktning på företagets egna verksamhetsområde. Det fanns en långsiktig tro på att det skulle löna sig att avvara en ingenjör under flera år, medan han praktiserade i utlandet.

I jakten på uppfinningsrika konstruktörer var man dock inte förblindad av Tekniska Elementarskolan i Malmö. Bland de nya ingenjörerna fanns också några som kunde kallas ”den långa vägens män”. En sådan var Olof Larsson från Vallkärra. Han var nästan en veteran på företaget, anställd som lärling i verkstaden 1888, vid 16 års ålder, varefter han genomgick olika tekniska privatkurser under åren 1889-1891. Han hade också gått i den aftonskola som Nils Fredriksson bedrev under sina första år på företaget. Enligt Fredriksson hade han varit den bäste i sin grupp. År 1900 blev Larsson ”andre verkmästare” och fick praktisera som ritare 1903-1905, varefter han befordrades till avdelningsingenjör, alltså samma titel som Härstedt, Ericsson och Ringmarck. Oavsett hur han togs emot i sin nya omgivning, och i sin gamla, så visade hans karriär på den nya tidens ideal, att framtiden låg öppen för den som ville, även om man börjat som lärling och aldrig hade gått på Tekniska Elementarskolan i Malmö.

Axel Bern, en 12 år yngre halvbror till Gustaf Bern, uppvisar en annorlunda och lite äventyrlig livskarriär. Hans uppväxt påminde i stort om Gustafs, med utbildning vid folkhögskola och lantmannaskola under åren 1901-1903, varefter han arbetade som maskinist och sågare på föräldragårdens sågverk. Därefter förde han en ambulering tillvaro som praktikant vid Slottsmöllans tegelbruk i Halmstad och Mjölby tegelbruk och vidare som brännare vid Köklaks tegelbruk i Finland. År 1910 utbildade han sig till tegelmästare i Svedala, varefter han blev anställd hos Åbjörn Anderson. Under de första åren på sin nya anställning arbetade han huvudsakligen som instruktionsbrännare vid olika tegelbruk i Finland och Ryssland. Han visade uppenbarligen sin

Olof Larsson

Axel Bern

duglighet och tjänstgjorde under åren 1913-1917 som teknisk ledare vid uppförandet av tegelbruk på så avlägsna ryska orter som Woltschansk, Zaritzyn, Tambov och Kolomna. Detta var under de svåra åren för Aktiebolaget Åbjörn Andersons Afdelning i Ryssland. Krigets långa fronter och stängda gränser bromsade upp företagets expansion i öster. Den sociala oron i Ryssland blev allt mera påtaglig, vilket ledde till revolutionen 1917. Året efter nedlades kontoret i Moskva. Under dessa svåra år arbetade Axel Bern oförtruet vidare med de avlägsna ryska tegelbruken. Först med revolutionen 1917 lämnade han Ryssland. För eftervärlden utmärker sig Axel Bern inte endast för sin gedigna yrkeskunskap, utan också för sitt mod och sin ståndaktighet.

För den som då steg av tåget i Svedala kunde det lilla municipalsamhället te sig som en liten håla utan större kontakter med omvärlden. Vad besökaren kanske inte visste var att bakom den imposanta fasaden på andra sidan stationsplanen dolde sig ett företag med stora internationella förgreningar och med vittberesta ingenjörer som sett mer av världen än många andra.

Styrkan hos personalstyrkan

Från ett 25-tal anställda vid grundandet 1882 hade personalstyrkan 1918 vuxit till uppemot 300. Med de ständigt uppfinnande ingenjörerna, med sina allt mer komplicerade konstruktioner, ökade antalet kontorsanställda i form av konstruktörer, ritare, ritbiträden, laboratoriebiträden, kamrerer, korrespondenter, fakturister och bokförare. Vissa av dem hade blivit utbildade på annat håll och andra inom företaget. Det är dessa olika kategorier av tjänstemän som verkligen förtjänar att kallas ”den långa vägens män”. Under den långa vägen från kontorspojke till konstruktör eller kamrer fick de gradvis sin kompetens genom aftonskolor, brevkurser eller andra kortare specialutbildningar, parat med de kunskaper och den erfarenhet som arbetet efterhand gav. Det gällde att visa sin skicklighet och pålitlighet. Många stannade som trotjänare hos företaget under hela sitt yrkesliv. Genom sin allmänt kända duglighet fick flera av dessa också förtroendeuppdrag på olika håll i municipalsamhället, inom idrottsföreningar, bildningsförbund eller i det politiska livet. Mycket av Svedalas föreningsliv fick sina avgöranden under korta möten eller arbetspauser på ”gjuteriet”.

Även på andra sätt var företaget en återspeglings av samhället i stort. På kontoret, framför allt affärskontoret, arbetade ett flertal kvinnor. Här fanns förvisso talanger för karriärer, men då som nu var uppförsbacken brant för kvinnorna inom verkstadsindustrin och allt brantare ju högre upp i hierarkin de kom. Denna värld av maskiner och avancerad ingenjörsvetenskap var männens värld. Vid sekelskiftet 1900 väckte en självständig, yrkesarbetande kvinna uppseende, såvida hon inte hade ett lågavlönat yrke

med anknytning till specifikt ”kvinnliga” ansvarsområden, som kokerska, tvätterska eller städerska. Dessutom var en gift kvinna fortfarande omyndig och formellt underställd sin make.

Ett 20-tal verkmästare och förmän bar ansvaret för det praktiska genomförandet av alla nya konstruktioner. Även om de kunde kallas en arbetararistokrati så var deras mellanställning en ständig balansgång mellan överordnade och underordnade. Det som gav dem deras status var deras yrkeskunskap, som de lärt från grunden under den långa vägen från lärling i tidiga tonåren till förman i medelåldern. Deras yrkeskompetens hade grundligen prövats och skärskådats under den långa vägen, även vad gällde den personliga auktoritet och sociala kunskap som krävdes, såväl uppåt som neråt. Flera hade sina yrkesmässiga rötter i de gamla skråhantverken och hade därifrån också sin hierarkiska uppfattning. Ytterst få förmän avancerade vidare, den uppnådda positionen var kronan på verket i deras yrkesliv, ett av de få undantagen var den förutnämnde Olof Larsson.

Förmännen och verkmästarna var de verkliga trotjänarna och veteranerna på Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB. Ett exempel var förmannen för stenkrossuppsättningen, Nils Johansson, som hade en gedigen bakgrund. Efter att ha arbetat på olika håll anställdes han i Svedala 1892, vid 24 års ålder, och arbetade som filare, maskinuppsättare och montör. Efter 24 år på företaget blev han förman. Andra hade skaffat sig en grundlig erfarenhet innan de anställdes. N. P. Håkansson hade börjat sin yrkesbana som smedlärling i Danmark 1893-94. Därefter hade han arbetat som svarvare på olika håll i Sverige tills han blev svarvareförmän 1915 och anställd som sådan i Svedala 1917.

Nils Olssons yrkeskarriär var ett särfall, han gick inte ”den långa vägen”. Han anställdes vid företaget 1878, vid 20 års ålder, men lämnade det fem år senare och for till Amerika, där han stannade i tre år. Efter hemkomsten 1907 anställdes han som förste gjutmästare, endast 29 år gammal. En yrkeserfarenhet från Amerika vägde uppenbarligen tungt.

Företagets verkliga ”ålderman”, förutom Åbjörn Anderson själv, var svarvareförmannen N. A. Nehlin som hade varit med sedan tiden i Håstad, där han hade haft anställning i tre och ett halvt år. Han hade följt med sin arbetsgivare till Svedala 1882 och bör ha känt företaget bättre än många andra på verkstadsgolvet.

Det är inte svårt att föreställa sig hur Åbjörn Anderson under sina dagliga rundor i verkstäderna gärna sökte sig till dessa erfarna trotjänare, inte endast för att dryfta den dagliga verksamheten, utan också av kanske rent nostalgiska skäl. Han hade lärt känna flera av dem inte enbart som skickliga yrkesmän och arbetsledare, utan också som människor.

De nya verkstadsarbetarna

Antalet anställda ökade i rask takt, så även kraven på dessa. Den nya tidens verkstadsarbete krävde utbildning och kunskaper som många ur den äldre generationen hade svårt för att ta till sig. Företaget krävde också en mera stationär och trogen arbetsstyrka, till skillnad från skråtidens ”vandringmän”. Med en långsiktig utbyggnad av företaget följde en långsiktig utbildning av arbetsstyrkan.

Den avgränsade och traditionstygda gruppen av gjutare hade sett på sig själva mera som hantverkare än som ”industriarbetare”. Med industrialismen växte skaran av ”järnarbetare” och ”metallarbetare”, med yrkesbenämningar som filare, svarvare, borrar, gängare och andra nya specialyrken. Även dessa såg sig som lite förmer än de utbildade ”arbetskarlarna”, ”hantlangarna” eller ”grovarbetarna”. I denna övergångstid till ”den andra industriella revolutionen” hamnade metallarbetarna i en statusmässig mellanposition, även om de efterhand skulle anpassa sig bättre till framtiden än de äldre ”hantverkarna”.

År 1900 var 153 arbetare anställda på Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB. De fördelade sig på 29 gjutare, 87 järn- och metallarbetare, 9 snickare och 39 grovarbetare. Järn- och metallarbetarna var således i stor majoritet på verkstadsgolvet, de var fler än de andra grupperna tillsammans. När gjutarna bildade fackförening 1890 hade denna varit förbehållen dem och inga andra. Men två år senare bildade järn- och metallarbetarna en järn- och metallarbetaravdelning, som fick nummer 16 i det centrala förbund som bildats sju år tidigare. År 1897 bildade modell- och maskinsnickarna en träarbetaravdelning och året efter organiserade sig slutligen grovarbetarna, som avdelning 56 i Grovarbetarförbundet. Initiativet till den sistnämnda avdelningen kom framför allt från de helårsanställda sockerbruksarbetarna som drog med sig sockerbrukets kampanjansställda, tegelbruksarbetarna och hantlangarna på ”gjuteriet”.

Även om grovarbetarna saknade yrkesutbildning så fanns även bland dessa en inbördes rangordning, som följde andra principer än för ”yrkesarbetarna”. De som uppvisade fysisk styrka och uthållighet fick högt anseende. Speciellt gjutarhantlangarna uppbar en högre status.

En stor del av grovarbetarna utgjordes av säsongsanställda, som under andra perioder kunde arbeta på sockerbruket eller tegelbruket. Deras liv handlade om en ständig jakt på försörjningstillfällen, med återkommande arbetslöshetsperioder. De okvalificerade arbetarna utgjorde majoriteten av arbetarbefolkningen i socknen. Utmärkande för denna heterogena grupp var den improviserade försörjningen. Ett annat kännetecken var deras anknytning till lantbruket, många var så kallade ”husare” ute i byarna som omgav municipalsamhället – Aggarp, Krågeholm, Sjödiken, Tittenté med flera. De kunde

också ha säsongsanställning hos bönderna under skörden, tröskningen eller betskörden. Många blev skickliga och efterfrågade tusenkonstnärer. Inte sällan hade grovarbetarna en liten bit jord till sitt hus, som fick benämningen ”koställe” eller ”kvingeställe”, där de höll gris och höns, ibland till och med en ko.

Dessa mångsysslare levde i ständig osäkerhet. Drömmen var en fast helårsanställning, fick man ”in en fot” hos Åbjörn Anderson så ansågs lyckan vara gjord:

”Först var jag ute och arbetade hos lantbrukarna tills jag var 20 år. Det var det enda man kunde få . . . de som inte hade turen att komma in därnere. Man sökte sig gärna till ’gjuteriet’. Det var liksom att då var de räddade om de kom in på ’gjuteriet’”

(Lindqvist, 1987, sid. 93)

Även om grovarbetarna hade de lägsta lönerna så hägrade tryggheten. Man visste vad man hade, man stannade. Några förblev trogna grovarbetare, andra fick anställning som lärling eller avancerade till specialuppgifter.

Trots att lönerna i Svedala låg lägre än riksgenomsnittet för motsvarande verkstäder, och trots att levnadsomkostnaderna var högre, så var arbetskraften i Svedala mindre rörlig än i övriga landet. Anledningen till detta antyds genom andra jämförelser. Antalet lärlingar hos Åbjörn Anderson var större än i till exempel Stockholm. En förklaring kan vara att det gamla lärlingssystemet dröjde sig kvar utanför huvudstadsregionen, en annan förklaring kan ha att göra med företagets kraftiga expansion och ständiga behov av ny arbetskraft. Genom att själv utbilda sina anställda för speciella arbetsuppgifter var chansen större för företaget att arbetarna stannade kvar i Svedala, istället för att söka sig till andra verkstäder. Enligt en samtida undersökning var drygt hälften av de yngsta arbetarna i Svedala, i åldern 13-18 år, lärlingar. De övriga, utom en, i denna åldersgrupp kallades ”yrkesmän”. Det fanns inga hantlangare eller ”diversearbetare” under 25 år, vilket tyder på att de yngsta arbetarna alltid började på företaget som lärlingar.

Alla utom en av de lärlingar som anställdes 1899-1900 var placerade i gjuteriet, kanske som en följd av att företaget under sina expansiva år i slutet av 1890-talet hade varit nödsakat att utifrån anställa ett antal gjutare med relativt sett höga löner. Genom att anställa gjutarlärlingar kunde man inom företaget lära upp sin egen arbetskraft. Med de internt utbildade gjutarna kunde man också så småningom bli av med den speciella ”gjutarstilen” med sina självutropade och nyckfulla friheter.

En annan jämförelse mellan Svedala och huvudstaden visar att andelen gifta arbetare var större i Svedala, även antalet barn per familj var större. Här antyds en annan viktig orsak till den lägre rörligheten hos arbetarna i Svedala. I det lilla municipalsamhället med det stora verkstadsföretaget hade invånarna utvecklat sitt eget sätt att leva, en egen

”livsform”. Man gifte sig och fick barn med andra svedalabor och släktskapsbanden vävdes in i varandra. Många hade sina anor på orten långt före det att Åbjörn Anderson etablerade sig där på 1880-talet. Man hade släkt, vänner och hus som man ytterst ogärna bröt upp ifrån. Företagets inriktning på att rekrytera och utbilda sina egna lärningar var således inte ensamt avgörande för deras livslånga trohet mot sin arbetsgivare, utan kanske än mer deras tidigare bundenhet vid orten och dess sociala liv. Företaget erbjöd anställning, utbildning och livslång trygghet, utan att ortsborna behövde bryta upp från sin invanda livsform. Det erbjöd en utväg för det stora antalet egendomslösa som blivit följderna av den stora folkökningen på landsbygden i det förindustriella samhället. I Svedala fanns ett alternativ, man behövde inte flytta för att finna en ny försörjning.

Vid ett första påseende förleds man lätt till att likställa Svedala med de välkända bruksorterna i Mellansverige, vars ursprung låg långt tillbaka i det förindustriella samhället och med en inriktning i produktionen liknande den i Svedala. Dessa bruksorter är kända för sin patriarkala uppbyggnad, att bruket ägde allt och bestämde över alla. Allt hörde till bruket: affär, skola, fattigstuga och allt annat som behövdes för ett fungerande lokalsamhälle.

Den stora och avgörande skillnaden mellan Svedala och de gamla bruksorterna var att Svedala som industriort inte var en kvarleva från det gamla, förindustriella samhället. Svedala hade vuxit fram och expanderat till följd av industrialiseringen och dess nya ideal. Den nya orten lockade till sig andra företag som inte hade några band till det stora grundläggande verkstadsföretaget. I den moderna fria marknaden etablerade sig spekerihandlare, bagare, fiskhandlare, manufakturaffärer, fotografer, åkerier, byggmästare, kakelugnsmakare, korgmakare och en mängd andra näringsidkare som fann sin plats i samhället. Den rika lantbruksbygden ledde till ett sockerbruk, ett andelsmejeri och en lokalförening för bönderna. Till skillnad från det förindustriella brukssamhället stod dessa helt fria från ortens stora företag, även om Åbjörn Anderson fick ett stort inflytande vad gällde samhällets väl och ve.

En annan skillnad mot de förindustriella bruksorterna var att fackföreningarna uppstod och växte fram samtidigt med företagets expansion. Ortens arbetarrörelse skapade sin egen, alternativa offentlighet utanför företaget, med sina egna hierarkier, förtroendemän och skötsamhetsideal. År 1907 byggdes ett nytt, stort Folkets Hus, som en manifestation av detta självständiga offentliga liv utanför företaget.

Även om det unika med just Svedala och svedalaborna är ytterst svårfångat så kan det vara summan av de ovannämnda faktorerna som gjorde Åbjörn Andersons anställda så ”örörliga”. Anledningen fanns inte endast hos företaget, utan också i det omgivande samhället. Det moderna verkstadsföretaget och orten hade expanderat parallellt och arbetarna var en del av denna helhet, med sitt eget oberoende liv utanför arbetsplatsen. De

förblev trogna sin arbetsgivare – och sin egen livsform.

Familjebolaget

Vi vet inte om Åbjörn Anderson som grundare av sitt företag också såg sig som grundare av Svedala och som självskriven maktutövare i dess utveckling. Bland allt annat låg han bakom uppbyggnaden av ett bankväsende i Svedala. År 1906 upprättades ett avdelningskontor i Svedala för Malmö Folkbank, som senare blev Industribanken. Åbjörn Anderson blev dess förste direktör. Även vid etablerandet av andra företag gav han sin medverkan och sitt stöd. Han engagerade sig flitigt i den kommunala verksamheten. Hans praktiska erfarenhet av vägbyggnad kom till nytta i uppbyggnaden av ortens gatu-nät.

"Men som ledamot af municipalnämnden, byggnadsnämnden och municipalfullmäktige har han äfven i öfrigt främjat och deltagit i snart sagdt allt, som haft betydelse för Svedala sambälles växt och förkofran"

(Aktiebolaget Åbjörn Anderson Svedala 1867-1917)

Samtidigt med företagets expansion överlät Åbjörn Anderson gradvis ansvaret åt Nils Fredriksson och de unga ingenjörerna. Han drog sig undan detaljarbetet och inskränkte sin delaktighet till att vara "rådgifvare och öfva tillsyn lite här och hvar". Han intresserade sig dock särskilt för byggnadsarbetena, vilka han övervakade personligen. Likaså, och föga förvånande, höll han uppsikt över penningtransaktionerna. Han försummade sällan och ogärna att varje morgon vara på plats i verkstäderna. Någon gång kunde han i sin iver glömma vem han blivit och själv gripa släggan. Hans patentförteckning visar att han inte heller hade förlorat sin håg för uppfinningar.

Åbjörn Anderson var dock obevekligt på väg mot sin ålderdom. År 1906 fyllde han 60 år.

Äktenskapet mellan Åbjörn Anderson och hustrun Elna hade välsignats med nio barn. Men här fanns också tragedier, en son och en dotter hade gått bort i unga år, vilket tyvärr inte var ovanligt vid denna tid, då det snarare var regel än undantag att några barn i varje barnaskara inte nådde vuxen ålder. År 1904 drabbades makarna Anderson av ännu en tragedi. Den näst äldste sonen Joel, som arbetade på företagets affärskontor, gick bort, endast i 30-årsåldern, i sviterna av en blindtarmsinflammation.

Återstod sex barn, varav två söner, som båda tog efternamnet Åbjörnsson. Den äldste sonen Anders, som tillsammans med Joel en gång fått privatlektioner av Nils Fredriksson, bör för många ha framstått som självskriven att överta ledningen för sin faders livsverk. Så blev det dock inte. Anders Åbjörnsson arbetade aldrig på sin fars företag, han blev sin egen och startade ett eget företag, där han experimenterade med olika

motorer. Men några motsättningar mellan far och son har aldrig uppenbarats i historie-skrivningen. Med motorverkstadens placering i hörnet Åbjörngatan-Gjuterigatan blev Anders Åbjörnssons företag dessutom granne med faderns. Vilka meningsutbyten som utspann sig mellan far och son får vi aldrig veta. Anders Åbjörnsson visade dock genom sitt mod, att vara ”lite före”, att han brådades på sin far.

Samma år som Joel dog utexaminerades den yngste sonen Herman från Tekniska Elementarskolan i Malmö. Han var då 20 år och fick omedelbart praktiktjänstgöring i faderns företag, dels som elektrisk montör och dels på ritkontoret. Han genomgick olika kurser, bland annat i gjuteritekniska laborationer. Förutom fadern blev Nils Fredriksson, Gustaf Bern, Herman Härstedt och de andra ingenjörerna hans handledare, lärare och rådgivare. De stora förhoppningarna blev synliga då han redan 1906 befordrades till driftsingenjör, med särskilt ansvar för produktionsmaskineriet. Åren som följde fylldes av resor för att ordna maskinuppsättningar och att välja nya arbetsmaskiner för verkstäd-erna och när företagets verksamhet i Ryssland växte fick han leda maskinuppsättningar även där.

Vid brytningen år 1891 med kompanjonen Hansson hade Åbjörn Anderson lyckats rädda sitt livsverk genom att ombilda det till ett aktiebolag. För att behålla kontrollen, och karaktären som familjeföretag, föll det sig i högsta grad naturligt att aktieinnehavet stannade inom familjen, i en tid då familjetillhörighetens livslånga trohet vägde tyngre än opålitliga ekonomiska kompanjonskap. Familjeföretaget blev ett aktiebolag som blev ett familjebolag.

Åbjörn Anderson hade fyra döttrar, som också var aktieägare, i en tid då den gifta kvinnan fortfarande var omyndig. Med giftermålet övertog hennes man kontrollen över hennes ekonomiska tillgångar. Därmed var döttrarnas framtida giftermål ett riskmoment vad gällde familjebolagets fortlevnad, men också en möjlighet.

Redan 1887 gifte sig den äldsta dottern Zelma med doktor Anders Ottoson, läkare i Svedala. Vid aktiebolagets bildande övertog således Ottoson en del av aktierna och fick senare en plats i styrelsen efter Carl Berglin, en av de tre ursprungliga aktieinnehavarna. År 1897 gifte sig dottern Maria (”Maja”) med Nils Fredriksson. Gustaf Bern gifte sig med dottern Gerda år 1901 och Herman Härstedt med dottern Alma år 1913. Anders Åbjörnsson gifte sig med tyskan Martha Diepholz.

Herman Åbjörnsson gifte sig 1912 med Märtha Johnsson, dotter till den då bortgångne fanjunkaren Måns Johnsson, också han en av aktiebolagets tre grundare, vid sidan av Åbjörn Anderson och Carl Berglin. Johnsson hade den minsta aktieposten av de tre och vid hans bortgång ärvde dottern hans aktier. Vid giftermålet övertog Herman i sin tur kontrollen över dessa. Därmed var alla barnen bortgifta och de ”utomstående” aktierna återbördade till Åbjörn Anderson och hans familj.

På detta släktfoto, som är taget 1916 på Åbjörn Andersons 70-årsdag, kan vi notera följande personer:

1. Åbjörn Anderson. 2. Elna Anderson, gift med Åbjörn Anderson 3. Nils Fredriksson. 4. Dottern Maria (Maja), gift med Nils Fredriksson. 5. Gustaf Bern. 6. Nils Torsten Ottoson, son till Anders och Zelma Ottoson. 7. Anders Ottoson, son till Anders och Zelma Ottoson. 8. Dottern Gerda gift med Gustaf Bern. 9. Einar Bern, son till Gustaf och Gerda Bern. 10. Herman Härstedt. 11. Äldste sonen Anders Åbjörnsson. 12. Gunnar Fredriksson, fosterson till Nils och Maja Fredriksson. 13. Jon Ottoson, son till Anders och Zelma Ottoson. 14. Maria Tynell, Jon Ottosons fästmö. 15. Anders Ottoson. 16. Sonen Herman Åbjörnsson, gift med Märtha. 17. Dottern Alma, gift med Herman Härstedt. 18. Erik Härstedt, son till Herman och Alma Härstedt. 19. Karin Härstedt, dotter till Herman och Alma Härstedt. 20. Gulli Bern, dotter till Gustaf och Gerda Bern. 21. Inga Bern, dotter till Gustaf och Gerda Bern. 22. Ingrid Åbjörnsson, dotter till Herman och Märtha Åbjörnsson. 23. Astrid Bern, dotter till Gustaf och Gerda Bern. 24. Lisa Bern, dotter till Gustaf och Gerda Bern. 25. Kerstin Ottoson, dotter till Anders och Zelma Ottoson. 26. Marianne Åbjörnsson, dotter till Herman och Märtha Åbjörnsson. 27. Märtha Åbjörnsson, gift med Herman Åbjörnsson. 28. Zelma Ottoson, gift med Anders Ottoson.

Den sentida läsaren avfärdar lätt dessa giftermål som kärlekslösa resonemangsäktenskap, men innan vi hundra år senare gör oss till domare över de dåtida människornas känsloliv kan det dock vara värt ett försök att nyansera sådana kategoriska omdömen. Gör vi en utblick mot deras sociala liv så ser vi att de flesta – då liksom nu – gifte sig inom sin sociala grupp, de fann sina tillkommande där de levde och umgicks. Åbjörn Anderson hade levt och verkat bland bönder och hantverkare och hade i smedjans dagliga liv säkert fått höra alla utläggningar och kalkyler i samband med olika giftermål. De gamla skråhantverkarna var kända för sina intrikata strategier och bland bönderna var det brukligt att en trolovning föregicks av förhandlingar vad gällde jord, lösöre och pengar. Målet var inte främst girighet, utan en livsavgörande strategi för att behålla gårdens bärkraftighet som livslång försörjning. De som ändå gifte ”av kärlek”, utanför sin egen grupp, fick höra mycket kraxande från olyckskorparna. Bondbarnen uppmuntrades att umgås med bondbarn, likt adelns, prästernas eller hantverkarnas barn. Ofta kände man sin tillkommande sedan barndomen, lekkamraten blev inte sällan en man eller hustru. Valet av äktenskapspartner byggde på ett svårgripbart och outtalat förhållningssätt som ingick i det förindustriella samhällets livsformer och värdemönster.

Så bör det även ha varit i det lilla municipalsamhället Svedala, med omnejd, kring sekelskiftet 1900. Man umgicks inom sin egen sociala grupp, så även i Åbjörn Andersons hem. Äktenskapsmarknaden var därmed ytterst begränsad för hans unga, giftasmogna ingenjörer. De levde med arbetet och drog knappast någon gräns mellan detta och sitt övriga liv. Det fanns heller inte mycket att göra, nöjeslivet var litet, om inte obefintligt, och man förstår att de fick så mycket utträttat, i en tid då det inte fanns TV eller golf. Ingenjörernas nära samarbete med deras högste chef medförde att de också ofta var gäster i hans hem, där de umgicks med hans familj och den lilla grupp av övriga inflytelserika makthavare som fanns i samhället, som doktorn eller kyrkoherden. Fanjunkaren Johnsson och skolläraren Berglin var en bekantskapskrets från Åbjörn Andersons första år i den lilla byn Svedala.

De unga ingenjörerna blev därmed inte endast anställda, utan så småningom också vänner till Åbjörn Anderson, vilket också bör ha glatt hans döttrar som även de levde i en socialt avgränsad värld. De unga, ogifta ingenjörerna, som kunde ”föra sig” i åtbörder och samtal, bör således ha varit ett välkommet, om inte efterlängtat, sällskap i en för övrigt enahanda vardag. Vad var naturligare än att vänskapen övergick i en blyg och belevad flört, som så småningom också övergick i djupare känslor? Att Åbjörn Anderson åsåg det hela med ett belåtet leende gjorde ju inte situationen sämre. Till syvende och sist kan vi omöjligen, hundra år senare, veta gränsen mellan kalkyl och förälskelse, och vem som hur och när ägnade sig åt vilket.

Fanjunkaren Johnsson bör i sin egenskap av vän och aktieägare ha varit en ofta sedd

gäst i Åbjörn Andersons hem. Även de bådas familjer bör ha varit nära bekanta. Herman Åbjörnsson och Märtha Johnsson var således gamla barndomsvänner när de gifte sig. Vi kan således inte förenkla allt och avfärda deras äktenskap som ett resultat av kall beräkning.

Krig, torv och jubileer

Baltiska utställningen i Malmö 1914 var en hyllning till industrialismen och dess framtida möjligheter. Bland utställarna fanns också Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB. När Första Världskriget bröt ut i augusti samma år avbröts utställningen i förtid. Sverige befann sig utanför kriget, däremot inte Ryssland. Åbjörn Anderson såg hur exporten österut mattades av, men som tidigare återgivits höll man ändå verksamheten vid liv.

Monter på Baltiska utställningen i Malmö 1914 för Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB. Observera skylten med rysk text under den svenska, som visar att företaget speciellt vände sig till ryska besökare och den ryska marknaden.

Världskrigets bränslebrist gav plötsligt nytt liv åt den tillverkning av hela torvindustrier som en del år tidigare så gott som helt avstannat. Omställningen från tegelindustri till torvindustri gick nu fort och lätt, med hjälp av erfarenheterna och kunskaperna från bränslekrisen cirka 15 år tidigare. Ritningarna fanns och verkstäderna var väl förberedda. Under åren 1911-1914 hade det byggts ett nytt plåtslageri, en ny smedja och en stor verkstadssal. Allt gick för högtryck, under endast ett års tid levererades 200 större och 150 mindre torvverk. Kontakterna med bränsleindustrin ledde i sin tur till en tillverkning av krossar och sorteringsmaskiner för kol och koks. Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB i Svedala klarade sig bra, på grund av sin breda och anpassningsbara produktion.

Mitt under brinnande krig, år 1916, firades Åbjörn Andersons 70-årsdag med pompa och ståt. Under högtidliga former avtäcktes på fabriksgården en byst av den store grundaren, med devisen "Arbetet adlar mannen" inristad på sockeln. Samma år skedde också

en annan förändring - Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB överlät rörelsen med all dess fasta och lösa egendom till Aktiebolaget Åbjörn Anderson, som bildats av det förra bolagets aktieägare och deras anhöriga. Att det nya namnet var mera lätthanterligt var kanske av underordnad betydelse, den egentliga anledningen var att företagets grundare vid 70 års ålder insett att det var dags använda vinsterna till en utökning av aktiekapitalet. Företagets ekonomi stärktes och vid krigsslutet 1918 hade aktiekapitalet i det nya bolaget stigit med 50 procent på två år.

Det fanns förvisso anledning till fest och 1917 var det dags igen när företaget firade sitt 50-årsjubileum, räknat från dess egentliga begynnelse i Håstad 1867, som samtidigt blev ett 35-årsjubileum för dess tid i Svedala. Sedan 1882 hade gjuteriets kapacitet per vecka ökat från 10 ton till 75-100 ton, tomtytan hade ökat från 5800 till 30300 kvadratmeter, byggytan under tak från 860 till 11000 kvadratmeter och kapaciteten i hästkrafter från 15 till 600.

Antalet anställda hade tiodubblats. I verkstadspersonalen fanns många veteraner och vid jubileumshögtiden hade landshövdingen infunnit sig för att till dessa utdela Patriotiska Sällskapets medaljer, i skiftande valörer alltefter tjänsteår. Sammanlagt 52 medaljer utdelades, ungefär en sjättedel av verkstadspersonalen kunde således räkna sig till företagets trojänare. Här fanns så gott som alla yrken i verkstaden representerade, inte endast verkmästare, gjutare eller kärnmakare, utan också sådana yrken som portvakt och grovarbetare. Äldst i tjänst var givetvis den förutnämnde svarvareförmannen Nehlin, med 38 år på företaget. Åtta medaljörer hade varit på företaget i över 30 år och 15 i mellan 25 och 30 år. De övriga medaljörernas tjänstgöring varierade från 17 till 24 år. Åldersskillnaderna var stora, den äldste var född 1848 och den yngste 1879.

Kriget led mot sitt slut och verkstadsföretaget i Svedala hade inte endast överlevt, utan till och med utvecklats under krigsåren. I slutet av kriget hade man uppfört ett nytt tackjärnsgjuteri, varvid det gamla blev stålgjuteri.

Mycket av framgångens ära kunde tillskrivas Nils Fredriksson. Men i nästan högre grad än sin chef hade denne också haft en mängd kommunala uppdrag, trots att han ofta var borta från Svedala. Han blev ordförande i municipalstämman 1902 och 1908 även i municipalfullmäktige, han var dessutom också ledamot i hälsovårdsnämnden och i församlingens skolråd. Han hade också varit med om att bilda Svedala Föreläsningsförening och varit dess ordförande fram till 1912. Som om han inte hade nog att göra var han också ledamot av Malmöhus läns landsting 1911-1914, då han också medverkade i en utredning angående det framtida vägunderhållet. Då han invaldes i landstinget var väljarna uppdelade i tre politiska partier: moderata, frisinnade och socialdemokrater. Nils Fredriksson tillhörde inte något parti, men blev uppsatt och vald av de frisinnade - ”Detta trodde jag också skulle passa mig bäst”. Mot slutet av mandatperioden ansåg han sig vara

Nils Fredriksson. Oljemålning av Bruno Hoppe 1930.

”färdig” med politiken och avböjde återval.

Som framgått var Nils Fredriksson en hängiven förespråkare för utbildning och hade länge funderat på en utbildning för arbetsledare vid verkstäder, i likhet med tegelmästarskolan. Som medlem i Skånska Ingenjörsklubben pläderade han ständigt för en sådan. Det var i detta sammanhang som han återigen talade om ”slumpens” betydelse, på samma sätt som han gjorde det i samband med sin anställning i Svedala, som hade föregåtts av det slumpartade mötet med Anders Åbjörnsson i Kungsparken i Malmö. På våren 1916 mötte han en vän och ingenjörskollega, återigen i Kungsparken,

som klagade över att han fått ett kommittéuppdrag för mycket. På stående fot beslöt vännen att avsäga sig uppdraget och istället föreslå Nils Fredriksson, som därmed blev medlem i 1916-1917 års sakkunniga, som i sin tur ledde till en plats i den nybildade Skolöverstyrelsen. Till chef för dess yrkesskoleavdelning utsågs Nils Fredriksson, som därmed hamnade precis på den position han behövde för sina visioner. Även om han var den ende på Skolöverstyrelsen som inte var pedagog, rektor, lektor eller folkskoleinspektör, så blev han inom kort erbjuden att som undervisningsråd genomföra yrkesskolorna i praktiken. Han kunde givetvis inte tacka nej och började ett nytt liv och en ny karriär när han 1919 flyttade till Stockholm för att tillträda sin befattning. Samma år blev han ledamot i Ingenjörsvetenskapsakademien och ledamot i styrelsen för Kungliga Tekniska Högskolan.

Nils Fredrikssons nya liv bör knappast ha kommit som en överraskning för hans chef och närmaste omgivning. Han satt kvar som styrelseledamot och rådgivare i AB Åbjörn Anderson.

Epoken ”Herman”

Herman Åbjörnsson var väl inskolad efter sina 15 år i företaget. Som sin fars närmaste man efter Fredriksson blev han ansvarig inte endast för produktionen, utan också för administrationen, som en förberedelse inför den dag då allt skulle lyftas över på hans egna axlar.

Denna dag infann sig fortare än han kanske hade tänkt sig. Den 14:e mars 1922 gick Åbjörn Anderson ur tiden, 76 år gammal, 55 år efter det att han övertagit smedjan i Håstad och 40 år efter sin etablering i Svedala.

Åbjörn Anderson. Oljemålning av Bruno Hoppe, 1922.

Herman Åbjörnsson, nu 38 år gammal, blev hans självklare efterträdare som verkställande direktör, men motsvarade inte på något sätt den annars så vanliga nidsbilden av chefens son som bortskämd och oduglig. Han var med all sannolikhet fostrad till sin uppgift med fast hand, med sådana som Fredriksson, Härstedt och Bern vid sin sida. Han hade också lärt sig värdet av de kunskaper och erfarenheter som fanns på verkstadsgolvet.

Fredsslutet 1918 blev inte den återhämtning för Europas ekonomi som många längtat efter. Världen hade aldrig förr upplevt ett så förödande krig och inte heller visste man hur krigsslutet och återuppbyggnaden skulle hanteras. Stora delar av Europa låg i ruiner och förloraren Tyskland pålades ett förödande krigsskadestånd som hämmade landets återuppbyggnad. Den tidigare industriella stormakten plågades av politisk och ekonomisk villervalla. Ryssland hade med revolutionen och det efterföljande inbördeskriget också försvunnit som marknad.

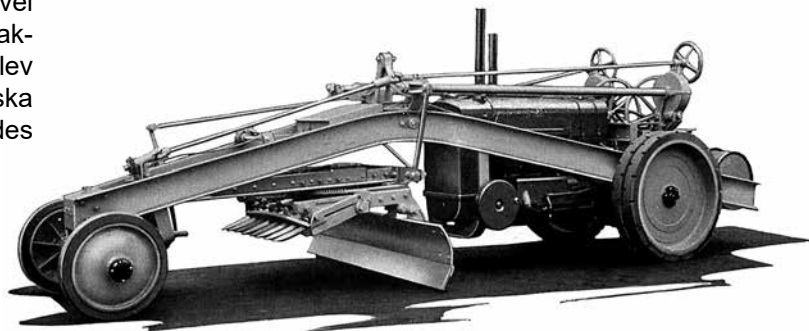
Men kampen om segern på slagfälten hade också varit en teknologisk kamp. Segrarmakterna inledde en omvandling av den militära tekniken till civil produktion. AB Åbjörn Andersons verkstäder och personal stod helt oskadda, till skillnad från många företag på kontinenten. Det gällde att utnyttja situationen och finna nya användningsområden för sin breda produktion.

Elektriciteten och förbränningsmotorn var nu på väg att konkurrera ut både hästar och ångmaskiner. Bilen var inte längre en lyxartikel för ett fåtal. Den amerikanska serietillverkningen hos framför allt Ford gjorde bilarna ekonomiskt överkomliga för allt fler. T-Fordarna blev något av ett genombrott och åtföljdes av andra bilmärken.

Med den ökande biltrafiken följde kraven på fler och bättre vägar. Decennierna efter Första Världskriget var en period med ett ständigt vägbyggande i Sverige och Europa. Nu krävdes rationella metoder och ny teknik. Verkstäderna i Svedala producerade sedan länge den maskinpark som krävdes för en storskalig utbyggnad och totalrenovering av vägnätet. I likhet med tegelbruken och torvindustierna kunde man leverera allt som behövdes. Man hade även kapacitet och kompetens för utveckling i takt med nya tekniska krav.

Grunden för hela detta sortiment var stenkrossarna, en väletablerad början. Bildäck-
en krävde dock mera finkrossade vägbeläggningar. Detta ledde till konstruerandet av ”Svedala fintugg”, en krossmaskin som lämnade en jämn grov, ”icke-skärvig” produkt. Maskinen arbetade med minsta möjliga mjölbildning, vilket uppnåddes genom att stenen utsattes för ren sönderklämning, utan någon gnidrörelse. Med kraven på olika grovlekar hos vägmaterialet följde även tillverkning av elevatorer och sorterare i olika kombinationer. Man tillverkade också stationära stenkrossar för större makadamfabriker, med alla maskiner som därtill hörde.

Svedala motorväghyvel typ AB, med Boforstraktor, en maskin som blev en vanlig syn på svenska vägar. Den utvecklades ständigt genom åren.

Hos AB Åbjörn Anderson konstruerades sedan motoriserade vältar, vägrivare och väghyvlar, framför allt de senare gjorde namnet Svedala synligt på vägarna, motorväghyveln typ "AB" blev något av en klassiker. Sortimentet innehöll även mindre väghyvlar, vägladdar, vägskrapor och hjulskopor för antingen häst- eller traktoranspanning. En rad olika lastningselevatorer konstruerades, tillika stenstötningsmaskiner och senare även asfaltsprutor, asfaltgrytor, asfaltförvärmare och hela asfaltverk.

Betongen blev ett allt vanligare byggnadsmaterial. Följden blev att AB Åbjörn Anderson också här såg en ny marknad och började tillverka betongblandare, med ständiga konstruktionsförbättringar. Även om betongblandare enligt det så kallade kubsystemet blev något dyrare än andra system så blev det istället desto mera effektivt, vilket visade att AB Åbjörn Anderson inte alltid ville vara billigast, utan hellre bäst. Från tegelframställningen hade man tillverkningen av grävmaskiner, som nu med olika modifieringar också blev användbara vid vägbyggen och grustäkter.

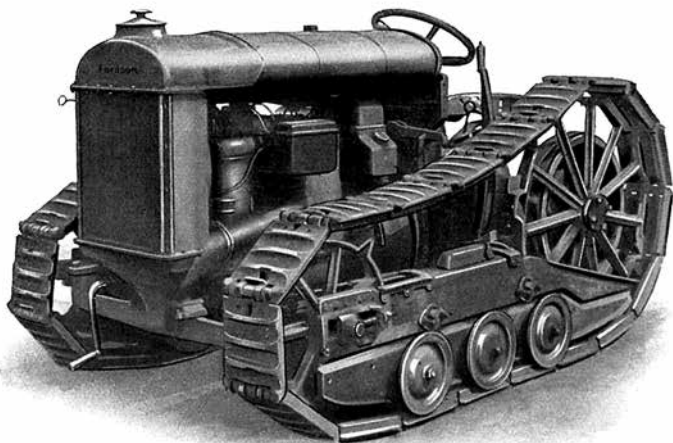
Vid nyanläggning av vägar och andra schaktningsarbeten krävdes grävmaskiner som

Lastelevator i arbete utanför Café Continental på Storgatan i Svedala, någon gång på 1930-talet. Till vänster står maskinföraren vid vägkassan, Gunnar Persson.

kunde arbeta på lös och okänd mark. Därför började dessa maskiner att förses med särskilda gångmattor, en typ av fordon som på engelska kallades "cater-pillars", men som i Sverige fick namnet "krypkedjor". År 1924 övertog AB Åbjörn Anderson ensamt tillverkningen av en beprövad amerikansk cater-pillar den så kallade "Krypkedje-Fordson". Därefter började man också tillverka krypkedjor av så kallad självbärande typ, bland annat en Fordson-traktor med grävskopa. En bild av polarforskaren Amundsen framför en Krypkedje-Fordson blev god reklam.

Företaget utvecklade ett stort sortiment av olika krossnings- och pulvriseringsmaskiner. Här fanns krossar för kalksten, karbid, skiffer, fältspat, kvarts, kol, koks och än mera sofistikerade varianter med maltrummor av porslin, alla kombinerbara med tillhörande sorteringsmaskiner och elevatorer. Det pågick ständiga förbättringar och anpassningar av de torkanläggningar och transportapparater som en gång fått sin början inom tegel- och torvindustrin. AB Åbjörn Andersson blev en allt större tillverkare av industri-maskiner för andra specialindustrier.

Krypkedje-Fordson

Tillverkningsprocedurerna utvecklades ständigt. Stenkrossarna krävde ett hårt och segt gjutgods, så även tegelmaskinerna, bland annat valsarna på dessa. På tippvagnarna var hjul och lager viktiga detaljer. Denna särskilda uppmärksamhet på gjutgodsets kvalitet hade lett till en annan specialitet inom tillverkningen, i form av kokillhårdade rollvagnshjul och rullager, med eget patent, samt tillverkning av högt utvecklade eldstadsroster. De speciella hjulen och lagren hade levererats i hundratusental.

Det nya stålgjuteriet hade blivit ett stort steg framåt för gjuteriprodukterna. Trots tackjärnsgodsets förträfflighet tillgrip man nu allt mer det dyrare stålgodset, som återigen visade att kvalitetskraven kom före priset. I stålgjuteriet tillverkades nu stålgods av "alla önskade slag", från det mjukaste till det hårdaste kolstål i olika legeringar med mangan, krom och nickel, inte endast för eget behov utan även för andra industrier.

AB Åbjörn Anderson blev känt för sina höga kvalitetskrav och stora kunnighet, tillsammans med sin mångsidighet och uppfinningsrikedom, så även för sin tillverkning av

olika specialmaskiner och hela specialanläggningar. Det sades att företaget hade som en ”specialitet att tillverka sådant, som icke låter specialisera sig”.

Mänskliga resurser

År 1932 firade AB Åbjörn Anderson sitt andra 50-årsjubileum. Kanske var jubileet också en form av räkenskap för Herman Åbjörnsson, efter hans tio första år som sin fars efterträdare. Hans början som verkställande direktör hade varit strävsam, 1920-talets första år hade varit dåliga år i världsekonomin. Företagets finanser vid jubileet 1932 kunde dock beskrivas som goda, med tanke på börskraschen i New York 1929 och efterföljande ekonomiska depression. Aktiekapitalet hade ökat, men marginellt, från 1 575 000 kronor år 1918 till 1 600 000 kronor år 1931.

Arbetarrörelsen hade nu fått nationell makt och landet hade en socialdemokratisk statsminister. Den kvinnliga rösträtten var införd och arbetarrörelsen hade blivit en maktfaktor inom både företaget och kommunpolitiken. Arbetsnedläggelser förekom på AB Åbjörn Anderson, men i de flesta fall hade dessa ett samband med konflikter på andra håll, utanför företaget. Endast vid ett tillfälle, år 1920, berodde arbetsnedläggelsen på förhållanden just i Svedala. Då konjunkturen hade blivit sämre hade löneökningarna uteblivit. Efter förhandlingar och olika eftergifter, från såväl arbetsgivare som anställda, hade man kommit överens om vissa lönereduktioner.

I förhandlingarna hade arbetsgivaren kunnat påpeka sina tidigare tillmötesgåenden mot de anställda. Under krisåren 1917-1920 hade arbetarna bildat en ”mathållningsförening” och företaget hade bidragit med hyresbidrag och rörelsekapital, som efterskänktes då föreningen upplöstes. Företaget hade även varit bland de första som 1917-1918 anslutit sig till Sveriges Privatanställdas Pensionskassa, varvid företaget åtagit sig att betala halva premiekostnaden och eventuella retroaktiva avgifter.

Företaget hade också både köpt och byggt ett antal bostäder som uthyrdes billigt till en del av de anställda. För de som ville skaffa sig ett eget hem hade företaget bidragit med lån på upp till 90 procent av fastighetsvärdet, förutom att det också kunde erbjuda billiga tomter, och många anställda hade utnyttjat dessa möjligheter.

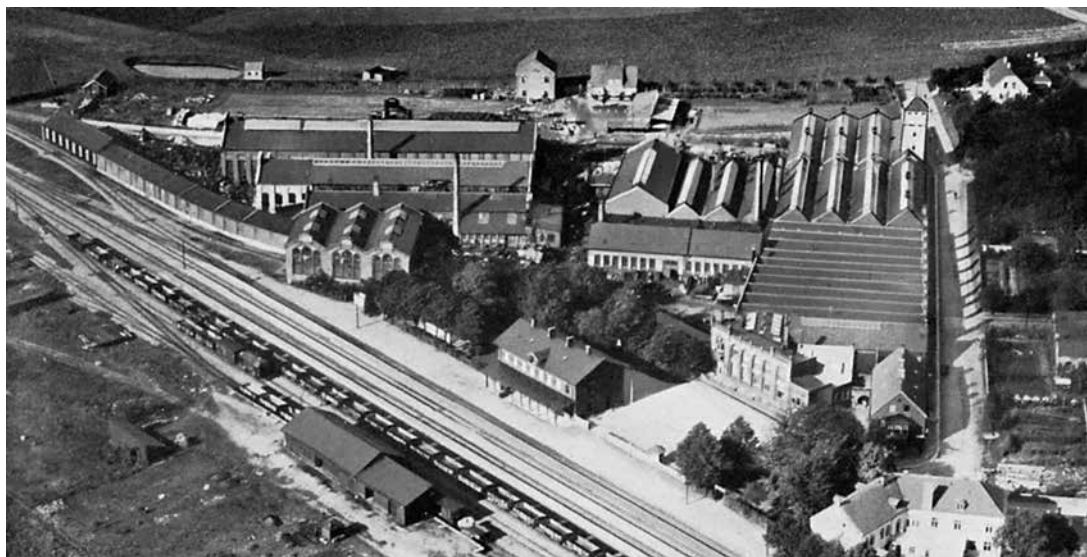
Detta var på torrdassens tid och många arbetare hade inte ens rinnande vatten i sin bostad. Ungkarlarna hyrde ofta ett litet kallt vindsrum som gjorde skäl för tillägget ”utan bekvämligheter”. Att vara ”inneboende” kunde begränsa sig till en bäddplats. Ett varmt veckobad var för många en lyx. Åren 1928-1929 uppförde företaget därför ett personalhus inom verkstadsområdet för sina anställda. Här inrymdes omklädningsrum, tvättrum, bastu och ett antal karbad, dessutom en stor sal som i vardagslag användes som matsal, men som också kunde användas för möten, filmföreläsningar, festligheter och annat.

Personalhuset, till vänster, med "vakten" till höger. Däremellan grinden mot Stenbocksgatan utmed verkstadsområdets västra sida.

Sedan 1917 hade representanter för bolagets arbetare "vid ofta upprepade tillfällen" inbjudits att delta i överläggningar om bolagets olika angelägenheter, för att "främja den inbördes förståelsen och ett gott samarbete". Detta var dock ingen "facklig representation" i nutida bemärkelse, utan mera ett tillmötesgående från företagsledningens sida, som en inbjudan till dialog och gemenskap, något som vid denna tid var långt ifrån självklart på många andra företag. Även om arbetarnas representanter endast fick framföra sina "önskemål" så fanns här dock möjligheter att undvika de konflikter som hade sitt ursprung i missförstånd och lösa rykten.

Denna inbjudan till delaktighet och förtroende för de anställda fick en ny markering

Flygfoto av verkstadsområdet 1929. Överst i bild ses personalhuset och "vakten".

år 1931, då en liten del av de nya aktier som utfärdades detta år delades ut till ”vissa av bolagets mest förtjänta befattningshavare”. Om någon beförde att Åbjörn Anderson skulle vända sig något varv i sin grav så fanns det ingen anledning till oro, familjebolaget stod orubbat med sin överväldigande aktiemajoritet. Med utdelningen av dessa små aktieposter kunde man visa att den som var trofast blev något mer än anställd, han blev också aktieägare.

Vid det ”andra” 50-årsjubileet 1932 var det återigen dags för utdelning av Kungliga Patriotiska Sällskapets medaljer i olika storlekar. Antalet anställda hade nu ökat till femhundra. Av dessa medaljerades 109 män och en kvinna. Fem av de anställda hade varit på företaget i 44 år, däribland ingenjören Olof Larsson, av de övriga fyra var en verkmästare, en kärnmakare, en filare och en smed. 19 hade varit anställda i mellan 35 och 42 år och 37 i mellan 25 och 34 år, de resterande hade varit anställda i mellan 18 och 24 år. Här fanns återigen hela företagets spektrum av yrken, bland de mera udda kan nämnas en taktäckare.

Herman Åbjörnsson fanns inte på listan över medaljerade trojänare, trots att han, med sina 28 år i företaget var kvalificerad för en plats. Han blev en lika viktig person i

Smeder och andra hantverkare hos AB Åbjörn Anderson, någon gång på 1930-talet. Endast ett fåtal är kända till namnet.

företagets historia som sin far som grundade det och Nils Fredriksson som ledde det in i den andra industriella revolutionen. Herman Åbjörnsson förvaldade och utvecklade detta arv. Det var också under hans tid som företaget befäste sitt världsrykte, med krossmaskinerna som något av ett signum. Sedan företaget hade förlorat sin ryska marknad gjorde Gustaf Bern redan under 1920-talet långa affärsresor till Indien och Sydafrika. "Svedala" blev ett begrepp över hela världen, varhelst det talades om gruv- och krossmaskiner.

Herman Åbjörnsson har blivit en av de stora profilerna i Svedalas historia, för många svedalabor blev han rätt och slätt "Herman". Han var synlig och välbekant för alla och fortsatte sin fars vana att nästan dagligen göra sina rundor på verkstaden. Vid viktiga eller svåra moment i produktionen försökte han också själv vara på plats, om det så var vid en gjutning mitt i natten, en typ av verkställande direktör som även i hans egen tid var ovanlig. I företagets badinrättning tog han sitt veckobad tillsammans med sina anställda.

Herman Åbjörnsson, 60år gammal.
Oljemålning av Jonas Åkesson 1944.

I likhet med oss alla hade hans personlighet sina speciella särdrag och i hans egen-
skap av direktör blev mycket av det han sade eller gjorde återberättat. Alla små historier
om "Herman" blev en del av Svedalas folklore, deras huvudsakliga innehåll var hans
sparsamhet och "ekonomiska" sinnelag. Ett lite förstrött påpekande som: "Ta vara på
den skruven, den är värd en tolvskilling" hade kanske passerat utan kommentarer om det
inte hade kommit från just "Herman". I efterkrigstidens ökande välbefinnande och överflöd
glömde många att "Herman" sett svåra tider, han hade lärt sig att de små utgifterna är
minst lika viktiga som de stora inkomsterna. Historierna kring "Herman" var dock aldrig
ondskefulla, utan oftast berättade med ett godmodigt leende.

Herman Åbjörnsson hade lett företaget genom världskrig, kristider och konjunktur-
ernas upp- och nedgångar, fram till det företag med världsnamn som stod berett för nya
utmaningar efter Andra Världskriget. Herman Åbjörnssons tid som direktör har blivit en
epok i Svedalas historia. För många gamla svedalabor har uttrycket "på den gamla goda
tiden" blivit liktydigt med "på Hermans tid".

Efter kriget

På dagen 50 år efter det att han började sin anställning på Åbjörn Andersons Mekaniska
Verkstads AB höll Nils Fredriksson ett föredrag i Bökeberg, den 25:e augusti 1943. Sve-
dala Föreläsningssällskapet stod för tillställningen. Han avslutade med att han nu ansåg
sin verksamhet i bolaget som "väsentligen avslutad", även om han satt kvar som dess
styrelseordförande.

Detta var mitt under brinnande krig. När freden äntligen kom 1945 tog hela den
industrialiserade världen fart, med segrarmakten USA som anförare. En stor del av Eu-
ropa låg sönderbombad, men återuppbyggnaden fick full fart. Den amerikanska indu-
strin kunde nu ställas om till fredsproduktion, samtidigt som dess tekniska utveckling
hade fått skjuts av kriget som också denna gång hade varit en teknologisk tävling. Krigets
kamp om en militär slutseger förbyttes i en hårdnande industriell konkurrens.

AB Åbjörn Anderson i Svedala hade dock en konkurrensfördel, dess verkstäder, ma-
skiner och personal stod även denna gång helt oskadda vid krigsslutet. Förutom kross-
maskinerna växte marknaden för de olika vägmaskinerna i takt med utbyggnaderna och
förbättringarna av det svenska vägnätet. Bilismen ökade och man såg en framtid där
bilen skulle bli en självklar och nödvändig ägodel i varje familj.

En ingenjör för den nya tiden hade blivit anställd 1942 och när denne senare gifte sig
med Herman Åbjörnssons dotter blev han också en del av familjebolaget. Han hette Ed-
vin Dalin och var född i Burlöv 1903. Efter sin examen från Kungliga Tekniska Högsko-
lan 1932 hade han arbetat som lärare vid Tekniska Gymnasiet i Malmö 1932-1933. Efter

specialstudier i Tyskland hade han varit anställd vid Manufakturaktiebolaget i Malmö och Svenska Metallverken i Västerås. Edvin Dalin hade således en god utbildning och mångsidig erfarenhet när han knöts till AB Åbjörn Anderson 1942, som direktörsassistent.

Åren efter krigsslutet blev goda tider för AB Åbjörn Anderson, men i ett föredrag 1948 manade Nils Fredriksson till försiktighet och besinning. Med hjälp av långa jämförelser bakåt varnade han för att allt kunde bli som den under svårartade nedgången på 1920-talet:

"Man kan fråga sig om det skall gå på liknande sätt nu efter den våldsamma stegringen under de senaste åren. Det är svårt att profetera. Världsläget är ju f.n. mer än ovanligt osäkert. Utvecklingen kan väl för övrigt ej förtgå i det oändliga. Ett bakslag kan komma ganska snart. Men vi få väl hoppas, att det alljämt skall lyckas ledningen att lotsa företaget genom mötande svårigheter, nu och i fortsättningen så väl som förr."

(Fredriksson, 1948, sid. 12)

Med talet om det osäkra världsläget syftade Fredriksson förmodligen på den politiska och ekonomiska "järnridå" som delat Europa, som en följd av det "kalla" krig som uppstått mellan de två stora segrarmakterna.

Vad Nils Fredriksson inte nämnde var de underhandlingar som försiggick. Konkurrensen från framför allt USA tedde sig allt mera övermäktig. I Svedalas produktion av stenkrossar ingick inte så kallade konkrossar. Företagsledningen hade sett hur efterfrågan på just denna typ av krossar stigit brant efter krigsslutet och insett hur ofrånkomligt det var att komplettera sin egen tillverkning med sådana. Men det gällde att agera snabbt, snabbare än konkurrenterna. Man hade inlett byggandet av ett nytt stålgiuteri som så småningom måste fyllas med en lönsam tillverkning. Konkrossar var komplicerade konstruktioner och man insåg att det skulle bli mera fördelaktigt att ta upp en licenstillverkning av ett välkänt och utprovat fabrikat. Därmed skulle man undvika dryga konstruktions- och experimentkostnader, samtidigt som man vann dyrbar tid. Den förnämsta och modernaste konkrossen var "Hydrocone-krossen", konstruerad av Allis-Chalmers Mfg. Co, en amerikansk företagsjätte, med säte i Milwaukee, Wisconsin.

AB Åbjörn Anderson skrev ett licensavtal med Allis-Chalmers. Därmed hade man fattat ett avgörande som skulle få stora efterverkningar. Licenstillverkningen för Allis-Chalmers startade 1949 och omvärlden bör ha ställt frågan hur det kom sig att det stora Allis-Chalmers fastnat för just Åbjörn Anderson i Sverige. Det svenska stålet var förvisso berömt, så även Åbjörn Andersons stenkrossar, men det officiella tillkännagivandet återgav inte hela sanningen. Det amerikanska företaget stod utanför en marknad som förväntades expandera, nämligen länderna bakom den nyligen nerdragna järnridån, framför

Nils Fredriksson i Svedala kyrka, vid företagets 75-årsjubileum. Den gamle ingenjörrens kunskapshunger var fortfarande gränslös, på äldre dagar intresserade han sig allt mer för religiösa frågor.

allt då Sovjetunionen. Det stora industriella språng som inletts av Josef Stalin före kriget förväntades nu ta ny fart. Därmed kunde företaget i Svedala, i det officiellt neutrala Sverige, genom sin licenstillverkning bli den "bro" som Allis-Chalmers behövde för att bakvägen ta sig in bakom järnridån.

Skördetider

Allis-Chalmers blev inte besvikna, så inte heller AB Åbjörn Anderson, vars höga kvalitet och tillförlitlighet ledde till andra licenstillverkningar i Svedala av Allis-Chalmers produkter.

Det började bli dags för direktörsassistenten att bli verkställande direktör. Som en övergångsprocedur blev Herman Åbjörnsson år 1951 vice verkställande direktör och Edvin Dalin verkställande direktör. Övergången verkställdes helt året efter då den förre gick i pension, en välförtjänt sådan, eftersom han aldrig någonsin tagit semester. Han behöll dock sin plats i styrelsen. Herman Åbjörnsson hade då arbetat på företaget i 48 år, varav 30 år som dess verkställande direktör. Företaget var 70 år gammalt (eller 85, med åren i Håstad inräknade), men hade under alla dessa år endast haft två chefer - far och son.

Många svenskar anser att 1950-talet var goda tider, vilket också stämmer väl för AB Åbjörn Anderson. Antalet anställda uppgick 1951 till 573 och företagets omsättning uppgick till 18 miljoner. Det nya stålgjuteriet stod färdigt 1952 och 1954 togs en ny monteringshall i bruk. Året efter inrättades en särskild exportavdelning. Ett dotterbolag i Norge grundades 1959, A/S Åbjörn Anderson-Svedala.

Tekniken utvecklades ständigt, men gjutningen förblev ett skådespel, fyllt av ljuseffekter.

Sons årsomsättning talade sitt tydliga språk, 1961 hade den stigit till 30 miljoner, från 18 miljoner 10 år tidigare.

Som en följd av den nya tidens allt mera komplicerade teknologi tedde sig det lärlings-system som länge praktiserats allt mera otidsenligt. Den äldre arbetsstyrkan kunde inte tjäna som läromästare för framtidens maskinteknik. År 1952 startade därför AB Åbjörn Anderson sin egen företagsskola, en intern yrkesskola med inriktning på företagets egen

År 1959 dog Nils Fredriksson, 89 år gammal, efter 66 år på företaget och efter att under sina sista år ha fått uppleva hur AB Åbjörn Anderson gått mot nya höjder. Herman Åbjörnsson blev hans efterträdare som styrelseordförande, där även Herman Härstedt fanns kvar sedan 1922, nu 79 år gammal. Hans bror Axel Härstedt hade också arbetat på företaget, som verkmästare och ledare för tillverkningen av vägmaskiner. Dennes son, Gunnar Härstedt, blev nu exportchef.

Framgångarna med kross- och siktmaskinerna, med eller utan licenstillverkning, medförde att vissa delar av tillverkningen renodlades på 1950-talet, på bekostnad av att andra tidigare framgångsrika verksamheter gradvis gick tillbaka. Den sista kursen på tegelmästareskolan gick ut 1960, medan Försökstegelbruket fortsatte sin verksamhet. AB Åbjörn Ander-

Gjutarna, som arbetade i företagets "klappande hjärta", var och förblev en skicklig och stolt yrkesgrupp. Här en grupp tackjärnsgjutare år 1969. I bakre raden står från vänster: Anton Hellberg, Martin Claesson och Nils Sjöberg. I mittraden står: Magnus Andersson, Arthur Hägg, Harry Jönsson och Gunnar Boklund. I främre raden står: Alvin Fredriksson, Axel Andersson, Erik Karsten, Gösta Larsson, Frans Olsson, Alve Gustafsson, Harry Strandberg, Gunnar Persson, Gunnar Söderström, Hans Linde och Thore Jönsson.

produktion. Teoretiska studier på skolbänken varvades med praktik i verkstäderna. Utbildningen var på tre år och huvuddelen av eleverna började i tonåren. Intagningen var på mellan 10 och 15 elever per år. Företagsskolan fick ett gott rykte även utanför Svedala. 10 år efter starten var ungefär 60 procent av eleverna kvar i företaget, att 40 procent fick anställning på andra företag visade hur eftertraktade eleverna var. År 1963 kom Företagsskolan upp ur källaren till nya moderna lokaler. Utbildningen var en provkarta på nästan alla befattningar i verkstäderna och några elever läste vidare till ritare eller konstruktörer. De flesta blev naturligtvis yrkesarbetare inom produktionen, där särskilt det ökande behovet av montörer tillgodosågs genom denna interna utbildning. Trots uppdelningar och specialiseringar i utbildningen fick eleverna en bred bild av företagets hela produktion. Detta var en skola som förverkligade Nils Fredrikssons visioner.

Företagsskolan i nya, moderna lokaler. Eleven Rolf Dahlén domonstrerar en modell av ett gummivalsverk tillverkat av elever på skolan under överinseende av yrkesläraren Erik Danklev.

Svedala-Arbrå AB

Kring 1960 hade Europa definitivt hämtat sig efter Andra Världskriget. Med den hårdnande internationella konkurrensen och de ökande tillverkningskostnaderna stod AB Åbjörn Anderson inför valet att antingen utvidga på egen hand eller gå samman med någon av sina konkurrenter.

En av konkurrenterna var ett något mindre företag i Arbrå, vars produktion i mångt och mycket var identisk med produktionen hos AB Åbjörn Anderson. I Arbrå, som ligger i Hälsingland, hade man börjat tillverka stenkrossar 1930 och därefter även, i likhet med AB Åbjörn Anderson, olika sorteringsverk. Tidigare hade man i Arbrå också tillverkat lantbruksmaskiner och, som en specialitet, snöplogar. Företaget hade även mottagit en del specialbeställningar, däribland utrustning till vattenkraftverk. Dessutom visade

ägarskapet likheter med det i Svedala, familjen Bremmer var Arbrås motsvarighet till Åbjörn Anderson och hans familj. Antalet anställda i Arbrå uppgick till cirka 400, årsomsättningen var 26 miljoner.

I början av 1960-talet upprättades kontakter mellan Svedala och Arbrå, som övergick i förhandlingar om ett samgående. Sammanslagningen skedde 1963, då Arbrå Verkstads AB och AB Åbjörn Anderson beslutade att ”samverka i koncernförhållande”. De två företagen fortsatte som separata bolag, men marknadsförde sig som Svedala-Arbrå. Avsikten var att få till stånd en uppdelning av tillverkningen med större serier vid de olika anläggningarna, med lägre tillverkningskostnader som följd, allt för att kunna hävda sig på den hårdnande internationella marknaden. Försäljningen skulle ske genom huvudkontoret i Svedala, där även exportavdelningen fanns.

Det totala antalet anställda i den nybildade ”koncernenheten” uppgick nu till 1300 personer och årsomsättningen till 60 miljoner. Aktiekapitalet höjdes från 3,2 miljoner till 4,8 miljoner. Järngjuteriet i Svedala sysselsatte 50 man och stålgjuteriet 125 man. Produkterna var uppdelade på fyra avdelningar som var och en hade fått namn i form av initialerna för legendariska ingenjörer i företagets förflutna:

Avdelningen för kross och sorteringsmaskiner hade beteckningen ”JE”
(John Ericsson).

Avdelningen för vägmaskiner hade beteckningen ”HH”
(Herman Härstedt)

Avdelningen för maskiner för gummiindustrin och packningsmaskiner hade beteckningen ”ER”
(Emil Ringmarck)

Avdelningen för tegelmaskiner hade beteckningen ”GB”
(Gustaf Bern)

I en nyinrättad liten avdelning började man med hålkortsarbete och automatisk databehandling (ADB).

Under 1960-talet fortskred utvecklingsarbetet inom Svedala-Arbrå, med gradvisa förbättringar. Det byggdes en ny måleriverkstad i Svedala och en ny plåtverkstad i Arbrå. Det enda orosmolnet blev den stora eldsvådan på Försökstegelbruket den 25:e maj 1965, den största eldsvådan i ortens historia. Tegelbruket brann ner till grunden, men återuppfördes, med nya moderna byggnader. Inför högertrafikomläggningen 1967 fick Arbrå nytta av sitt goda rykte som snöplogstillverkare, då man fick leverera merparten av de nya ”spegelvända” snöplogarna till Vägverket, kommunerna, SJ och Försvaret.

Vid mitten av 1960-talet sökte sig Svedala-Arbrå in på nya marknader, med tillverk-

ning av kvarnar och andra produkter för malning och homogenisering av hushållssopor. Syftet var att underlätta kompostering och göra stinkande soptippar till grönskande kullar. Då oljepriserna senare steg utvidgades användningsområdet för kvarnarna till att upparbeta brännbara restprodukter till fast bränsle.

År 1969 slutade Edvin Dalin som verkställande direktör, som den tredje av direktörerna på grundarens släkträd. Han efterträddes 1970 av Gunnar Bremmer från Arbrå. Samma år fusionerades AB Åbjörn Anderson och Arbrå Verkstads AB, vilket innebar att de båda bolagen slutligen slogs ihop till en juridisk enhet, med namnet Svedala-Arbrå AB. Därmed försvann också Åbjörn Anderson från företagets namn. Att en epok nått sitt slut underströks också av att Herman Härstedt samma år gick ur tiden.

Edvin Dalin, 60 år gammal.
Oljemålning av Jonas Åkesson, 1963.

Den amerikanska resultatenheten

Det gick bra för Svedala-Arbrå AB, vilket bland annat ledde till att Svedala-Arbrå GmbH bildades 1971 i Västtyskland, världskrigets förlorare hade nu blivit en av Europas stora

industrinationer. De licenstillverkade konkrossarna var en viktig orsak till framgångarna och såväl Allis-Chalmers som Svedala-Arbrå AB hade varandra att tacka för det goda resultatet. Förhandlingar inleddes för att finna former för ett närmare samarbete mellan de båda företagen, vilka ledde till att Allis-Chalmers 1971 köpte en tredjedel av Svedala-Arbrås aktiekapital. I Svedala uppfattades detta som att ”fönstret mot världen öppnades på allvar”. Året efter levererades den 1000:e Hydrocone-krossen från Svedala, samma år som Försökstegelbruket lades ner, efter en gradvis tillbakagång för tegelmaskinerna i sortimentet. Lönsamheten fanns i en åtstramad produktion, med tonvikt på krossmaskiner.

År 1973 investerades i en ny ljusbågsugn för stålgyteriet. Då uppfördes också en ny byggnad med smälthall, gjuterikontor och laboratorium. Svedala-Arbrå blev allt mera attraktivt för amerikanerna och Allis-Chalmers erbjöd sig att köpa återstoden av Svedala-Arbrås aktier.

Väghyvlarna från Svedala blev en försäljningssuccé under efterkrigstiden. Med den åtstramade inriktningen mot gruv- och krossmaskiner fick tillverkningen av vägmaskiner en allt mera underordnad betydelse i företagets produktion. Den sista väghyveln levererades 1976 och man kunde då summera över tusen sålda maskiner.

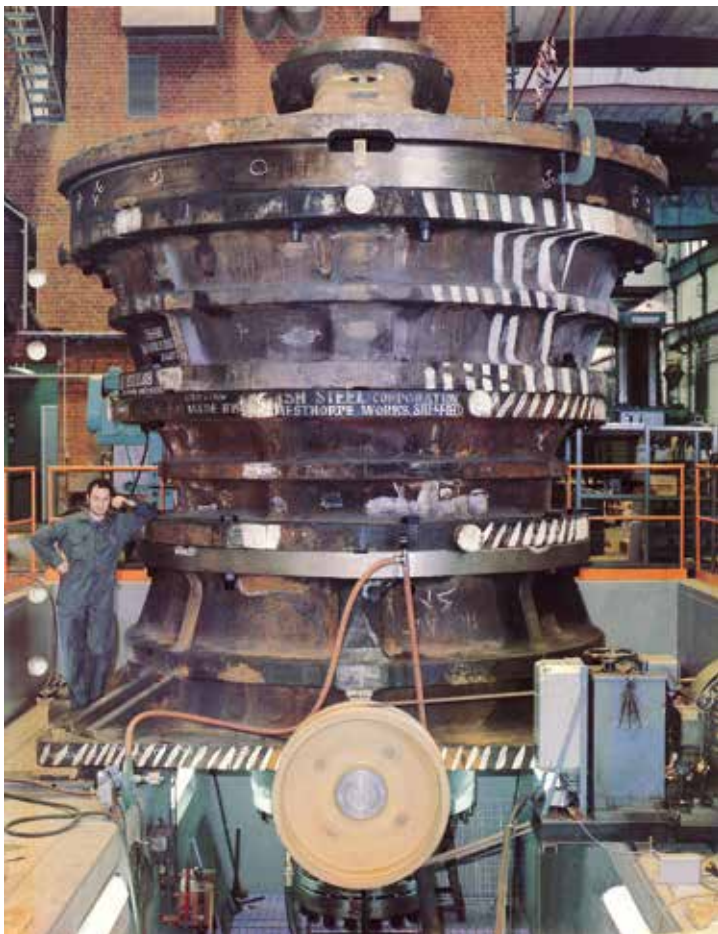
I december 1974 hade de resterande två tredjedelarna av aktierna i Svedala-Arbrå AB sålts till Allis-Chalmers, som därmed ägde 91 procent, de resterande nio procenten inköptes senare. Säljare av aktierna var 165 privatpersoner, varav huvuddelen var ättlingar till dem som ursprungligen satsat pengar i Svedala- och Arbråföretagen. Andra säljare var Svedala Kommun och Lunds Universitet.

Därmed upphörde Svedala-Arbrå AB att vara ett familjebolag.

Det upphörde också att vara ett svenskt företag. Svedala-Arbrå AB var nu ett helägt dotterbolag till Allis-Chalmers Corporation, som var noterat på New Yorkbörsen, hade 27 440 anställda och en årsomsättning på cirka 5,5 miljarder kronor. Denna jättekonscern var uppdelad i ett antal sektorer som bestod av ett antal divisioner som bestod av ett antal resultatenheter. Åbjörn Andersons livsverk hade blivit en amerikansk resultatenhet.

Framtidstron förstärktes av att Svedala-Arbrås export samma år för första gången översteg 50 procent av omsättningen. Oljekrisen detta år gav dock anledning till besinning. Beställningarna minskade och en lågkonjunktur tycktes närma sig, men Svedala-Arbrå klarade sig bra och efterfrågan ökade efterhand under de kommande åren. Under 1970-talets andra hälft byggdes verkstäderna ut. En ny monteringshall invigdes i Svedala och i Arbrå togs en ny monteringsverkstad och en ny plåtverkstad i bruk, likaså en ny måleriverkstad.

Med bygget av den nya monteringshallen i Svedala blev det möjligt att i de egna verkstäderna sätta samman stora Superior spindelkrossar, på licens från Allis-Chalmers, de mest sålda primärspindelkrossarna i världen. Man fick nu möjlighet att bygga krossar med totalvikter upp till 400 ton. År 1976 kunde man därmed leverera den dittills största krossen från Svedala, en Superior 54-74, som förkross för järnmalm i Grängesbergsgruvan. Krossen vägde 240 ton och hade en inmatningsöppning på 1370 gånger 3350 millimeter. Vid samma tid hade man också en order från LKAB på sex stora spindelkrossar som skulle levereras successivt under åren 1977-1980. Ordersumman uppgick till cirka 20 miljoner kronor.

Herman Åbjörnsson gick ur tiden 1976 och 1980 slutade Gunnar Bremmer som verkställande direktör. Han efterträddes av Carl Cassel. Antalet anställda uppgick samma år till 1 611 personer och omsättningen till 406 miljoner. Men en lågkonjunktur närmade sig, som slog mot hela världen, inte minst mot Allis-Chalmers. Nu krävdes en ökad effektivitet och minskning av kostnader, vilket ledde till täta omorganisationer och chefsbyten, som fortsatt sedan dess, i synnerhet i samband med ägarbyten. Även om detta till en början kändes ovant, så har det nu blivit en naturlig del av modern industriverksamhet.

Carl Cassel efterträddes 1981 av Arne Bern, son till Gustaf Bern. Lågkonjunkturen bemöttes med kostnadsreduceringar för att upprätthålla och förbättra lönsamheten, samtidigt som försäljningsinsatserna ökades på exportmarknader med bättre konjunkturer. Man firade att den 2000:e Hydrocone-krossen levererades samma år. Hundraårsjubileet 1982 firades med festmiddag för alla anställda, där direktören kunde referera till grundaren som sin morfar i middagstalet.

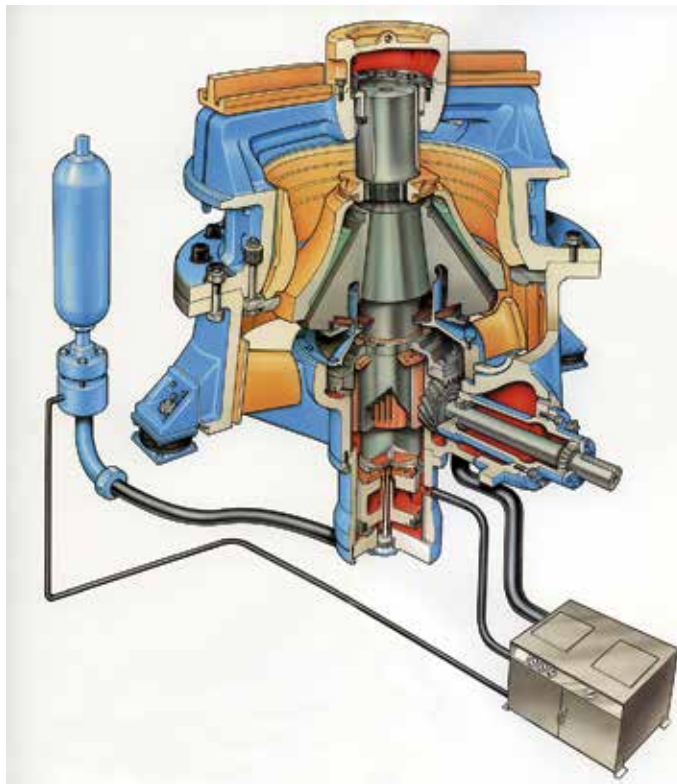
Arne Bern slutade som verkställande direktör 1983 och efterträddes av Jan Knutsson. Kampen mot lågkonjunkturen fortsatte. Nedskärningar och rationaliseringar hade gett effekt. Det beslöts att koncentrera produktprogrammet till det område som man betraktade som företagets huvudsakliga affärsidé, nämligen maskiner för gruv- och stenindustrin. Lönsamheten förbättrades markant och konjunkturen var på väg upp.

Goodbye Allis

Resultatenheten Svedala-Arbrå hade kämpat sig igenom de dåliga tiderna, med äran och lönsamheten i behåll. Det hade däremot inte dess moderbolag i Amerika. Allis-Chalmers hade börjat knaka i fogarna. Till följd av USA:s jordbrukspolitik hade luften gått ur marknaden för jordbruksmaskiner som utgjorde en stor del av tillverkningen hos Allis-Chalmers. Processen hade pågått i flera år och slog till slut hårt. År 1987 hade miljardjätten fått betalningssvårigheter och krisen blev akut. Allis-Chalmers tvingades att successivt sälja ut sin verksamhet för att få likvider att driva det som återstod. Nu skissade man på hur gruppen av ett tiotal välmående företag som tillverkade kross- och sorteringsmaskiner skulle kunna avyttras. En idé var att skapa en ny svensk koncern av företagen, där merparten av aktierna skulle säljas på börsen, men några större ägarposter skulle också erbjudas till några starka investerare. Trelleborg AB, under ledning av framgångskometen Rune Andersson, erbjöds en sådan post. Efter en kort betänketid lade Trelleborg AB ett bud till Allis-Chalmers på hela företagsgruppen. De hade samma kunder till sitt sortiment av slitskydd i gummi och plast för krossanläggningar och hade tidigare förvärvat gruvbolaget Boliden AB. Man hade stora förväntningar på en samverkan mellan sina

företag. En mindre ägarpost var inte intressant. Trelleborg AB fick sin vilja igenom.

Vid ingången av 1988 hade Svedala-Arbrå åter blivit svenskt. Efter nästan 40 år upphörde kopplingen till Allis-Chalmers. Man hade kvar den stora försäljningsframgången Hydrocone, som vidareutvecklats i Svedala och som nu bildade en stabil grund för fortsatta framgångar. Samarbetet med de övriga företagen i gruppen var också väl etablerat. Ingen uttryckte någon saknad efter det vacklande Allis-Chalmers, utan såg

Hydrocone är sedan snart 60 år en av storsäljarna från Svedala. Under dessa år har dess konstruktion ständigt varit föremål för teknisk utveckling.

Bild av Per Josefsson.

levt som en trygghet under åren med Allis-Chalmers. Samma år slutade Jan Knutsson som verkställande direktör och efterträddes av Bengt Ringström som fick befattningen "bolagschef".

Detta var en tid då datoriseringen gick allt fortare. Inom Svedala-Arbrå infördes nya datasystem, med centralisering av vissa funktioner till Svedala, som också intog den

fram emot att få bli en del av det expansiva Trelleborg AB. Gruppen av de nyförvärvade företagen döptes till Boliden Allis.

Det var en föränderlig tid inom svensk industri, då ägarstrukturerna förändrades nästan dag för dag. Kapitaltillväxten ökade och värdepapper och börsnoteringar blev intressanta inte endast för "finansvalparna", utan även för "vanligt folk". Men den nya tidens aktieägare var också mera otåligen och snabba att ta till flykten. De uppköpta familjeföretagen styrdes nu hårt av koncernledningar som ofta hade sitt säte långt från orten. Omtanken om de anställda och känslan för bygden blev därmed inte som förut. Det positiva

var dock att det nu fanns kapitalresurser även för mindre tillverkningsenheter, något som Svedala-Arbrå hade upp-

starkare positionen vid de nyordningar som nu ägde rum. Arbrå fick en markant minskning av arbetsuppgifter och det uppstod en övertalighet bland dess tjänstemän. En annan nyhet var att Trelleborg AB avsatte vinstandelar till sina anställda.

Det var som om den nya koncernen letade efter sin industriella identitet. Efter ett år som bolagschef gick Bengt Ringström i pension och efterträddes 1989 av Nils-Evert Karlsson, en infödd svedalabo, vars far en gång började sin anställning på AB Åbjörn Anderson.

Året efter "avknoppade" Trelleborgskoncernen Boliden Allis, som Svedala-Arbrå tidigare tillhörde, tillsammans med slitdelsföretaget Trellex och marknadsföringsorganisationen Minco International. Det bildades en ny koncern, med säte i Malmö, som fick namnet Svedala Industri AB. Det nya namnet ledde dock till en del missförstånd, eftersom många kopplade det till Svedala-Arbrå och antog att det var detta företag som vuxit och bildat koncernen.

Chefen för Svedala Industri AB hette Thomas Oldér, medan bolagschefen Nils-Evert Karlsson nu blev verkställande direktör för Svedala-Arbrå. Koncernen var börsintroducerad och dess anställda blev under hösten 1990 erbjudna att köpa konvertibler, ett nytt ord vars innebörd "vanligt folk" kanske inte alltid förstod. Den del av koncernen som inriktade sig på krossmaskiner och andra produkter för gruvindustrin och som bar namnet Boliden Allis fick dock snart byta namn. Namnet Boliden på produkterna kunde hämma försäljningen av gruvmaskiner till andra, konkurrerande gruvindustrier. Det nya namnet blev istället Allis Mineral Systems. Namnet Allis var sedan långt tillbaka ett internationellt väletablerat kvalitetsmärke.

Decennieskiftet 1990 blev en orolig tid, politiskt och ekonomiskt. Järnridån och det kommunistiska Östeuropa föll samman under endast några år. Framtiden tedde sig osäker och oförutsägbär när en ny politisk struktur började ta form i Europa, samtidigt som man såg en begynnande lågkonjunktur. Luften gick ur den börsyra som skenat iväg under det sena 1980-talet och de goda tiderna fick nästan ett tvärstopp av den åtföljande bankkrisen. År 1992 hade lågkonjunkturen börjat bli kännbar för Svedala-Arbrå och efterfrågan sjönk periodvis. Trelleborg AB, som från början haft 49 procent av aktierna i Svedala Industri AB, minskade successivt sitt innehav till 29 procent. Trelleborgsepoken var definitivt slut när de resterande aktierna såldes på marknaden 1993. Storkoncernen och börsraketen Trelleborg AB hade varit ett barn av sin tid, Svedala-Industri AB fortsatte på egna ben under 1990-talet. År 1995 fick Nils-Evert Karlsson en ny ledande befattning vid huvudkontoret i Malmö, ny verkställande direktör för Svedala-Arbrå blev Bo Hjalmarson.

Sandvik Rock Processing AB

Mot slutet av 1990-talet befann sig världens aktiemarknad i fullt sken. När millenieskiftet närmade sig talades det om ett nytt "IT-samhälle" som skulle leda till en helt ny världsordning. IT-aktierna blev den nya tidens hetaste värdepapper och det spekulerades i IT-företag vars egentliga produkter ingen kunde få fast grepp om. Aktiespekulationerna byggde på en ogripbar vision som visade sig vara just en vision när den berömda "IT-bubblan" slutligen sprack. En så konkret och solid produkt som stenkrossar var IT-bubblans raka motsats, med en slutprodukt som var i högsta grad handfast. Gruvin-dustri och gruvmaskiner hade gett Sverige ett lika gott rykte som det svenska stålet, som ett fundament för en industrialiserad värld. Här fanns en tillflykt för de investerare som klarat sig någorlunda välbehållna.

Ett gammalt, välkänt och trovärdigt svenskt verkstadsföretag var Sandvik AB, som 2001 köpte delar av Svedala Industri AB, däribland Svedala-Arbrå AB. De nya företagen blev en affärssektor inom Sandvik, som gavs namnet Sandvik Rock Processing. Svedala-

Ett lätttransporterat kross- och sorteringsverk under arbete i ett stenbrott. Ett typiskt exempel på alla "allt-i-ett-maskiner" från Svedala.

Arbrå fick namnet Sandvik SRP AB. Nils-Evert Karlsson utnämndes att leda Sandvik Rock Processing, samtidigt som han avlöste Bo Hjalmarson som verkställande direktör.

Sandvik AB är en internationellt väletablerad verkstadskoncern med produkter för metallbearbetning, maskiner och verktyg för gruvindustri, rostfritt stål, speciallegeringar, höghettermaterial och processsystem. Antalet anställda, i 130 länder, uppgick 2001 till 35 000. Årsomsättningen uppgick till cirka 44 miljarder kronor.

Sandviks köp av Svedala-Arbrå AB var ingen kortfristig spekulation. Det var en självklar utvidgning av koncernens tidigare inriktning, fast nu med allt större internationella etableringar, bland annat i den nya ekonomiska stormakten Kina. Samtidigt har man arbetat med att finna effektiva former för koncernens organisation. År 2005 slutade Nils-Evert Karlsson som verkställande direktör för SRP AB, för att istället ta sig an en befattning i ledningsgruppen för kundsegmentet Construction, som vänder sig till Sandviks kunder inom byggbranschen. Han ersattes 2006 av platschefen Olli Haavisto, följt av Claes Lundström som nu är verkställande direktör.

Var vi nu befinner oss i historien kan ingen förutspå, det är först med det tidsmässiga avståndet som man i framtiden kan se sammanhangen och vad som ledde till vad. Den till synes obetydliga händelsen kan vid en tillbakablick visa sig ha varit betydelsefull, på samma sätt som den stora händelsen efterhand blivit ganska betydelselös.

Kanske kan man instämma i Nils Fredrikssons ständiga tal om slumpens betydelse när man tänker på att allt tog sin början en dag för 111 år sedan, i det ögonblick då han och Åbjörn Anderson törnade ihop under sin skumpiga åktur - och började prata om stenkrossar.

Stålgjuteriet i Svedala 1979.

Litteratur:

Aktiebolaget Åbjörn Anderson, Svedala, 1867-1917. Minnesskrift.

Aktiebolaget Åbjörn Anderson, Svedala, 1882-1932. Minnesskrift.

Diehl, Ulf: Järnvägarna i Svedala. Ur: Årsbok för Föreningen Svedala-Barabygden, 2006.

Fredriksson, Nils: Från bysmedja till storindustri. Föredrag av Nils Fredriksson, hållet i Svedala den 28 januari 1948. Svedala, 1948.

Fredriksson, Nils: Vid åttio år. Levnadsminnen 1870-1950. Stockholm, 1951.

Fridholm, Isacson & Magnusson: Industrialismens rötter. Om förutsättningarna för den industriella revolutionen i Sverige. Uppsala, 1980.

Från tröskverk till krossverk. Historik 1901-1994. Arbrå Verkstads AB, Svedala-Arbrå AB. Arbrå, 1994.

Gaunt, David: Familjeliv i Norden. Stockholm, 1983.

Hardenby, Brita: Kommunal förvaltning under ett sekel – Från 1862 års kommunreform till 1965. Ur: Svedala genom tiderna. Svedala, 1982.

Hellspong, Mats & Löfgren, Orvar: Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid. Lund, 1972.

Hofsten, Erland: Svensk befolkningshistoria. Några grunddrag i utvecklingen från 1750. Stockholm, 1986.

Information, Nr 1, 1963. Personaltidning för anställda vid AB Åbjörn Anderson.

Information, Nr 2, 1963. Personaltidning för anställda vid AB Åbjörn Anderson.

Information, Nr 1, 1982. Utgiven av Svedala-Arbrå AB.

Information, Nr 1, 1989. Boliden Allis Information.

Information, Nr 1, 1991. Allis Mineral Systems Information.

Information, Nr 1, 2002. Kundtidning för Sandvik Rock Processing.

Isacson, Maths & Magnusson, Lars: Vägen till fabrikerna. Industriell tradition & yrkeskunnande i Sverige under 1800-talet. Stockholm, 1983.

Kontakten, Nr 2, 1979. Personaltidning för Svedala-Arbrå AB.

Kontakten, Nr 2, 1982. Personaltidning för Svedala Arbrå AB.

Lindqvist, Mats: Arbetsliv och levnadsmönster i Svedala. Ur: Svedala genom tiderna. Svedala, 1982.

Lindqvist, Mats: Ingenjör Fredriksson i framtidslandet. Ur: Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet. Lund, 1985.

Lindqvist, Mats.: Klasskamrater. Om industriellt arbete och kulturell formation 1880-1920. Lund, 1987.

Lundh Nilsson, Fay: Lönande lärande. Teknologisk förändring, yrkesskicklighet och lön

i svensk verkstadsindustri omkring 1900. Lund, 2007.

Magnusson, Lars: Den bråkiga kulturen. Förläggare & Smideshantverkare i Eskilstuna 1800-1850. Stockholm, 1988.

Norborg, Lars-Arne: 170 år i Sverige. Svensk samhällsutveckling 1809-1979. Lund, 1981.

Persson, Otto Sigvard: Arbetarerörelsen. Ur: Svedala genom tiderna. Svedala, 1982.

Persson, Per-Olof: Tåtorten växer fram. Ur: Svedala genom tiderna. Svedala, 1982.

Ripa, Erland: Industrier. Ur: Svedala genom tiderna. Svedala, 1982.

Sahlée, Bo: Elförsörjningen i Svedala, ett tidigt initiativ. Ur: Årsbok för Föreningen Svedala-Barabygden, 2004.

Sahlée, Bo: Tegel i Svedala – Tegelmästarskolan – Försökstegelbruket – Tillverkning av tegelbruksmaskiner. Ur: Årsbok för Föreningen Svedala-Barabygden, 2005.

Stigsdotter, Margareta: Den långa vägens män. Ur: Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet. Lund, 1985.

Sveriges Tegelmästareförenings Tegelmästareskola i Svedala och Försökstegelbruket 1905-1914. Tioårsskrift. Svedala, 1914.

Sveriges Tegelmästareförenings Tegelmästareskola och Försökstegelbruket 1915-1929. Svedala, 1929.

Vad vi tillverka. Arbrå Verkstads Aktiebolag. Arbrå, 1944.

Vi inom ÅA Svedala, Nr 3, 1963. Personaltidning för anställda vid AB Åbjörn Anderson.

Vi inom SA, Nr 1, 1964. Personaltidning för anställda vid Svedala-Arbrå AB.

Vi inom SA, Nr 2, 1964. Personaltidning för anställda vid Svedala-Arbrå AB.

Oppublicerad litteratur

Manus av Nils Fredriksson, för föredrag i Bökeberg den 25:e augusti 1943, i samband med hans 50-årsjubileum som anställd på AB Åbjörn Anderson.

LEMMESTRÖKÄRRET

Text och Foto av Per Blomberg/Svedala Naturvårdsförening

Utsikt över Lemmeströkärret från Bokebackarna i väster.

Svedala kommuns mest intressanta floralokal finner man i Lemmeströkärret eller Hunnerödsmossen som den också kallas. Området ligger strax sydöst om Lemmeströ i en sänka i ett mycket kuperat backlandskap. Från det flacka kärret reser sig backarna brant i norr, väster och sydväst och bildar en amfiteaterliknande inramning. Backlandskapet har skapats i slutskedet av senaste istiden då ett större isblock blivit liggande i svackan och avlagringar av främst grus, sand och lera avsattes och skapade de kringliggande backarna. Från slutskedet av istiden finns också spår i form av så kallade tappningsrännor där vattendrag skurit sig ner i marken i form av små raviner. Ett vackert exempel kan ses i sluttningen öster om kärret. Grundvattnet tränger fram på flera ställen i sluttningarna och skapar intressanta hängkärr med speciella förutsättningar för floran. I sydväst ligger den markanta skogsklädda kullen Frisbjär där norra delen har omformats genom tidigare grustäkt. Områdets dramatiska topografi ger en intressant inblick i de geologiska processerna under senaste istiden och erbjuder dessutom storslagna utsikter över landskapet.

Tappningsrännan öster om Lemmeströkärret.

Slätter, bete och torvtäkt

Geologin och hydrologin utgör grunden för den rika växtligheten men det är den historiska markanvändningen som format den vegetation vi idag möter. Topografin med de branta sluttningarna har gjort att åkerbruk inte varit praktiskt möjligt och bevarat artrika ängsmarker. Genom att studera storskifteskartan från 1700-talet ges en bild av hur landskapet såg ut innan de stora jordbruksreformerna på 1800-talet. Lemmeströkärret var en stor öppen slätteräng där torvtäkt hade börjat bedrivas på några partier. Torven användes främst för uppvärmning i gårdarna och torpen. Slätterbruket har troligen mycket gamla anor med rötter tillbaka till järnåldern då klimatförändringar tvingade fram stallning av husdjuren vintertid. Även de brantare partierna i sluttningarna och kärren på sluttningarna användes för slätter med insprängda åkerlappar på flackare sluttningsspartier. Byn Lemmeströ var ganska stor och låg på höjden väster om kärret. Byns utmark var Österskog som ligger norr om Lemmeströkärret. Söderut fanns ett större skogsområde med ädellövskog. Slåttern i området fortgick troligen under större delen av 1800-talet för på hushållningssällskapets ekonomiska karta från 1913 är delar av mossen och kärren i

slutningen fortfarande markerade som sidvallsäng. Torvbrytningen fortsatte ända fram till 1900-talet och har skapat en stor variation i kärret där de högre obrutna kärrdelarna har en näringsfattig markkemi medan det i torvgravarna finns mer kalkrikt underlag. Det verkar också som om den norra delen av kärret är mer kalkrik än den centrala där kraftledningen går.

Historisk karta över området 1775 (storskifteskartan). Notera de gula ytorna som markerar torvgravar, den helfärgade ljusgröna ytan som är sidvall och kringliggande gröna ytor med markeringar för buskar och träd. Frisbjör är markerat med trädsymboler och var troligen betad. Vid skiftet delades södra delen av kärret upp i flera smala ägor för att alla gårdar i byn skulle få del av torv och slåtter. Vägen mot Gärdslöv går diagonalt och tangerar Frisbjör i nedre vänstra hörnet.

Kärret växer igen

I takt med att vallodlingen tog fart i slutet av 1800-talet fick de naturliga slåtterängarna allt mindre betydelse. Många ängar odlades upp, planterades med skog eller övergick till

betesmark. Succesivt under början av 1900-talet övergick de sista slåtttrade delarna till betesmark. Men även betesdriften på naturliga gräsmarker gick tillbaka efter andra världskriget och delar av kärret började växa igen. Den stora kraftledning som går tvärs över kärret hölls öppen med återkommande röjningar och i de fuktigaste delarna av kärret gick igenväxningen ganska långsamt. Södra delen har betats kontinuerligt hela tiden även om sänkt betestryck har gjort att igenväxningen av främst björk- och alsly fortgått.

I slutet av 1960-talet inventerades Lemmeströkärret av den kände botanisten John Kraft. Han dokumenterade en mycket artrik flora trots den accelererande igenväxningen. Arter som fanns då men som försvunnit eller minskat kraftigt är t ex kattfot (*Antennaria dioica*) som då förekom både på backarna och på tuvor i kärret, myggblomster (*Hammarbya paludosa*) som 1966 var relativt rikligt förekommande på många ställen i kärret och blåsuga (*Ajuga pyramidalis*) på backarna i väster. 1980 inventerade Jan Thomas Johansson området och återfann många av de växter som Kraft hittat. Han bedömde området som mycket skyddsvärt och i stort behov av röjningar för att de sällsynta växterna skulle kunna finnas kvar.

Klockgentiana (*Gentiana pneumonanthe*)
notera ägget av alkonblåvinge.

Praktnejlika (*Dianthus superbus*).

Kärret restaureras

Igenväxningen fortsatte dock och den uppväxande björk- och alskogen inte bara skuggade den artrika floran utan torkade även ut kärret vilket i sin tur påverkade även de öppna partierna.

1987 beslutade sig Svedala Naturvårdsförening på artikelförfattarens initiativ för att restaurera delar av mossen för att rädda den rika floran. Första röjningen skedde manuellt med sekatorer och sågar vilket gick långsamt. Föreningen investerade sedan i röjsågar och röjde ca 3 hektar under de följande två åren. Därefter har Naturskyddsföreningen varje år röjt uppväxande skott från stubbarna och under de senare år har även slåtter bedrivits på delar av kärret. Skogsvårdsstyrelsen gick också in i början av 1990-talet och röjde den södra delen som fortfarande betas. Några år i slutet på 1980-talet betades inte backarna i väster och flera känsliga växter gick tillbaka. I mitten av 1990-talet återupptogs betet och floran har kunna återhämta sig. I början av 1990-talet köpte naturvårdsverket den centrala delen av Lemmeströkärret av kyrkan. Syftet med köpet är att så småningom skydda området som naturreservat. Den södra delen ägs fortfarande av Börringe gods.

Röjning av Lemmeströkärret 1988 (Svedala Naturvårdsförening).

Besök Lemmeströkärret

För att besöka Lemmeströkärret är det enklast att angöra söderifrån vid foten av den höga backen Frisbjer. Vid vägen mellan Lemmeströ och Gärdslöv finns möjlighet att parkera. En markväg går norrut upp till kärret och backarna. Redan skogen längs vägen är botaniskt intressant. Här växer flera ovanliga ädellövsöksarter som vitskråp (*Petasites albus*), trolldruva (*Actaea spicata*), ljusgrön hundäxing (*Dactylis glomerata* ssp. *Lobata*) och skogsvicker (*Vicia sylvatica*).

När vägen börjar svänga finns en stegen över staketet intill en vacker paraplybok i skogsbrynet. Den södra delen av kärret är öppen och består av tre delar. I mitten ligger lågstarrängar på torvmark som inte påverkats av täkt. Karakteristiska arter är granspira (*Pedicularis sylvatica*), ängsstarr (*Carex hostiana*), loppstarr (*Carex pulicaris*) och blodrot (*Potentilla erecta*). Här blommar klockgentianan (*Gentiana pneumonanthe*) vackert i slutet av sommaren och det är på denna växt som den sällsynta alkonblåvingen (*Maculinea alcon*) lägger sina ägg. Fjärilen har bara två förekomster i Skåne. Alkonblåvingen har en spännande livcykel och är beroende av tuvmyror för att kunna fullfölja sin utveckling. När äggen kläcks avsondrar larverna ett ämne som lockar myrorna att bära hem dem till boet nere i marken där de matas av myrorna. Larverna förpuppas och övervintrar i myrboet fram till nästa sommar då de snabbt måste ta sig upp för att kläckas som fjärilar.

Alkonblåvinge som är märkt för ett vetenskapligt projekt som pågick på 1980-talet.

Kring den centrala delen finns torvgravar där ett varierat växtsamhälle utvecklats. I gyngflyna växer fattigkärrsarter som ljung (*Calluna vulgaris*), tranbär (*Vaccinium oxycoccos*), rosling (*Andromeda polifolia*) och vitag (*Rhynchospora aalba*). Det är främst här som myggblostret (*Hammarbya paludosa*) synt de senaste decennierna. Gungflyna är mycket känsliga för trampsador så undvik att gå ut på dessa. Mycket av florán kan studeras från kanterna av torvgravarna. Mellan gungflyna växer arter som majviva (*Primula farinosa*), slätterblomma (*Parnassia palustris*) och ängsnycklar (*Dactylorhiza incarnata* ssp. *incarnata*) som är kalkkrävande. Här växer även den intressanta köttätande växten tätört (*Pinguicula vulgaris*). I kanterna av mossen finns diken

och mer fuktiga partier med vass- och starrdominerad vegetation. Här kan man se bland annat trådstarr (*Carex lasiocarpa*), hundstarr (*C. nigra*), jättestarr (*C. riparia*), tuvstarr (*C. cespitosa*) och bunkestarr (*C. elata*).

Lågstarrängarna.

Om man fortsätter norrut genom sumpskogen öppnar sig åter ett öppet ängslandskap med rik flora. Innan Naturskyddsföreningen påbörjade röjningarna var här nästan helt igenväxt. Enstaka orkidéer och klockgentianor kunde ses i de små gläntorna. Idag utbreder sig ett över hektaret stort område med riklig förekomst av kärrknipprot (*Epipactis palustris*), jungfru marie nycklar (*Dactylorhiza maculata*), nattviol (*Platanthera bifolia*), ängsnycklar och slätterblomma i juni och partier med klockgentiana och granspira senare på sommaren.

Om man följer markvägen istället för att vika av ut på kärret kommer man till den gamla grustäkten nordöst om Frisbjär. På den sandiga marken växer ganska rikligt med vildlin (*Linum catharticum*). I slutningen upp mot backarna finns ett fint hängkärr där majnycklar (*Dactylorhiza majalis*) blommar i hundratal på försommaren. Här finns även

ängsnycklar och hybrider mellan de båda orkidéerna. En annan sällsynt men mer oansenlig växt är källgräset (*Catabrosa aquatica*) intill källflöden. Bland starren finns ängstarr (*C. Hostiana*), slankstarr (*Carex flacca*), lundstarr (*C. montana*) och hirsstarr (*C. panicea*).

Den köttätande växten rundsileseshår (*Drosera rotundifolia*) har fångat en fluga.

Kärknippnoten (*Epipactis palustris*) är en av de sex orkidéarter som finns i området.

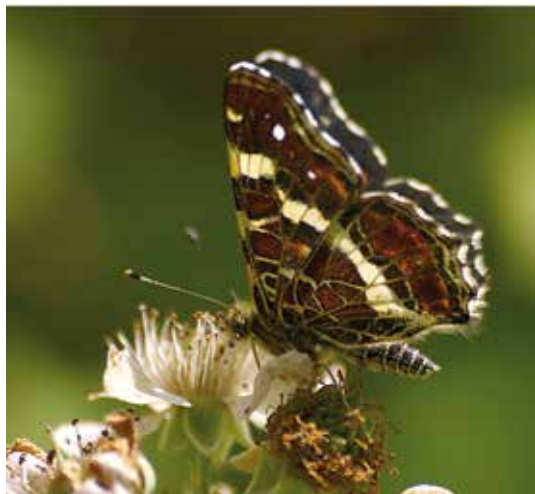
Längre åt norr finns de fina torrängarna på de branta sluttningarna. Här blommar backsippan (*Pulsatilla vulgaris*) rikligt på våren. Senare kommer gullviva (*Primula veris*), vårstarr (*Carex caryophylla*), knippfryle (*Luzula campestris*), solvända (*Helianthemum nummularium*), backtimjan (*Thymus serpyllum*), backnejlika (*Dianthus deltoides*) och ängsvädd (*Succisa pratensis*). En av rariteterna är praktnejlikan (*Dianthus superbus*) som växer sparsamt i kanterna av rosbuskar där den får skydd från betesdjuren.

Djurlivet

Hela området är rikt på hjortdjur och den täta sumpskogen i kärret utgör ett bra skydd för bland annat kronhjort och vildsvin. Rådjur och dovvilt brukar ses på de öppna markerna kring kärret. Från backarna har man en fin utsikt över höststräcket och de många rovfåglar som passerar området. På backen Frisbjär häckar ofta korpen. Annars är det främst den rika insektsfaunan som lockar besökare till Lemmeströkärret. Alkonblåvingen har tidigare nämnts men här finns även andra intressanta fjärilsarter. Bäst förutsättningar att studera fjärilsfaunan finns ute i kärret och uppe i de blomsterrika torrängarna på backarna.

Blommande backsippor på backarna.

Kartfjärilen (*Araschnia levana*) är en sen invandrare till landet men förekommer nu ganska rikligt i södra delen av landet.

BÖRJE LINDBERG OCH "FAMILJGRUPP"

Av Karin Leeb-Lundberg

Börje Lindberg har gjort "Familjegrupp", skulpturen i ek som är placerad vid Holmagården i Svedala. Tanken var att skulpturen skulle stå vid Holmagårdens entré, vilket från början också var fallet. Men entrén flyttades – medan skulpturen alltså står kvar vid den gamla ingången. Istället blev "Sittande flicka" av Fred Åberg, det konstverk som besökare till Holmagårdens Dagcentral idag hälsas välkomna av.

Börje Lindberg är född och uppväxt på Söder i Stockholm och bor idag i Basemmölla i Simrishamns kommun. Som liten följde Börje med sin morfar som hade kontakter med en del som höll på med konst.

-Morfar och jag gick ibland och hälsade på hemma hos dessa gubbar, men det var nå-

got som mamma och pappa inte visste om. Vi gjorde det i smyg. Men jag kan nog säga att det var morfar som ledde in mig på banan, säger Börje.

- När jag var 14 jobbade jag ett tag extra i en ateljé där sju stycken mer eller mindre alkoholiserade män producerade sk "hötorgskonst". Enligt "löpande band-principen" blev jag den som gjorde det gröna lövverket. Jag liksom stänkte på den gröna färgen och resultatet blev uppskattat! Egentligen var detta i första hand ett sätt att tjäna pengar, säger Börje.

-Då trodde jag att det jag och gubbarna gjorde var konst men på något sätt korsades min väg av en italienare som "räddade mig". Han arbetade i en stuckaturverkstad och där träffade jag många konstnärer som har haft stor betydelse för mig. Det var Olle Bonnier, Sven Lindqvist, Lage Lindell och flera andra som ledde in mig på den konstnärliga banan och sedan på Konsthögskolan, fortsätter Börje.

Börje Lindberg gick i lära hos Lena Börjesson 1950, och vidareutbildade sig sedan vid Konsthögskolan i Stockholm 1952-1957, under ledning av bl a Bror Hjorth. Han har sedan dess arbetat som skulptör och konstnär nästan uteslutande i trä.

1969 vände han kosan mot Skåne och köpte Kvarnby gamla bränneri i Ö Hoby.

-Sedan tog allt fart och jag hade massor med utsmykningsjobb i hela Sverige under 70-talet, säger Börje.

I början av 60-talet startade Staffan Nihlén och Gerhard Nordström konstskolan Forum i Malmö, en två-årig skola för blivande konstnärer. När skolan skulle göras om till 5-årig frågade dom mej om jag ville samarbeta och ta hand om skulpturdelen. Jag tackade ja och jobbade där som lärare i 11 år med början 1972. Forum har nu blivit Malmö Konsthögskola, och hade vi tre inte hunnit bli så gamla så hade vi väl varit professorer där nu, säger Börje.

Idag arbetar Börje Lindberg fortfarande som skulptör men livet börjar ta en annan vändning.

-Möten mellan människor är min nya grej. Det blir mer och mer viktigt. Sedan har jag blivit som besatt av tango, säger Börje.

-Min son och jag har köpt Borrbys gamla Foklets Hus. Där planerar vi en varieté-lokal, konsthall och möjligheter till att dansa tango. Jag hoppas jag hinner, säger denne snart 80-årige fyrabarnsfar som nu också är på gång att muntra upp "Familjegrupp" utanför Holmagården.

-Ja, den är för mörk och för dyster. Mer färg behövs och så tycker jag att den ska flyttas så att man ser den bättre, avslutar Börje.

LINDVALLS CONDITORI & CAFÈ

En familjehistoria – av Lars-Olle Svensson

Det började med ett garveriköp

Där i dag bl.a. Svedala bibliotek ligger fanns för 100 år sedan en omfattande garveriverksamhet och handel med läder. Området för denna verksamhet innefattade den fastighet där idag "Paradiset ligger" och bort till Marknadstorget, det som populärt kallades "Ripas hörna". Garvare Ernst Hallqvist ägde den längsta biten medan läderhandlare Kristen Wilhelm Ripa ägde resten fram till torget.

När Hallqvist dog sålde änkan Benedikta Hallqvist år 1905 garveriet till garvare Karl Pettersson från Lund, därvid avstyckades den del av Hallqvists tomt som innehöll själva garveridelen. Storleken på tomten bestämdes till 3/4096 mantal, med adressen Storgatan 23. Tillträdesdatum sattes till den 1 mars 1906. I köpeskillingen 7000 kr. ingick enligt kontraktet "allt spik och murfast, alla garveriinventarier, 1 spis, 1 ugn, 1 inmurad bakugn".

Byggnaden var uppförd av tegel med takbeklädnad av spån.

Karl Pettersson, född i Trelleborg 1872, hade arbetat som garvare i Lund där han hade träffat sin blivande hustru Elna Ljung. Med henne hade han 5 barn : Elfrida, född 1896, Martha, född 1899, Erik, född 1900, Elsa, född 1902 samt Signe, född 1905.

Elna, som hade arbetat som hushållerska hos en professor Areschoug i Lund, var säkert inte lycklig över flytten till Svedala, med det primitiva boende som stod till buds och de eländiga sanitära förhållandena. Hon lär ha kallat Svedala för ”Mögdala”

Karl Pettersson.

Elna Ljung.

I fastigheten, som Karl Pettersson övertog, fanns i dess nordöstra del ett hembageri, som drevs av en ogift dam, Maria Sandberg, boende i handlande Löwegrens fastighet.

Karl Pettersson, som var en driftig karl, hade stora ombyggnadsplaner och såg i detta hembageri en framtida möjlighet till expansion och försörjning för sina familjemedlemmar, ty omedelbart efter övertagandet 1906 förelåg ett förslag till omändring och förbättring av hembageriet. I detta förslag var inritat ett bageri med butik, kontor och ett litet bostadsutrymme, placerat i den del av huset som vette mot Hallqvists. Samtidigt fanns ett förslag till omändring av bageriet, som låg i motsatta änden av huset, nämligen intill Ripas. Det första förslaget godkändes av byggnadsnämnden, men bageriet stannade kvar på sin ursprungliga plats. Bygget påbörjades omedelbart – troligen innan godkännande hade erhållits, eftersom förslaget godkändes den 18 mars och hade byggts och besiktigats utan anmärkning enl. protokoll av den 12 maj 1906.

Nytt garveri och bostadshus

Karl Petterssons affärer gick tydligen bra för redan 1909 inköpte han 2 st. närliggande tomter i kvarteret Renen och bygget av ett nytt boningshus påbörjades på den ena av tomterna, med adress Almgatan 7. Villan döptes till Fridhill och var säkerligen efterlängtat för den stora familjen, som hitintills hade fått dela utrymme med bageriet och garveriet. Villan stod inflytningsklar 1910-1911.

Karl Pettersson framför det nybyggda Fridhill med barnen Erik , Elfrida, Elsa, Martha, Signe, hustrun Elna samt Anna Andersson från Lund, väninna till familjen och f.d. arbetskamrat till Elna.

Något senare byggdes ett nytt större garveri inne på gården, gränsande till den Hallqvistska fastigheten.

Maria Sandberg betalade hyra till Karl Pettersson med 62,50 per kvartal t.o.m. 1910. Huruvida hon hyrde ännu längre har f.n. ej kunnat fastställas, eftersom Karl Petterssons bokföring efter 1910 saknas. Emellertid vet vi att äldsta dottern Elfrida ”pryade” på ett

bageri i Trelleborg 1911 och säkerligen också hos Maria Sandberg, enligt den tidigaste interiörbilden vi har.

Interiör från butiken ca 1910-12 med Elfrida bakom disken. Möjligen är det Maria Sandberg som står t.v.

Biografen Regina bygges

Karl Pettersson låg inte på latsidan. 1912 påbörjades bygget av biografen Regina på den del av tomten som gränsade intill Ripas. Troligen i samband med detta övertogs hembageriet, som nu kom att drivas av hustrun Elna med döttrarna Elfrida, Martha och Elsa som hjälp.

Så förflöt några år med febril verksamhet i garveriet och konditoriet, det senare hade nu utökats med ett café. En dörr hade tagits upp mellan biografens väntrum och caféet, för att på så sätt ”dra” fler kunder in i butiken.

Butikslokalen, 5x4m i golvareal, hade mot Storgatan två stora fönster, ett på vardera sidan om ingångsdörren, och stod i förbindelse med kontor och bageri med en dörr placerad mitt på väggen mittemot ingångsdörren. På den vägg som vette mot caféet fanns

en s.k. reol, en hylla med glasdörrar där diverse kak- och konfektyrburkar av porslin var placerade.

Framför reolen var betjäningssdisken placerad. Denna var av trä och här stod diverse fat på vilka tårtor och andra bakverk placerades.

Gårdsbild med
fr.v. Martha,
Elna, Elfrida
och Märtha
Andersson.
I fönstret Elsa

Butiksbild med
f.v. Elsa,
Martha, Märtha
Andersson och
Elfrida.

De stora fönstren mot gatan tjänade också som skyltfönster, där själva skyltutrymmet skärmades av med höga öppningsbara träpaneler in mot lokalen.

Väggarna var tapetserade och man hade tunna gardiner i fönstren. En gjutjärnsspis i ena hörnet tjänade som värmekälla.

Själva cafélokalen, 6,5x3,8m, var ganska enkel med cirka fem bord. Som uppvärmning tjänade en emaljerad spis, placerad vid väggen intill biografens väntrum. Man kan föreställa sig en slaskig vinterdag då kaffedoften blandades med tobaksrök, kolos från spisen och fuktiga naftalindoftande klädesplagg.

Från den här första tiden finns ett fåtal saker bevarade:

Tårtfat av porslin, fabt. Rörstrand

Vattenkokare av
koppar

15 liters kaffekanna
i koppar

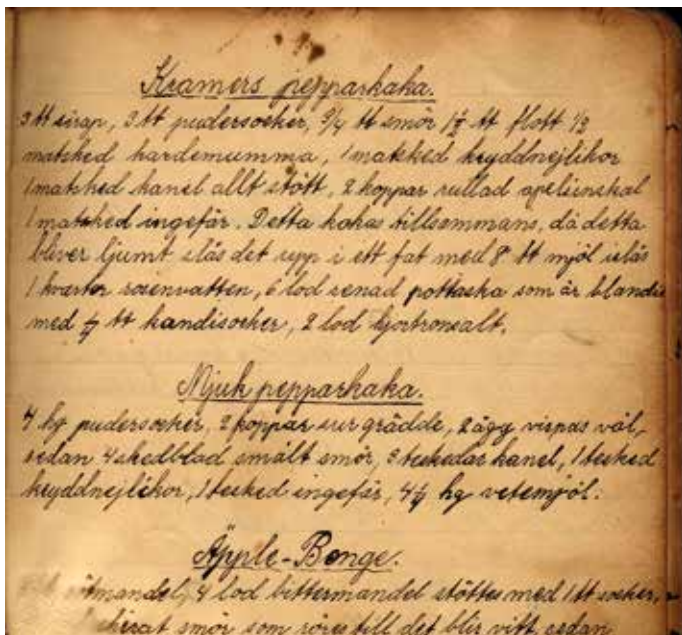

Kakburkar med
front av mässing

Sonen Erik hjälpte till i garveriet. Karls avsikt var att lära upp honom så att han en gång kunde överta garveriet och läderhandeln.

De bevarade receptsamlingarna från bageriet antyder ett mycket omfattande sortiment av tårtor, kransar och småkakor. Här finns benämningar såsom: Kältringar, Vridna

Exempel på recept. Lägg märke till enheterna i recepten. Tecknen som liknar två stora skrivna AA efter varandra är tecken för skålpund = 32 Lod = 425 gram. 1 Lod = 13,3 gram.

Studenter, Judebröd, Amiranter, Prins Carls bakelser, Polsk tårta och Stockholmsbullar, de senare kostade två öre. I avsaknad av kyldiskar tillverkades gräddbakelser i begränsad omfattning.

Ödesåret 1918.

1918 kom katastrofen för Karl Pettersson. Hans hustru dog i spanska sjukan, 51 år gammal, och han tappade för ett tag fotfästet. Han stod nu ensam med de fem barnen hemma. Säkerligen hade också en avmattning av garveriverksamheten börjat som en följd av kriget i Europa. Karl hade nämligen en betydande import av råvaror från Tyskland och med uteblivna eller minskade leveranser därifrån blev det svårt att hålla verksamheten i gång. Ekonomin var troligen också ansträngd efter all byggnadsverksamhet. I sin förtvivlan svarade han på en annons där en biograf önskades köpas och erbjöd hela fastigheten med biograf, garveri och konditorirörelse till salu.

Försäljningen blev dock inte av, men Fridhill och en närliggande tomt såldes 1919. För att familjen skulle kunna bo någotsånär drägligt byggdes en ovanvåning på den del av huset som hade byggts till 1906. Den gamla entreprenörandan i Karl Pettersson kom nu gradvis tillbaka och biografen förlängdes ända ut till tomtgränsen för att kunna ta fler besökare. Elfrida skickades för utbildning på hushållsskola i Vinslöv och arbetade också en period som hemhjälp hos en kyrkoherde Himmelstrand och hos hans familj uppe i Dorotea.

Sonen Erik bestämde sig däremot för att emigrera, säkerligen till Karls stora sorg. Han emigrerade i början av 20-talet till Argentina för att därifrån senare ta sig till Nordamerika där kontakten med honom snart upphörde.

Privat tillställning i caféet ca 1918. T.v. ser vi Elsa, i mitten Elfrida med sin väninna Anna-Maja Sundell samt sittande nederst t.h. Hedvig Andersson. Signe stående t.h. Vid pianot Carl Cederbring. Övriga okända.

Elfrida och Elsa tar över.

Selma Cederberg, som hade hyrt biografen, hade även tecknat ett kontrakt med den nybyggda biografen Casino i Svedala. Hon beslöt att flytta verksamheten dit och stängde Regina 1921. Hon fortsatte dock att betala hyran, för alla eventualiteters skull, vilket längre fram skulle visa sig vara klokt.

Hur konditori- och caférörelsen sköttes dessa första år på 20-talet vet vi inte mycket om, men 1925 beslutade Elfrida och Elsa, dessa båda unga kvinnor, handlingskraftiga som sin far att, överta verksamheten och startade nu under namnet **Systrarna Petterssons Conditori & Café.**

Elfrida

Elsa

Samtidigt drogs biografen Casino med ekonomiska svårigheter och tvingades chockhöja hyran för Selma Cederberg. Hon sade därför upp kontraktet med Casino och beslutade att gå tillbaka till Regina som nu öppnades igen efter en del krävda förbättringar, främst i säkerheten. Året var 1926.

Nu gick biografen Regina för fullt och caféet blev ett populärt tillhåll för alla. Till den glada stämningen i caféet bidrog givetvis pianot, som Elfrida och Elsa skiftades om att hantera. Både Elfrida, eller Frida som hon egentligen kallades, och Elsa var båda mycket duktiga på att spela piano. Frida spelade till stumfilmerna på Regina och Elsa var med i ett musiksällskap i Svedala.

Dessutom ”extraknäckte” den tredje systemen Marthas blivande man Otto Edstrand som biografmaskinist på Regina.

Elfrida bakom disken
och vid pianot.

Caféinteriör med från vänster Elfrida, Märtha Andersson samt okänd, vid pianot Elsa.

Caféet blev även ett kärt tillhåll för de elever som utbildades på Tegelmästarskolan i Svedala. Bland dessa fanns en viss Willy Hüls-Christensen, son till en tegelbruksägare i Egersund, Danmark. Han och Elsa fattade tycke för varandra, vilket efterhand ledde till förlovning och giftermål. Elsa blev därför tvungen att lämna kompanjonskapet med Frida och flyttade till Egersund i den sydligaste delen av Jylland.

Den yngsta systemen Signe gick nu temporärt in som delägare i stället för Elsa, men detta varade endast en kort period, varefter hon tog anställning som biträde på Nya Väfnadshandeln i Svedala.

Under denna period gifte sig även Martha och Otto Edstrand och flyttade till Köpenhamn där Otto etablerade sig som skomakare, ett yrke som han hade ärvt efter sin far.

Frida stod nu som ensam ägare till rörelsen, vilken nu ändrade namn till **Elfrida Petterssons Konditori och Kafé** fr.o.m. 1928.

Romantiken hade emellertid även spirat för Frida. I Svedala hade två gamla vänner, Otto Lindvall och Axel Sjövall, startat en korgmöbelfabrik. Otto och Frida hade träffats och förlovades 1927. Här blev det nu istället Ottos tur att lämna sitt kompanjonskap, men en del av korgmakerirörelsen behöll han i eget namn. Han kom nu att arbeta "deltid" i Konditori- och Kaférörelsen fram till giftermålet med Frida 1929.

Signe Pettersson

Otto Lindvalls inträde i firman.

Dödsboet efter Elna Pettersson hade stått oskiftat sedan 1918, Otto och Frida önskade nu köpa hela fastigheten. Karl Pettersson hade dessutom dragit sig tillbaka och av den en gång så omfattande garverirörelsen återstod endast en mindre handel med hudar. För att köpet skulle gå i lås måste först ett arvsskifte göras och därefter en försäljning. För detta fordrades Fridas syskons godkännande och här stötte man på ett problem med Erik, som var försvunnen i Amerika. Efter lång efterforskning hittade man honom till slut i New York, där han sedan en tid arbetade som kock. Via ambassaderna erhöles en fullmakt från Erik och tillsammans med fullmakter från de övriga syskonen kunde Otto och Frida slutligen överta fastigheten Storgatan 23 år 1930.

Bröllopsbild av Otto och Frida.

Vad blev det då av Karl Pettersson? Jo, i köpekontraktet ingick en förpliktelse att ett rum skulle upplåtas åt honom ovanpå konditoriet och att han skulle erhålla fri kost så länge han levde där, förutom ett mindre, periodiskt ekonomiskt bidrag.

Gårdsbild med fr.v. Martha, Frida, Otto, Arne (äldste sonen till Martha) samt Karl Pettersson.

Storgatan 23 i slutet av 20-talet. Skyltarna från vänster: Garveri och Läderhandel in på gården, Emil Larssons Tryckeri och Pappershandel, Fukt och Grönsaker, Conditori & Café samt Regina-Teater.

1930-talet innebar en tid av förnyelse, men också mycket arbete för Otto och Frida. Redan tidigt på morgnarna, långt innan butiken hade öppnat, måste Otto sätta eld i bakugnen så att nybakat bröd och annat kunde erbjudas när butiken öppnade kl. 08.00. Sedan höll man öppet till 22.00 varje dag, fransett två veckors semester. På Juldagen, Långfredagen och Påskdagen hade man också stängt. De två veckornas semester bestämdes i samråd med de andra konditorierna i Svedala, så att någon av dem alltid hade öppet under sommaren.

I butiken hade man anställt ett biträde och i köket ytterligare ett. Butiksbiträdets arbetsdag var 10 timmar, med ledighet varje torsdag eftermiddag samt varannan lördag och söndag.

Vid sidan om jobbet med konditoriet köpte Otto dessutom upp hudar och skinn, som en kvarleva från Karl Petterssons verksamhet. Till sin hjälp med saltningen av hudarna hade han en anställd, Jöns Jönsson Möller, med en timlön av en krona.

Omsättningen steg efter hand och så även förtjänsten, så att man fick råd att inköpa en personbil, en Chevrolet av 1930 års modell.

Otto och Frida och någon bekant vid den nyinköpta bilen.

Biografen Regina stängde däremot 1931, till följd av konkurrensen från andra biografer som nu hade börjat med ljudfilmer, något som Regina inte kunde erbjuda. Filmlokalen hyrdes i stället ut som möbellager för möbelhandlare Karl Johnsson och entrén ändrades senare om till Karl Hanssons ur- och guldsmedsaffär.

Stängningen av Regina tycks dock inte ha haft någon större inverkan på caférörelsen. Nu anställde man ytterligare personal, en bagerska vid namn Augusta Larsson, som var en mycket from människa. När hon inte arbetade i bageriet kunde man se henne gå runt i köpingen och sälja Vaktornet.

I januari 1935 inträffade en glad händelse i familjen Lindvalls liv då dottern Gudrun föddes. Detta hade till följd att ytterligare personal måste anställas för att kunna avlasta Frida. Familjen bodde i den lägenhet som hade inretts 1919 i samband med påbyggnaden av fastigheten. Här fanns emellertid inget kök och ej heller nå-

Augusta Larsson.

Gudrun i famnen på en lycklig fader.

got rinnande

vatten, eftersom detta hittills hade ansetts vara onödigt då man hade konditoriets kök på nedre planet till sitt förfogande. I och med att nu Frida hade en nyfödd dotter att ta hand om fick de anställda biträdena hjälpa till med hushållsarbetet och efter hand även barnpassning.

1936 dog Karl Pettersson och det rum som hade upplåtits åt honom kunde nu disponeras för de kvinnor som hade anställts i butiken.

Varje firma med självaktning hade naturligtvis eget brevpapper och egna kuvert, så även Lindvalls. På kuvertet upplystes man om, förutom namn och telefonnummer, att man även var medlem i Svenska Konditorföreningen, en nog så viktig uppgift, med tanke på anställningsvillkor, försäkringar m.m.

E. Lindvalls Konditori & Café

Tel. 316

SVEDALA

Tel. 316

Huvudet på ett kuvert.

Under åren 1936-1939 skedde en betydande modernisering av bageriet. Då införskaffades elektrisk bakugn, vispmaskin och diskmaskin. Denna diskmaskin såg inte ut som dagens maskiner, utan måste matas med varmt vatten som koktes på vedspisen! I butiken uppsattes en ny, större glasdisk och en kassaapparat av fabrikatet National.

Otto och Frida framför butiksingången. Lagg märke till skylten på väggen med reklam för "Miss Kiddi". Denna skylt var upphov till att Sven Persson blev "Kiddi" med hela Svedala och dess omnejd.

Firman hade nu gått så pass bra att Chevan av 1930-års modell kunde bytas ut mot en dito av 1939 års modell. Fröjden av att köra denna nya bil blev dock kortvarig.

Krigsåren.

I och med krigsutbrottet 1939 ändrades villkoren radikalt för hela svenska folket. Till exempel behövde försvaret alla gångbara däckdimensioner, varför den nya Chevan pallades upp utan däck för obestämd framtid. Ransonerings infördes omedelbart och nu började för Lindvalls en pappersexercis som idag ter sig fullkomligt omöjlig. Bageriudkarna måste, till exempel, för varje inköp av råvaror ansöka om inköpslicens, vilken var begränsad till både mängd och tid. Ideligen måste dessa licenser förnyas. Extra besvär vållade sockret, på vilket skulle betalas en särskild s.k. industrisockerskatt. För att få en liten uppfattning om den mängd av uppgifter som skulle bokföras kan nämnas att enbart för smör och bagerimargarin ansöktes det om och beviljades licens 18 gånger under 1943. Man skall då komma ihåg

att detta var endast en av de många råvaror som behövdes.

Som om detta inte var nog kom ransoneringskortet! Som mycket liten fick Gudrun sina första lärospån i bagerinäringen genom att sitta och klistra in ransoneringskuponger på stora ark, som sedan lämnades in till Kristidsnämnden i Svedala. På den tiden var det inget prat om barnarbete!

Under ransoneringen fick man ta till allehanda ersättningsprodukter, av vilka kaffesurrogatet eller "surret" som man kallade det, torde vara den produkt som folk mest kommer ihåg. Dock måste man erkänna att det inte gick någon direkt nöd på det svenska folket. Det mesta gick att få tag på och man bytte friskt kuponger med varandra och s.k. "svarta grisar" gick alltid att få tag på.

Olika mer eller mindre märkliga bestämmelser såg dagens ljus och som exempel fick i caféet endast säljas cigaretter i samband med servering. En lemonad och två glas räckte som "servering". Dessbättre varade detta påfund endast en kort tid.

Arbetslösheten var tack och lov nästan obefintlig och det var lätt att skaffa sig ett arbete, vilket man kan utläsa ur konditoriets anställningslistor. Särskilt under 1940-1941 var omsättningen på biträden stor.

1942 insattes en ny kyldisk, vilket avsevärt höjde butikens status samtidigt som det naturligtvis var en ren nödvändighet. I kaféet hade man utökat antalet bord till sju och i butiken hade man satt in ytterligare två bord. I de anställdas anställningsförmåner ingick även kost och logi och då man hade som mest personal bänkade sig nio personer kring middagsbordet. Gudrun kommer ihåg detta som en händelserik och rolig tid.

Dessvärre insjuknade Frida i början av 40-talet och måste genomgå en på den tiden svår och oviss operation, med efterföljande behandlingar i Lund. Hon blev dock botad, men sviterna av detta kom att påverka Frida under återstoden av hennes liv. Hon

Ansökningsblanketter.

Gudrun(t.v.) och Birgitta Olsson framför ingången till kaféet, med barnvagn som inköptes tillsammans med de nya kafémöblerna 1941. Som synes led inte Storgatan av någon besvärande biltrafik.

fick under den första tiden hjälp av sin syster Martha som tillsammans med sin familj hade kommit tillbaka till Sverige i april 1940, efter det att tyskarna hade ockuperat Danmark. I väntan på sitt bohag fick familjen tillfälligtvis bo i ”finrummet” hos Otto och Frida, och Martha fick nu under en tid framåt fungera både som husmor och hjälp i rörelsen. Snart fick de dock en egen lägenhet i Svedala och bodde kvar här till september 1941, då de flyttade till Malmö där Otto Edstrand fortsatte sin skomakeriverksamhet. Frida var nu så pass

återställd att hon kunde arbeta vidare, dock med reducerad kapacitet.

För att Frida skulle kunna ha något ställe att återhämta sig på, och naturligtvis även Otto, inköptes 1942 en liten sommarstuga i Beddinge, dit man så länge kriget varade fick ta sig med tåg, först till Östratorp och sedan sista sträckan med taxi.

1945 skedde en klar förbättring i familjen Lindvalls boende. Från de något arbetsamma förhållandena på Storgatan 23 flyttade man nu till en lägenhet i det av familjen Andersson nybyggda huset på Storgatan 29. Gudrun har beskrivit lyxen av att få bo i lägenhet med kök och att ha badrum med toalett. Särskilt för Frida var detta en stor lättnad.

Tillbaka till conditoriet! 1946 anställdes Gunnar Hansson som konditor, han stannade kvar under resten av 40-talet tills nya förhållanden inträffade.

Den 1:a november 1947 anställdes Bengt Nilsson, efter det att han under ett par år hade arbetat på Berglunds konditori i Svedala. Bengt, som vid sin anställning var endast 17 år, hade en stor konstnärlig begåvning och kom framöver att bli en stor tillgång för konditoriet. Han kom att bli företaget trogen i sammanlagt 20 år.

Gårdsbild med
Gunnar Hansson
omgiven av glada
medarbetare.

Så upphörde äntligen ransoneringen 1949 och man kan sannerligen förstå Otto som likt en slutkläm i sin liggare över licenser skrev : ”en stor lättnad”.

Överlåtelse.

Emellertid hade Fridas sviktande hälsa och de långa arbetsdagarna slitit hårt på Otto och Frida, som efter moget övervägande beslutade att överlåta sin rörelse. Så skedde också och nu tog ett yngre par från Malmö över, makarna Arthur och Ulla Nilsson. Arthur, som var konditor, behöll Bengt i personalstyrkan medan Ullas syster hjälpte till i butiken. Bengt avlade under denna tid sitt gesällsprov, en krokan, som sedan ställdes ut i skyltfönstret till allmän beundran.

Otto och Frida kunde nu ta det lite lugnare, ge sig tid åt varandra och odla lite personliga intressen. Otto fortsatte dock som vanligt sin handel med hudar och skinn, för att få någon liten inkomst vid sidan av hyresintäkterna. Under denna tid kom Erik på besök från Amerika och efter många år kunde syskonen Pettersson äntligen träffas igen.

Bengts gesällprov

Syskonen Pettersson återförenade vid Eriks besök från Amerika.
Från vänster: Signe, Elsa, Erik, Frida och Martha.

Återtagandet.

Hur gick det då för makarna Nilsson? Jo, trots alla goda ambitioner och mycket arbete orkade de inte länge utan ville avyttra rörelsen. Otto och Frida, som nu hunnit vila upp sig i tre år, beslutade efter mycket funderande att anta Nilssons erbjudande om ett återköp. Detta var 1952 och övertagandet skedde i samråd med Gudrun, som lovade att hjälpa till.

I butiken anställdes en ung fru, Ann-Marie Olsson, som delade tiden i butiken med Gudrun. I köket började en fru Hägg. I och med övertagandet ändrades nu namnet till **Otto Lindvalls**

Kafé och Konditori. Nu upphörde också Otto med sin handel med hudar och skinn, för att helt kunna koncentrera sig på bageri och konditori. Arne Svensson anställdes i bageriet och fru Olsson ersattes av fru Ella Hardborn. Då och då hjälpte emellertid fru Olsson till i butiken.

Nu gick några år i relativt "normal" takt. Gudrun tog körkort och nu fick Chevan lite flitigare användning – även som firmabil för leveranser av diverse slag.

Gudrun vid bakugnen.

Interiör från kontoret, med en nyttillverkad bröllopskrokan. Från vänster: Ella Hardborn, Otto, Arne samt Arnes kusin.

Så upprepade sig historien. Gudrun fick sällskap och gifte sig 1958. Hon arbetade emellertid vidare som vanligt ända tills hon drygt ett år senare nödgades ta ledigt på grund av barnafödelsel. Detta bortfall av arbetskraft ökade naturligtvis arbetsbördan för Otto och Frida.

Så kom den ödesdigra kvällen den 8:e augusti 1959. Sommaren hade varit ovanligt varm och Frida hade inte känt sig bra.

Hon föll på sin post med en plåt kakor i handen, trogen sitt kära konditori in i det sista.

Den kommande tiden blev svår för Otto. I butiken fanns nu endast Arnes hustru Eila och Gudrun, som endast tillfälligt kunde arbeta p.g.a. den nyfödde därhemma.

Ensamheten gjorde att Otto efter en tid gifte om sig, men denna lycka varade inte länge. Han plågades av sjukdom och kunde inte driva företaget vidare. Konditori och bageri överläts därför 1963 på hans anställda, Bengt Nilsson-Savhed och Arne Svensson (han tog sig senare släktnamnet Hedenklo). En kort tid därefter i april 1964 gick Otto bort och fastigheten kom nu att förvaltas av dödsboet, bestående av Gudrun och Ottos änka Gerda.

Bengt visar stolt upp bröllopskrokanen.

Storgatan 23 – en sista bild före rivningen.

1967 utfördes ett sedan länge behövligt reparationsarbete, nämligen utbyte av de gamla yttertaken. Dessutom påbörjades vissa reparationsarbeten på byggnaderna inne på gården. Omfattningen av dessa arbeten kom emellertid att bli alltför omfattande, varför fastigheten i stället avyttrades.

Samma år lämnade Bengt kompanjonskapet med sin arbetskamrat sedan många år, eftersom omsättningen var för liten för att kunna försörja två familjer. Arne drev verksamheten vidare ytterligare en tid, för att slutligen upphöra. Några år förflöt, varefter Svedala Köping köpte in fastigheten, som slutligen revs 1972, tillsammans med byggnaderna på Ripas hörna. Tomterna användes under en tid som parkeringsplats, tills bygget av den nuvarande fastigheten påbörjades.

* * *

FOLKETS HUS I SVEDALA 100 ÅR

av Bo Sahlée

Svedala Folkets Hus, ett av många Folket Hus i Sverige, firar i år 100 år.

En av den framväxande arbetarrörelsens viktiga frågor var lokalfrågan, var man skulle träffas för möten av olika slag? Under de tidigaste åren höll t.ex. fackföreningarna sina möten vid arbetsplatsen, ofta i det fria, men behovet av egna möteslokaler blev allt starkare.

Många gånger strandade rörelsens olika organisationsangelägenheter på möjligheten att erhålla lokaler för sammanträden. Lokaler fanns det i regel ingen brist på, men utsikterna att få hyra dessa för rörelsens räkning var tämligen små. I flera fall var det rent av riskabelt för en fastighetsägare att hyra ut sina lokaler till representanter för arbetarrörelsen. Under sådana förhållanden är det klart att lokalfrågan blev viktig.

Det var i Svedala, liksom i övriga landet, de vanliga människorna som byggde de över tusen Folkets Hus och hundratals Folkparkerna. Riktigt hur många vet man inte exakt, men det rör sig om mellan 1000 och 2000 Folkets Hus och 600 – 700 parker.

I Svedala började det med ett tidigt försök till egna lokaler innan man satte igång ”på allvar”.

Föreliggande text försöker sätta in Svedala Folkets Hus i sitt sammanhang – vad låg bakom byggandet och vad hände i landet som helhet? Artikeln kommer inte att ge en beskrivning av de gångna 100 åren, utan uppehåller sig mest kring starten och den första perioden.

Bakgrund – Folketshusrörelsen i Sverige

”Det är nu fullkomnat, det verk som redan är känt över hela landet under namnet Folkets Hus. Och som långt efter den nuvarande generationens försvinnande skall fortleva som ett ärorikt monument över våra dagars arbetarrörelse, i vars utveckling och framdrivande vi se den enda farbara vägen till det av oss alla eftersträlvande nya samhällsskicket”.

Orden uttalades av Axel Danielsson, arbetarrörelsens ledare i Malmö under 1800-talets sista år, när han höll hyllningstalet vid invigningen av Malmö Folkets Hus den 1 april 1893. Den nya samhällstanken byggde på yttrande- och församlingsfrihet, i en tid då det fria ordet var en vision och då de nya fackliga och politiska föreningarna saknade rum både symboliskt och konkret.

Men Folkets Hus i Malmö var inte det första egentliga i landet, utan det tillkom i Kristianstad. Där bildade fackföreningarna en byggnadsförening och en interimsstyrelse tillsattes 1889. Föreningen utökades med ombud från den socialdemokratiska föreningen. Till att börja med hade man tänkt bygga ett eget hus men när ett par lämpliga byggnader blev till salu köptes de av en bulvan som sedan, efter många turer med jurister involverade, överlät dem till byggnadsföreningen. Föreningens medlemmar byggde om dem till ett föreningshus med en stor samlingssal. Huset fick namnet Föreningarnas Hus eller Fackföreningarnas Hus, men blev till funktionen Sveriges första Folkets Hus. Huset invigdes den 27:e september 1890.

I Malmö började det på liknande sätt. Behovet av en gemensam lokal för arbetarrörelsens föreningar i Malmö växte sig allt starkare. Vid flera tillfällen blev arbetarna utkastade ur lokalerna när det politiska budskapet stod klart för hyresvärdarna. När så godtemplarna inte längre tillät Malmö socialdemokratiska förening att hyra deras lokal blev läget akut. 1888 bildade arbetarrörelsen i Malmö en byggnadskommitté som 1891 ombildades till Byggnadsaktiebolaget Folkets Hus i Malmö. Flera försök gjordes att få köpa mark av både Malmö stad och av privatpersoner innan byggandsföreningen slutligen lyckades få köpa en tom på Skolgatan i kvarteret Morkullan. Den första april 1893

invigdes landets första egenbyggda arbetarrörelselokal med namnet Folkets Hus.

De ekonomiska problemen var stora och återkom ständigt när ett Folkets Hus byggdes. Ändå uppfördes hundratals folketshus- och parkbyggnader, en nästan ofattbar insats av en i stort sett medellös arbetarklass. Byggnadsföreningen organiserade penninginsamlingar och andelstecknande. Ofta förekom uttaxeringar av fackföreningen. Också enskilda personer bidrog med insatser. Försök att få låna pengar i bank misslyckades ofta men när det lyckades skedde det mot inteckningar i huset eller med hjälp av betrodda borgensmän.

Folkets Hus – och /eller Parkföreningen anordnade fester och basarer för att samla in medel.

LO – fonden 1907

1906 års LO-kongress beslutade att bilda en byggnadsfond för utlåning av medel till byggandet av Folkets Hus på landsorten och att avsätta två öre av varje facklig månadskontingent, en summa som 1915 höjdes till det dubbla. När lånefonden trädde i kraft 1907 stod redan byggnadsföreningar på kö för att få lån.

Under mer än 70 år stödde fackföreningsrörelsen genom LO-fonden Folkets Hus på orter som annars inte kunnat klara tillkomsten av egna samlingslokaler. 1978 överlämnades fonden som gåva till folketshusrörelsen. Fonden hade då 4 miljoner kronor att använda för utvecklingsprojekt.

Folkets Husrörelsen blev en benämning på de lokala Folkets Husföreningarna och Folkets Husföreningarnas Riksorganisation (FHR), bildad 1932. FHR tillvaratar föreningarnas intressen, särskilt vad avser byggandet av samlingslokaler. Folkets Husföreningar framträdde under 1890-talet som en del av arbetarrörelsen sedan man uppfört byggnader i Kristianstad och Malmö för att ge den socialistiska arbetarrörelsen samlingslokaler. FHR växte i takt med att nya folketshusföreningar bildades, men fick under 1950 –talet vidkännas en tillbakagång till följd av strukturomvandlingen i samhället.. Under 1970- och 1980-talet växte dock organisationen åter. FHR har under åren vidgat sitt register genom att, utöver att bedriva byggnads- och affärsverksamhet, också stödja mötes- och föreningslivet, olika former av kultur samt utbildning. Biografdrift organiserades 1944 i Sveriges Folkbiografer AB, sedermera i Skandinaviska Biograf AB. FHR var 1944 – 69 ägare till produktionsbolaget Nordisk Tonefilm och bildade 1970 filmvisningsorganisationen Bio Kontrast. FHR utger sedan 1969 tidningen Folkets Hus.

År 2000 bildades en gemensam organisation för Folkets Hus och Folkets Park, Riksorganisationen Folkets Hus och Parker, FHP.

Man kan dela in Folkets Hus och Folkparkernas historia i

- En pionjär- eller arbetarrörelseperiod då lokalerna byggdes och drevs av arbetarna själva i föreningslivets regi och verksamheterna utformades på klasskampens hårda grund.
- En folkhemsperiod då samhälle och arbetsgivare bidrog med ekonomiskt stöd och en folkkultur växte fram i samförståndets anda.
- En kommunperiod då samhället övertog alltmer av ägandet och där driften av verksamheten drevs i varierande former då föreningslivet ändrade karaktär i den samhällsleliga strukturomvandlingens spår.

Svedalas första ”Folkets Hus”

Redan 1885 hade planer framkommit att anskaffa egna samlingslokaler. Detta år bildade man så Svedala Arbetareförenings Byggnadsaktiebolag och grundare var Carl P Fagerström, R Malmström, Hans Olsson och Joh. Persson. Bolaget hade till ändamål att inom Svedala tätort anskaffa lämplig tomt och bebygga denna. Aktiekapitalet skulle utgöras av lägst 2.000 kronor och högst 5.000 kronor , fördelade på aktier á 5 kronor. Bolagsordningen blev fastställd i april 1885 och registrerades vid vårtinget med Oxie och Skytts härader i Klörup den 8:e juli 1885.

Bolaget byggde ett hus, Föreningshuset, i hörnet av Kyrkogatan och Timmergatan. Här kunde olika föreningar hålla sina möten. Att driva lokal på detta sätt var inte det lättaste och Arbetarföreningen gick i likvidation år 1899, då fastigheten såldes till Svedala sjuk- och begravningskassa, den s k Hundramannaföreningen. Den stora salen i huset kallades följdaktligen för Hundramannasalen. 1907 blev huset privatägt.

Beträffande Hundramannaföreningen och dess verksamhet så var det så att det under slutet av 1800-talet som ett stort antal sjuk- och begravningskassor bildades, med syfte att lämna sjuk- och begravningshjälp till sina medlemmar. Kassorna hade olika typer av initiativtagare. Hundramannaföreningen var en sådan kassa.

Folkets Hus i Svedala 1907 –

Tankarna på ett eget Folkets hus fanns kvar och bakgrunden var densamma som på andra håll.

För att förbättra sina löner och arbetsförhållanden sammanslöt sig arbetarna i Svedala, liksom på andra platser, i fackföreningar redan i slutet på 1800-talet. Gjutareavdelningen i Svedala bildades redan år 1893. År 1895 bildades Metallindustriarbetareförbundets avd 16. Av andra fackföreningar kan nämnas Grov- och fabriks avdelning nr 56, bildad 1898.

Den fackförening i Svedala som gjorde den första insatsen för anskaffandet av en egen lokal – ett Folkets Hus – var just grovarbetareavdelningen 56, vilken också på den tiden var den största på platsen. Den var också den första som fick utkämpa en facklig strid, nämligen år 1898 på sockerbruket i Svedala. Det var kanske helt naturligt att det därifrån uppstod en tanke på egen fastighet. Redan i slutet av 1800-talet hade avdelningen tagit upp frågan om anskaffandet av ett Folkets Hus, men på grund av ekonomiska skäl kunde man inte realisera detta önskemål. Enligt ett protokoll av den 18:e februari 1900 beslöts att avsätta 100 kr till en Folkets Hus-fond, vilket troligen blev den första grundplåten.

Svedala arbetarkommun, som bildades år 1900, ville också lösa Folkets Husfrågan. Enligt ett protokoll av den 16:e april 1903 fattades beslut om att avsätta 50 kr till en Folkets Husfond. Dessutom skulle $\frac{3}{4}$ av den vinst som kunde uppkomma vid de av arbetarkommunen anordnade basarerna, samkvämen och festerna avsättas till denna fond. Resultatet av detta beslut blev rätt gott då de tre därefter anordnade basarerna inbringade ej mindre än 800 kr. Därefter gjorde man också en förfrågan till de olika fackföreningarna i Svedala angående en blivande fastighetsförening, varvid intresset hos fackföreningsfolket för ett eget Folkets hus var stort.

År 1904, den 15:e maj, tillsattes en kommitté som fick i uppdrag att verka för andelsteckning till den blivande fastighetsföreningen. Redan efter 6 månaders arbete kunde de ansvariga rapportera till Arbetarkommunen att 224 andelar redan var tecknade. Arbetarkommunen beslöt då att kommittén borde sammankalla samtliga andelstecknare till ett sammanträde, vilket sedan hölls den 21:e december 1904, då man beslöt att bilda Arbetarnas fastighetsförening u. p. a. i Svedala. Beslut om inregistrering av denna förening fattades vid ett sammanträde den 15 januari 1905. Föreningens uppgift var att bygga och främja tillkomsten av samlingslokaler och sedan förvalta dessa. Enligt en rapport som lämnades vid detta sammanträde hade den nybildade fastighetsföreningen till sitt förfogande 3.040 kr varav 2.240 kr var andelar från föreningar och enskilda, 800 kr fanns i Svedala Arbetarkommuns kassa genom anslag, fester m.m. inestående i Folkets Husfonden. Styrelsen som nu valdes fick följande sammansättning: Sockerbruksarbetare Herman Hansson, ordf., gjutare Nils Larsson, v. Ordf., murare Anders Andersson, kassör, sockerkokare Johan Landgren, sekr., toffelmakare Arvid Friman, v. Sekr., och till övriga ledamöter i styrelsen utsågs gjutaren Emil Larsson och maskinarbetare Christer Hellman. Vid ett extra sammanträde med fastighetsföreningen den 6:e juli 1905 diskuterades tomtfrågan, varvid framgick att man hade två olika tomter att välja på, nämligen den nuvarande, där fastigheten är belägen, och en tomt på Hantverkaregatan i närheten av nuvarande Coop/Konsum. Efter votering beslöt man med 22 röster mot 13 att in-

köpa den nuvarande tomten vid Repslagaregatan (ca 1.900 kvm till ett pris av 3.069 kr). Under åren 1905, 1906 och första halvåret 1907 var föreningen ständigt sysselsatt med att anförskaffa medel för att kunna bygga huset .

Under åren 1905 – 1906 och första halvåret 1907 höll föreningen ett flertal extra sammanträden där det stående temat var frågan om att få fram tillräckligt mycket med pengar för att uppföra fastigheten. Många i Svedala var intresserade och andelsteckningen gick framåt. För att uppföra ett Folkets Hus hade man beräknat kostnaderna till 25.000 kr Ritningar upprättades av Anders Andersson och ett lån å 17.000 kr upptogs i Svedala Sparbank. Resterande byggnadskostnader inkom genom försäljning av andelar.

Det dröjde emellertid till april månad 1907 innan man kunde våga sig på att fatta ett definitivt beslut. Då träffade man olika överenskommelser med byggnadsentreprenörer. För mureriarbetet antogs byggmästare L. Olin och för träarbetet antogs byggmästare L.K. Ekdahl. Kostnaderna för dessa arbeten uppgick till sammanlagt 6.380 kr varav 1.900 kr belöpte sig på träarbetet. Byggnaden kostade totalt nära 24.000 kr och till detta kom frivilliga arbetsinsatser som grundgrävning, brunn och planering av tomten

Redan den 17:e november 1907 stod Svedalas Folkets Hus färdigt och invigningsfesten hölls i A-salen. Vid detta tillfälle höll redaktör August Nilsson (Kabbarp) högtidstalet. Med detta nybygge hade arbetarrörelsen i Svedala erhållit en samlingsplats som fick stor betydelse för föreningarna i Svedala. Det var, enligt en dåtida tidningsnotis, ett av de största och vackraste Folkets Hus på den skånska landsbygden. Förutom 4 möteslokaler

Ett nybyggt Folkets hus. Till höger syns sockerbrukets byggnader och skorsten.

och två bostadslägenheter fanns cafélokaler, ett stort ABF- rum med tillhörande två studierum och ett ABF – bibliotek. I Folkets Hus fanns en samlingslokal, ortens enda teaterlokal med scenanläggning och läktare.

Några notiser från verksamheten under åren:

År 1922 genomföres vissa förändringsarbeten i Folkets Hus lokaler.

Genom inköp av mera tomtmark kunde man samma år anlägga en park med dansbana, där unga och gamla kunde roa sig. I parken anordnades sommartid politiska möten med föredrag och basarer. Demonstranterna vid förstamajfesten samlades i parken innan tåget gick genom samhällets gator. Den första demonstrationen den första maj organiserades för övrigt år 1896.

År 1927 firades 20-årsjubileum under trettondagen, då många hade samlats till fest i lokalerna och en historik över de gångna 20 åren lämnades av föreningens ordförande Johan Borg.

År 1937, då Folkets hus firade 30-årsjubileum, hade man en stabil ekonomi.

Arbetsorganisationerna i Svedala äger då tillsammans 664 andelar i Folkets hus, representerande ett andelskapital av 6 640 kr. Då föreningens hela andelskapital detta år utgjorde 12 290 kr ägde föreningarna 990 kr mer än de enskilda andelsägarna tillsammans.

Andelsägarnas antal var 360, vilket innebar en ökning med 190 sedan starten 1904. Ser man på andelskapitalets ökning blev denna ej mindre än 9 250 kr.

De personer som under åren 1907 – 1937 stod i ledningen för Fastighetsföreningen i egenskap av ordförande var följande: Sockerbruksarbetaren Herman Hansson 1904-1909, handlanden Johan Borg 1910-1932 och järnarbetaren Herman Malmsjö från år 1933. Kassörer hade varit följande: muraren A. Andersson, 1904-1906, gjutaren Emil Persson 1907, snickaren August Persson 1908-1909, gjuteriarbetaren Birger Blom 1910-1932 och gjutaren Gösta Kristiansson från 1933.

Som vaktmästare på Folkets Hus hade under de gångna åren tjänstgjort följande personer. Handlanden Johan Borg 1907-1911, svarvaren Hans Pålsson 1912-1919, lantarbetaren Johan Rosander 1920, filaren Sigfrid J. Lassesson 1921-1925 och gjutaren Alfred Hansson från 1926.

Styrelsen bestod år 1937 av följande personer: Järnarbetaren Herman Malmsjö, ordförande, gjutaren Gösta Kristiansson, kassör, gjutaren Sigfrid J. Lassesson, sekreterare, plåtslagare Nils Jönsson, v. Ordf. och gjutaren Ernst Göransson, v. Sekreterare, samt snickaren Åke Andersson och gjutaren Algot Larsson.

År 1939 skedde en om- och tillbyggnad som var ganska omfattande. Bl a inreddes ex-

Herman Hansson.
Folkets Hus förste styrelse-
ordförande 1905 - 1909

Johan Borg
Ordf. 1909 - 1933.

Herman Malm sjö
Ordf. 1933 - 1938

peditionslokaler för de fackliga organisationerna. Finansieringen av dessa arbeten skedde genom ny andelsteckning, upplåning och anslag från de fackliga organisationerna.

År 1947, vid Folkets Hus 40 årsjubileum, skedde en ytterligare upprustning av lokalerna. Man fick nytt parkettgolv i stora salen och denna fick också bättre belysning och en förbättrad scenutrustning. Dessutom inköptes 300 nya stolar till lokalen och även Caféet renoverades.

I en skrivelse till Svedala köping och socken påpekades den stora användning som Folkets Hus hade. Här fanns utrymmen för de fackliga organisationerna, idrottsträningar och tävlingar (Svedala Brottarklubb, Svedala Boxningsklubb och Svedala Frisksportklubb), den frivilliga bildningsverksamheten, kurser och föreläsningar av skilda slag , lokaler för sjukkassan samt lokaler för resande teatersällskap.

År 1948 ombildades föreningen till Byggsföreningen Folkets Hus u.p.a. i Svedala. Denna förening drev verksamheten fram till försäljningen 1974.

1950 – talet – under vissa år var föreningens ekonomi mycket ansträngd , dessemellan gick det bättre – det var tidvis inte lika lätt att hyra ut lokalerna till dans etc.

I mitten av 1960-talet inträdde en förändring vad gällde användningssättet av Folkets Hus. Det gamla huset, med sin relativt slitna inommiljö, kunde inte längre locka till sig ungdom och föreningar. Man krävde nya moderna lokaler. Då detta ej kunde genomföras pga ekonomiska hinder beslöt man att sälja lokalerna till kommunen. Detta skedde år 1974, då Folket Hus såldes för 143.000 kr.

Brottningssträning framför stora scenen 1950.

Revygänget "Vårat Gäng" församlade på scen 1951. Musiker fr.v: Bo Johnsson, Hans Malmberg, Erik Malmberg och Kalle Karlberg. Övriga fr.v: Thore Lantz, Lennart Mårtensson, Artur Henriksson, Ella Jönsson, Ulla Green, Elly Lantz, Ove Mårtensson, Egon Jönsson och Stig Andersson.

Ordförande i Folkets Hus- föreningen 1905 – 1974 har varit följande personer:

1905 – 09 Herman Hansson

1909 – 33 Johan Borg

1933 – 38 Herman Malmsjö

1938 – 43 Nils Jönsson

1943 – 46 Herman Malmsjö

1946 – 50 Erhard Andersson

1950 – 64 Kurt Eriksson

1964 – 68 Alf Klapp

1968 – 74 Björn Jönsson

År 1978 avslutades en ombyggnad som med inredning kostade 4.000.000 kr och Folkets Hus fick då det utseende det fortfarande har. Huset är nu rustat att ta emot föreningar och enskilda i större omfattning än tidigare. Huset har nu verkligen blivit ”Folkets Hus”.

Huset ägdes nu av Svedala kommun , som efter kommunsammanslagningen mellan Bara och Svedala 1977 fått ändrad politisk majoritet, från socialdemokratisk till borgerlig. Detta ledde till en del politiska stridigheter kring Folkets Hus, dels kring den kommunala ledningen av verksamheten och dels kring invigningen efter ombyggnationen. Vad gäller ledningen av Folkets Hus så fanns två förslag, ett borgerligt med en institutionsstyrelse direkt under kommunstyrelsen och ett socialdemokratiskt med en fristående institutionsstyrelse av typen fakultativ nämnd. Det borgerliga förslaget drevs igenom. Vad gäller invigningen efter ombyggnationen så handlade stridigheterna om huruvida man skulle få spela Arbetets söner och Internationalen eller ej. Den borgerliga majoriteten i Folkets Huskommittén sade nej till detta och menade att det vid ett kommunalt arrangemang inte skall spelas musik som förknippas med politiska partier. Socialdemokraterna tyckte det var upprörande att man inte fick spela Arbetets söner och Internationalen. Vid invigningen blev det istället musik av ett rockband och av kommunens blåsorkester Bara blås. Likaså vållade placeringen av vissa av de konstverk som tidigare funnits i Folket Hus också stridigheter. T ex placerades en bild av Per Albin Hansson i Folkets Hus minsta studierum.

Men tiden läker mycket och idag är Folkets Hus verkligen allas hus i Svedala kommun.

År 2006 – en titt i verksamhetsberättelsen för detta år visar på den mångsidiga användningen av huset.

- fasta hyresgäster är IfMetall, Byggnads, ABF, Arbetarkommunen och Restaurangen.

- Några typer av tillfälliga hyresgäster
- revy – teater 40 tillfällen
- företag – 203 tillfällen
- föreningar – 225 tillfällen
- pensionärsorganisationer – 114 tillfällen
- politisk verksamhet – 85 tillfällen
- Svedala kommun – 54 tillfällen
- Antal uthyrningar under året – 870

Andra Folkets Hus i kommunen

FOLKETS HUS I LILLA SVEDALA

Emma och Tage Johansson utanför Lilla Svedala Folkets Hus

1922 bildades Arbetarnas Fastighetsförening i V Kärrstorp. Samma år inköptes ett trähus som uppförts för beredskapsarbete och vägbygge i trakten. Huset byggdes till i vinkel med ett kök. Denna del murades på gjuten grund. 1962 upplöstes föreningen och huset såldes till privatperson. Trähuset revs och den nye ägaren byggde till med det gamla köket som utgångspunkt.

Folkets Hus i Nötesjö.

FOLKETS HUS I NÖTESJÖ

Byggnadsår 1924

Böringe Folketshusförening bildades 1907. En tomt var svår att finna eftersom det mesta i trakten var fideikommissägt. Istället inköptes en lanthandel på en stor tomt. Man byggde till ett trähus för samling och dans. 1924 byggdes ett Folkets Hus på tomten intill och lanthandeln såldes.

Verksamheten var livlig och ambitiös med studiecirklar och korrespondenskurser. 1971 upphörde föreningen. Huset ägs numera av en privatperson och har byggts om till bostad.

FOLKETS HUS I VISMARLÖV / BEDEN

Byggnadsår 1917

Folkets Hus i Vismarlöv

Fackföreningarna samlades till en början i ett gammalt korsvirkeshus i Beden. 1917 byggdes ett nytt Folkets Hus i kanten av byn. Efter en lantarbetarstrejk 1924 upplöstes avdelningen, men en ny bildades 1933. 1937 byggdes ett föreningshus i Klågerup av Byggnadsföreningen Idrotts-hemmet. I samband med detta lades Folkets Hus ned. Efter att ha stått tomt i många år köptes huset av en privatperson som nu använder det som bostad.

Källor och litteratur:

Handlingar – Folkets Hus i Svedala, Arbetarrörelsens arkiv i Malmö.

Uppgifter från Jan-Erik Eriksson och Arne Jönsson.

Artiklar ur: Arbetet

Skånska Dagbladet

Sydsvenska Dagbladet

Trelleborgs Allehanda

Svedala genom tiderna , Svedala kommun 1981.

Arbetsminnen , Svedala kommun och ABF , 1990.

I Teglets spår , Svedala igår, idag och imorgon, Konsthögskolans Arkitekturskola , 1986
Svedala stationssamhälle , byggnadsinventering, Inger Andersson , Svedala kommun 1980.

Möten och människor, I Folkets Hus och Folkets Park, Margareta Ståhl, Bokförlaget Atlas 2005.

Skånska utflykter till rörelsens rötter, Skånes socialdemokratiska partidistrikt 100 år 1905.– 2005, Lars Berggren, Roger Johansson m fl , 2005.

I TIDNINGEN FÖR 50 ÅR SEDAN – 1957

Av Bo Sahlée

Året var 1957. Det är nu rymdåldern börjar. Sovjet skickar upp Sputnik 1 och 2. Hela världen spanar upp mot himlen efter rörliga stjärnor och radioamatörer lyssnar i sina lurar efter pip från rymden. En värld, ännu präglad av det kalla kriget, har tagit ett kliv ut i det okända.

Två av Ingemar Bergmans största filmer, ”Det sjunde inseglet” och ”Smultronstället”, har premiär. Samtidigt står kampen hård mellan Elvis Presley och Tommy Steel.

Ett nederlagstippat ishockeylag, Tre kronor, återvänder från VM i Moskva med guld.

I Lilla Edet rasar en massafabrik ner i Göta älv och drar flera arbetare med sig ner i kvickleran. Little Rock i Arkansas, USA, skakas av raskravaller och nationalgardet kallas in för att skydda nio färgade studenter.

Så ser det ut under detta år och vad händer då i Svedala? Vi letar med tidningarnas hjälp efter några läsvärda händelser.

Observera att bilderna är antingen nytagna eller från arkiv.

Insprängda pensionärslägenheter i Svedalas största bostadsbygge

Det här med största bostadsbygget i Svedala har förändrats under åren som gått. I tidningen i mars 1957 stod att läsa om Svedalas största bostadsbygge vid den tiden:

”För HSB:s räkning har byggmästare Karl G. Jönsson uppfört det största bostadsbygget hittills i Svedala. Det är en pampig vinkelbyggnad i hörnet av Malmövägen och Bökebergsgatan, som blir ett gott tillskott på bostadsmarknaden och ger infartsbilden till

HSB:s bostadshus i hörnet Bökebergsgatan/Långgatan anno 2007.

Svedala från Malmö en stänk av storstadskaraktär.

Lägenheternas antal uppgår till inte mindre än 54 av varierande storlek och dessutom blir det två affärslokaler och några garage i källarplanet. Lägenheterna är givetvis inredda med alla nutida bekvämligheter. En del av lägenheterna är reserverade för pensionärer omtalar ordföranden i den kommitté, som på köpingens vägnar handhar denna fördelning, handlande Nils Sonesson. Köpingen förbehåller sig rätt, att för detta ändamål disponera ett visst antal lägenheter i varje större bygge, och här har just flyttat in fyra pensionärer. ”

SkD 14/3 1957

Svedala i startgropen för nytt skolbygge.

Miljonbyggnad uppföres vid Malmövägen

Svedala är i behov av nya skollokaler. Vi har 1957en nioårig enhetsskola och flera av de gamla byskolorna har stängts och avyttrats.

I mars 1957 offentliggjordes följande: ”Inom kort räknar man i Svedala med att kunna påbörja ett skolbygge i miljonklass, vars behov allt mer tränger på sedan den nioåriga skolan infördes. De nuvarande skollokalerna är otillräckliga och sedan man avyttrat skolorna i Hyltarp och Aggarp har lokalbehovet blivit akut.

Sedan länge har skolstyrelsen planerat uppförande av en ny centralskola i anslutning till den gamla realskolan, och såväl tomt som arbets- och igångsättningsstillstånd föreligger nu. Men ännu har man inte kunnat sätta grävskoporna i arbete, beroende på läget på kreditmarknaden.

Skolan, som ritats av arkitekt Bror Tornberg, kommer att uppföras i den låga envåningsstilen, och förses med all den komfort som utmärker nutida skolbyggen. . . .

Hela anläggningen har för några år sedan kostnadsberäknats till 2,3 milj kr av vilka

Idag är Centralskolan om och tillbyggd flera gånger sedan invigningen 1958. En av de nyare delarna syns till vänster på bilden.

man erhåller statsbidrag med 800.000 kr . . .

Överlärare Sune Göransson uttrycker sin glädje över att bygget nu ser ut att kunna komma igång inom kort. Han framhåller också nödvändigheten av flera och nya lokaler om undervisningen i enhetsskolan skall kunna bedrivas på ett sådant sätt, som är avsett med denna skolform. ”

SkD mars 1957

Svedalaättling ritade det bästa kommunalhuset

I kommunen diskuterades under ett antal år bygget av ett nytt kommunalhus. 1957 blev frågan på nytt aktuell, ” Sedan länge har man i Svedala haft planer på att bygga ett nytt kommunalhus och för ett tiotal år sedan lät man stadsarkitekt Tage Möller göra upp ett förslag till byggnad. Tiderna gjorde emellertid att planerna blev lagda på is, men nu har man på nytt tagit upp tanken och haft utlyst en arkitekttävlan vars förslag förelades kommunalfullmäktige på fredagskvällen.

Segrare i tävlingen blev Stockholmsarkitekten Adrian Langendal, tidigare Svedalapojk och son till byggmästare Anders Persson. Hans förslag ”Oss skåningar emellan” ansågs ha så stora förtjänster före de andra, att han obetaget sattes i främsta rummet av bedömningsnämnden. På andra plats kom Lundaarkitekten Hans Westman med mottot ”Luncia”.

Bygget, som är avsett att uppföras i etapper får en dominerande byggnadskropp mot Stortorget och vinkelbyggnader åt Kyrkogatan och Bankgatans förlängning och i utbyggt skick får Langendals förslag den dominerande mittkroppen att bilda en pampig fondbyggnad mot torget . . .

Några siffror på vad ett blivande kommunalhus kommer att kosta har man ännu inte, men i en fond finns något hundratusentals kronor för ändamålet. Trots detta får nog köpingen ge sig till tåls ett tag innan man funderar på ett nybygge. I går kväll beslöts att sätta igång byggandet av den nya centralskolan, som i färdigt skick kommer att kosta cirka 3 milj. vilket betyder en kraftig ökning av kommunalskatten. Dessutom befinner sig köpingen inte i något som helst nödläge när det gäller offentliga förvaltningslokaler.”

SkD 27 april 1957

Hela Svedala i feststämning då AB Åbjörn Anderson jubilerade

För 50 år sedan och ett firande av AB Åbjörn Andersons 75-årsjubileum. I år firat företaget , i dagens skepnad, 125 år.

” Hela Svedala var klätt till fest då AB Åbjörn Anderson – firman som gjort namnet Svedala känt över världen – i går firade 75-årsjubileum. Vädret var strålände och flaggorna i topp på praktiskt taget alla flaggstänger i köpingen och bygden. Kl 11.30 slog

man igen kontor och fabriker för dagen, och sedan man varit hemma och snyggt upp sig samlades pensionerade trotjänare och ännu verksamma och särskilt inbjudna personer till en minnesfest i kyrkan.

Straxt efter kl. 13.30 drog sig en högtidsklädd skara likt ett lemmeltåg mot kyrkan där de anvisades platser och snart hade det vackra och rymliga templet fyllts till sista plats med bortåt tusentalet personer . . .

. . . så bestogs talarstolen av bolagsstyrelsens vördade ordförande fd undervisningsrådet Nils Fredriksson, som trots sin ålder på ett strålande sätt gav en rekapitulation över de gångna 75 åren.

Antalet anställda uppgår nu till cirka 800 personer, och av dessa har inte mindre än 255 med minst 25 tjänsteår. I många fall har både fäder och söner ja , även döttrar stadigvarande anställning i bolaget . . .”

SkD 5 juli 1957

Vid jubiléet var det första gången företaget delade ut klockor till sina trotjänare. Landshövding Gustav Adolf Widell överlämnar här klockor till Hans Nilsson, Axel Andersson (delvis skymd), Johan Tingberg, Oskar Nilsson, Janne Persson och Johan Svensson som alla hade tjänat AB Äbjörn Anderson i 50 år eller mer.

Svedala scoutkår har nu invigt sin Yddingestuga

Svedala Scoutkår och dess medlemmar har under många år haft stor användning av sin scoutstuga ute vid Yddingesjön – i år är det faktiskt 50 år sedan den byggdes,

” I går var det en stor dag i Svedala scoutkårs historia, inte minst för dess kårchef Ernst Berling – som ägnat ett par tre decennier av sitt liv åt scoutarbete – då man kunde inviga sin vackra och ändamålsenliga och egna stuga vid Yddingesjön.

Stugan är belägen på en vacker kulle i norra änden av sjön och från landsidan väl skyddad av inramad skog. Greve Otto Thott på Skabersjö har välvilligt upplåtit mark, och sedan har bygget, som kostnadsberäknats till cirka 50.000 kr , i huvudsak uppförts av frivillig arbetskraft från Föräldraföreningen, kårens ledare och äldre scouter. Byggnaden som är av trä innehåller en storstuga med öppen spis, sovavdelning med plats för 35 bäddar, två ledarorum, tvätttrum samt kök med elspis, vedspis och vatten. Dessutom finns givetvis en pampig flaggstång framför byggnaden . . .”

SkD 30 september 1957

Scoutstugan vid Yddingesjön 1989, året då Svedala scoutkår fyllde 50 år.

Svedala höjer utdebiteringen. Nytt kommunalhus är av nöden.

Visst brottades man med ekonomiska problem även på 1950 –talet men det var fortfarande lätt att höja skatten för att få det att räcka till.

”Svedala kommer att höja utdebitering av skatten till den borgerliga kommunen med 27 öre om kommunalnämndens förslag går igenom vid fullmäktigesammanträdet om några dagar. Då nämnden dessutom förmodar att utdebiteringen till kyrkan höjs med 10 öre, till tingslaget med 3 öre och till landstinget med 60, torde den totala skatteökningen bli 1 krona från 12 till 13 kronor.

Kommunen brottas med skolornas problem – här som i så många andra kommuner - : vattenproblemet fordrar också sin lösning och under uppförande är ett nytt vatten- och avloppswerk.

Vid ett samtal med kommunalkamrer Åke Hellstrand förklarar han, att höjningen av utdebiteringen beror på en minskning av den slutliga skatten inom köpingen. Man kan även se en minskning av antalet skattekronor . . .”

Så till frågan om kommunalhuset,

Ett gammalt foto av det tidigare kommunalhuset.

” I centrum av Svedala köping ligger ett litet vackert trädbevuxet torg. Den äldre bebyggelsen kringgärdar det men en skönhetsfläck utgör kommunalhuset, som uppförts någon gång på 1880-talet. Det är en låg tvåvåningsbyggnad utan utsmyckning och med mycket litet puts på fasaden. Den har ett härligt läge , som kommunal byggnad och här skall man också uppföra ett nytt ändamålsenligt och modernt hus för den kommunala förvaltningen samt för andra kommunala institutioner och kårer.

Redan på 1930-talet väcktes frågan om byggande av ett nytt kommunalhus. På 1940-talet gick det ej att få byggnadstillstånd och nu har frågan kommit i ett kritiskt läge.

Främst är det polisen i köpingen som behöver bättre och tidsenliga lokaler, ja även arrester. Dessutom är det mycket dåligt ställt med folktandvårdens lokaler. För närvarande har köpingen två tandläkare på kliniken, men enligt den uppgjorda planen skulle det finnas tre. Det går inte att ha tre tandläkare i de nuvarande lokalerna och det är absolut av nöden att tandläkarnas lokalfråga löses. I den tilltänkta kommunalhusbyggnaden skall dessutom folkbiblioteket, landsfiskalskontoret, sjukkassan m. fl inrymmas.

Den ytligt sett ruffiga byggnaden ligger på en mycket stor och fin tomt som kommunen är ägare till . . .

Nio fast anställda finns det för närvarande på kommunalkontoret. De är kommunalkamreren och hans assistent, två kontorsbiträden, en kassörska, en kommunalingenjör och hans biträde, driftsmästaren på elverket och ett kontorsbiträde samt dessutom tillfällig personal . . .”

SkD oktober 1957

Nils Holgersson möte Tommy och Ulf. Hyland fick en levande gås i Svedala.

Tänk vad Lennart Hyland med sina olika radioprogram från 1950-talet och framåt kunde engagera vårt lands befolkning i olika upptåg,

” Radiotåget gjorde succé på Söderslätt.

Ett besviket sus gick genom de täta leden på Svedala Järnvägsstation , då lokförare Allan Janzon på radiotåget missade den tredje uppgiften i Alla-mot-alla tävlingen. Drygt tusentalet svedalabor och människor från trakten däromkring följde med spänning onsdagens radioutsändning via en uppmonterad högtalare på stationen. Janzons tredje uppgift bestod i att köra sträckan Alstad – Svedala på en given idealtid men han missade med en minut.

Hyland , som tidigare varit skeptisk visavis skåningarnas leklynne, kastade alla fördomar om vårt tröga sätt åt sidan när han och radiotågets övriga passagerare hyllades ovationsartat, då extratåget rullade in på Svedala station . . .

Framme i Svedala överlämnade Hyland ordet till Bertil Perrolf, som intervjuade rektorn vid tegelmästareskolan Arne Bern. Han berättade lite om den skånska tegelindustrin och sedan var det klart för kvällens stora kraftmätning tegelstaplingstävlingen . . .

Praktikant Inge Jönsson, Börringe, får som belöning för sin seger i ”tegelstaplingstävlingen” åka till Stockholm och medverka i lördagsutsändningen av Alla-mot-alla . . .”

SkD 11 december 1957

BILDER FRÅN ARKIVEN

Av Mats Olsson

Sjödikens kvarn, med adress Svedala 19, var liksom Aggarps kvarn en holländare. Den går att spåra från 1871 då Jöns Nilsson står som ägare. I en kalender från 1903 står Folkskolläraren i Östra Svenstorp, Anders Fagerström, som ägare. Man kan undra vad han hade för intresse av att äga en väderkvarn. Han var dock inte den siste ägaren som troligtvis var Jöns Trulsson som står som ägare 1916. Utanför huset, till höger på bilden, syns familjen Petter Andersson stå utanför sitt hus (Se även sid. 72 i "Svedala förr och nu"). Bilden är från 1914.

Bilden är tagen från Sjöbodsvägen, mot kullen och huset där kvarnen en gång fanns. Det är inte mycket man känner igen, endast Petter Anderssons hus till höger i bild.

”Nordins hörna”

Hörnet av Storgatan och Kyrkogatan, den så kallade Nordins hörna. Ett Foto som bedöms vara från sekelskiftet 1900. Det var före trottoarernas och vägbeläggningarnas tid.

”Lihné och Nordins hörna” eller bara ”Nordins hörna” kallades fastigheten med adressen Storgatan 10, hörnet Storgatan och Kyrkogatan, under många år och kanske även idag av den äldre generationen av svedalabor. Fastigheten uppfördes i början av 1880-talet av handlanden Hans Åkesson, bror till Häradshövding Nils Åkesson på Aggarps mölla. Hans Åkesson dog då huset var färdigt, varpå Hans Nilsson övertog fastigheten och startade diverseaffär där. Hans Nilsson var född på Krågeholmsegården 1851. I affären kunde man köpa specerivaror, men även t.ex. oljor, färger, lädervaror, ja i stort sett allt fanns att köpa. På andra våningen innehöll fastigheten bostäder. Den 1 maj 1930 övertogs så rörelsen av Nils Gustav Lihné (1881-1950) och Edvin Ferdinand Nordin (1897-1964). Både Lihné och Nordin hade varit biträden hos Hans Nilsson under lång tid. Nordin började redan 1912 som springpojke. Nordin bodde på andra våningen i huset, medan Lihne bodde på Kyrkogatan 9. Nordin drev själv affären de sista åren, nu i

sitt eget namn. Det är osäkert från när, troligtvis från Lihnés död 1950. Det har berättats att när man handlade i affären bjöds barnen på karameller och far på cigarr. När Nordin dog 1964 slogs affären igen. Sonesson och Mattsson blev ägare till fastigheten och de hade lager här en tid innan fastigheten övertogs av Skånska Banken.

Edvin Nordin på trappan till affären. Bedömmes vara från någon gång på 1930-talet.

Edvin Nordin tillsammans med sin personal i butiken någon gång på senare delen av 1950-talet. Fr.v. Edvin Nordin, Britt Nilsson, Dagny Olsson, Margit Svensson och Inga Jönsson.

På detta foto från butiken som är från början av 1960-talet står fr.v. Inga Jönsson, Margit Svensson, Edvin Nordin, Dagny Olsson och Anna-Kerstin Hägg. Foto: Magnus Hellstrand.

1972 var så fastigheten riven och ett nytt hus uppfört på samma tomt. Posten och Skånska Banken flyttade hit, från att tidigare ha huserat i dåvarande Svedala-Arbrås lokaler i hörnet Storgatan/Gjuterigatan. Posten flyttade i april 1992 till nya lokaler vid Storgatan 27 och Zolv Data flyttade in. Idag har Skånska Banken blivit Handelsbanken. Zolv data har flyttat upp en våning och nyöppnade restaurang Intermezzo har övertagit Zolv Datas lokaler i bottenvåningen.

Fastighetens baksida fotograferad i början av 1970-talet av kommunen, innan huset revs. Här på baksidan var det möjligt för kunder från landsbygden att binda sin häst medan man gjorde sina inköp.

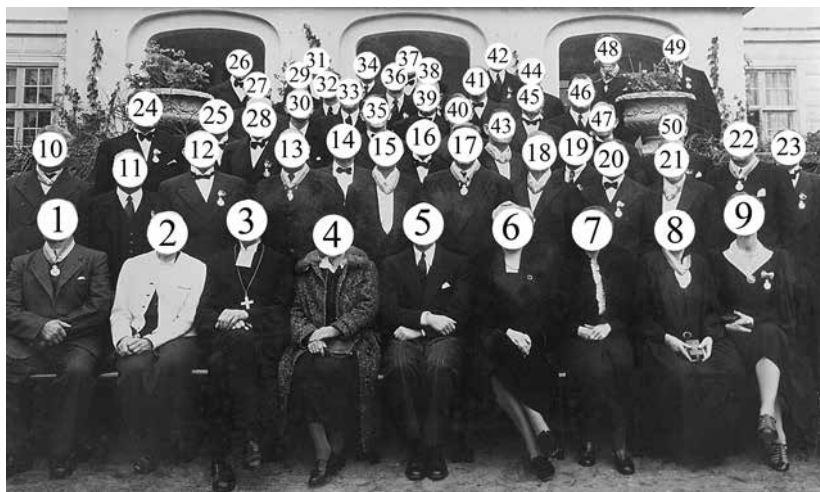
Huset fotograferat samtidigt som fotot ovan. Detta taget från Kyrkogatan snett mot Stortorget där man ser den säregna arkitekturen på vinkeln mot Kyrkogatan.

På sommaren 1945 firade Greve Corfitz Beck-Friis på Börringe kloster att släkten Beck-Friis varit ägare till Börringe Kloster i 200 år. Arrendatorer och tjänstefolk under Börringe Kloster hade varit trogna Beck-Friis under många år och de blev nu inbjudna att ta emot förtjänstmedaljer i silver av 1:sta respektive 2:dra storleken. Utdelare var ingen mindre än biskop Edvard Rode. Efter medaljutdelning och fotografering trackterades medaljörerna en trappa upp i "Piano nobile där ljuskronorna strålade i gemaken med gobelänger och sköna mobilier och kaffeborden dignade på skånskt vis." - "Och inne i kabinettet stod riksrådet Beck-Friis sergelska marmorbyst i en nisch och nickade bifall till den unika festen." (Citatet ur Sydsvenska Dagbladet 8 Nov 1945)

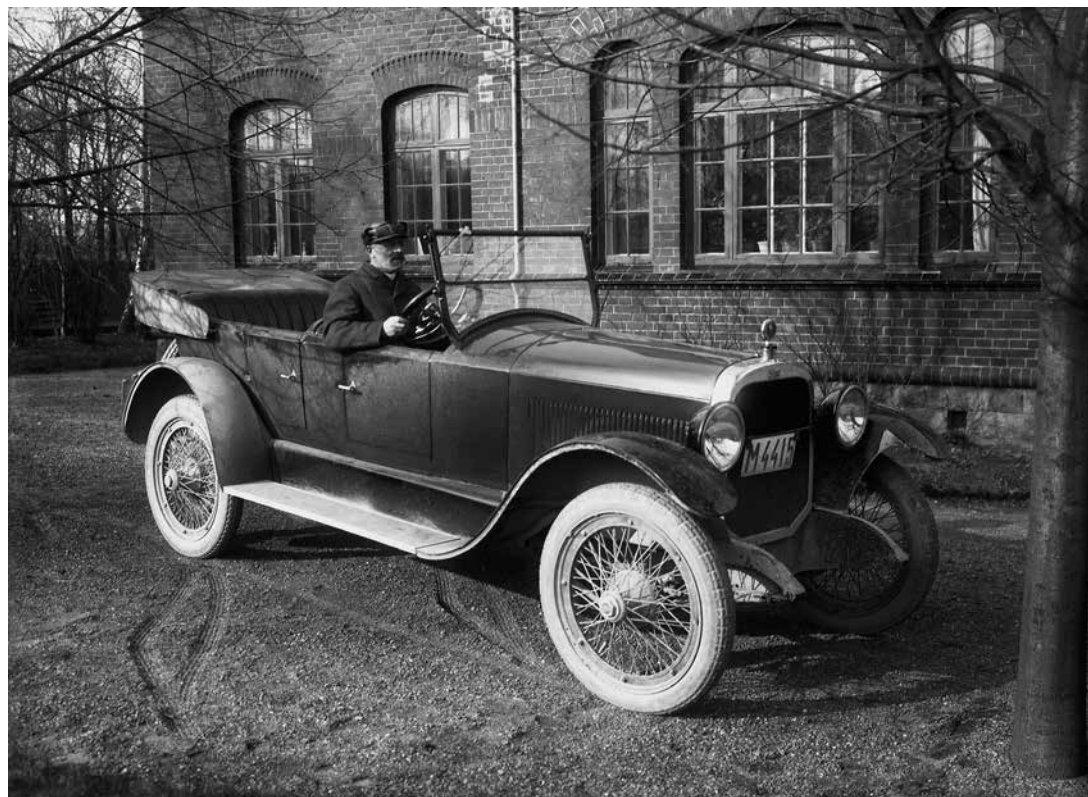
På bilden ovan: 1. medaljören och trotjänaren Magnus Kristersson. 2. Fröken Stina Beck-Friis. 3. Biskop Edvard Rodhe. 4. Ebba Beck-Friis, född Reenstierna. 5. Greve Corfitz Beck-Friis. 6. Grevinnan Cecilia Beck-Friis, född Lewenhaupt. 7. Friherrinnan Anna Staël von Holstein, född Beck-Friis. Därefter medaljörerna 8. Kersti Persson. 9. Gerda Norgren. 11. Anders Nilsson-Rydell. 12. Jöns Persson. 13. John Dahlgren. 14. Johan Persson. 15. Bror

Johannesson. 16. Emil Nilsson. 17. Ludvig Andersson. 18. Fredrik Larsson. 19. Alfred Forsberg. 20. Gunnar Björkstrand. 21. Bengt Fogelberg. 22. Alfred Sjögren. 23. Ernst Persson. 24. Ernst Andersson. 25. Edvard Nilsson. 26. Anders Olsson-Rydell. 27. Per Hansson. 28. Oskar Svensson. 29. Karl Nilsson. 30. Nils Stenbeck. 31. August Andersson. 32. Johan Larsson. 33. Albert Jönsson. 34. Karl Hansson. 35. Peter Andersson. 36. Rudolf Hansson. 37. Jöns Klyft. 38. Jöns Hansson. 39. Anton Larsson. 40. Olof Simonsson. 41. Otto Jönsson. 42. Jakob Andersson. 43. Johan Lorentzon. 44. Emil Isberg. 45. Hans Jönsson. 46. Gunnar Holmgren. 47. Karl Sjögren. 48. Artur Eriksson. 49. Vilhelm Olsson. 50. Emil Jönsson.

Gammalt foto av det omskrivna kabinettet på Böringe Kloster från 1898. Kanske såg det likadant ut 1945.

En intressant bild med en gammal bil och troligen en stolt nybliven ägare hittades i Falheds donation. Bilnummret M4415 avslöjade vid kontakt med Landsarkivets gamla bilregister att bilen, en 6 cylindrig Chandler med 45 hästkrafter, tillhört Rasmus Rasmusson, Svedala, under åren 1922-1924. Vi fick också klart för oss att fotot är taget på baksidan av hans hus på Kyrkogatan 23. Det slog oss också att den "gubben" har vi sett förr. Vi letade och fann tre bilder som på så vis identifierades som Rasmus Rasmusson och hans barn. Men var kom han ifrån och vilka är barnen?

Forskning i kyrkoböckerna gav följande: Rasmus Rasmusson, född i Lyngby 1864, död i Svedala 1938, son till säteriägaren på Assartorp Rasmus Rasmusson och hans hustru Catharina, född Persson. Båda föräldrarna var födda i Svedala. Vid nyåret 1892/93, vid 28 års ålder, flyttade sonen Rasmus till Svedala. Han var då veterinärläkare, som det står i husförhörlängden. Han gifte sig med Anna Maria Sjögren från Stockholm, född 1868, död 1933. De fick tre barn, Nils född 1898, Karl född 1900 och Rut född 1908. Alltså är det Rut, och av ålderskillnaden att dömma, Karl som fotograferats tillsammans med sin far på fotot ovan. Fotot bör vara taget ca 1919-1920. Inga bilder där Rasmus är tillsammans med frun Anna Maria har vi hittat.

1905 lät han bygga huset på Kyrkogatan 23 i kvarteret Björnen. Det är byggt i jugendstil, vilket var på modet vid denna tid. Vinterbilden på motstående sida kommer från ett mycket dåligt glasnegativ, även detta från Falheds donation. Man ser huset med annexet till vänster där han hade sin veterinärpraktik. Vindflöjeln på taket föreställande en häst finns fortfarande kvar. Annexet användes senare som garage varför porten på annexets långsida ersatts med två portar på gaveln utåt gatan. Dessa har ännu senare omgjorts till skyltfönster och entré till den nuvarande antikaffären.

Först Lars Ahlm, sedan Albin Andersson och senast Uno Johnsson hade slakteri i dessa byggnader, med infart från Almgatan i Svedala. Troligtvis övertog Albin Andersson slakteriet 1928, då han även etablerade kött och charkuteriaffär på Storgatan 40 (Där leksaksaffären finns idag). Bortom slakteriet är det den s.k. "Fittamöllan" som har förlorat sina vingar. Denna hade infart från Marknadstorget. Fotot är enl. uppgift från 1920.

Idag finns inget kvar av slakteribyggnaderna. De låg bakom dessa hus på hörnet av Marknadstorget och Almgatan. Slakteriet försörjde många svedalahushåll med kött- och charkvaror. Infarten var i bildens vänsterkant.

Fredrik Persson var anställd som slaktare här i slutet av 1930-talet och början på 1940-talet. Han var även brottare och kallades givetvis i brottarkretsar för "slaktaren". Här tar han livtag på en fortfarande livs levande gris. Grymt sa kanske grisen som tiitar på.

Lars Sjöholm och Uno Johnsson betraktar nylevererade grisar utanför slakteriet 1941.

Nedanstående personer eller institutioner har bidragit med bilder, texter eller illustrationer i denna bok. I många fall äger de också copyrighten till bilden eller motsvarande och har medgivit publicering av densamma. I övriga fall har vi försökt att hitta ägaren till copyrighten men misslyckats. Skulle någon ha krav på oss i efterhand angående detta ber vi vederbörande kontakta oss.

Svedala Kommuns bildarkiv:

Sture Falheds donation

Erland Ripas donation

Bo Sahlées donation

Övriga:

Sandvik AB:s bildarkiv

Svedala kommuns byggnadskontor

Kjell Karlssons donation

Ingemar Andersson

Per Blomberg

Stig Eriksson

Roland Hansson

Magnus Hellstrand

Inga Jeppsson

Per Josefsson

Ulla Karlberg

Elly Lantz

Bertil Lundahl

Karin Leeb-Lundberg

Birgitta Olsson

Mats Olsson

Sven Persson

Anders Reisnert

Lars-Olle Svensson

Margit Svensson

Mimmi Tegnér

Chatarina Ödman